

ЎЗБЕКISTОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК
ИНСТИТУТИ

УРГАНИЛАЁТГАН МАМЛАКАТЛАР ТАРИХИ

(Эроннинг қадимги ва урта асрлар тарихи)

фанидан

Билим соҳаси: 100000 – Гуманитар соҳа

Таълим соҳаси: 120000 – Гуманитар таълим

Таълим йўналиши: 5120300 – Тарих (мамлакатлар ва
минтақалар бўйича)

Тошкент – 2011

Ўқув-услубий мажмуа намунавий дастур ва таълим йўналишининг ўқув режаси асосида ишлаб чиқилган ва “Хорижий мамлакатлар тарихи” кафедрасининг ____ 20 ____ йилдаги ____ - сонли мажлисида, “Жаҳон сиёсати ва тарих” факультети илмий-услубий кенгашининг ____ 20 ____ йилдаги ____ - сонли мажлисида муҳокама қилинган.

Т у з у в ч и: Ҳамидова К.К, «Хорижий мамлакатлар тарихи»
кафедраси катта ўқитувчиси

Ихтиёров С.И, ХМТ кафедрасининг II курс
магистранти

Т а қ р и з ч и л а р: т.ф.д. Э.З.Нуриддинов, Низомий номидаги
ТДПУ «Тарих» кафедраси профессори
 т.ф.д. Каримова Н.Э. ТДШИ «Жаҳон сиёсати»
кафедраси профессо

“ЭРОННИНГ ҚАДИМГИ ВА УРТА АСРЛАР ТАРИХИ” фанининг ўқув-услубий мажмуаси Тошкент давлат шарқшунослик институти Ўқув-услубий кенгашида кўриб чиқилган ва тасдиқланган (____ 2011 йилдаги ____ - сонли баённома)

КИРИШ

“Эроннинг қадимги ва урта асрлар тарихи” фанидан ўқув-услубий мажмуаси Тошкент Давлат Шарқшунослик институтининг “Жаҳон сиёсати ва тарих” факультетининг 2- босқич талабаларига мўлжалланган машғулотларни ҳамда мустақил ишларини барча керакли дастурлар, таълим технологиялари ва дидактик материаллар билан таъминлашни кўзлайди.

Ушбу ўқув-услубий мажмуа таркиби қуйидагилардан иборат:

- Фан бўйича намунавий дастур, ишчи дастур;
- Маърузалар матни;
- Таълим технологияси;
- Рейтинг ишланмаси, жорий, оралиқ ва якуний назорат учун саволлар тўплами ва машқлар;
- Талабаларнинг мустақил ишлари мавзулари ва турлари;
- Глоссарий (луғат);
- Муаллиф ҳақида маълумот.

ЎРГАНИЛАЁТГАН МАМЛАКАТ (МИНТАҚА) ТАРИХИ

(ЭРОННИНГ ҚАДИМГИ ВА УРТА АСРЛАР ТАРИХИ)

фанининг

ЎҚУВ ДАСТУРИ

Кириш

Ушбу дастур ўрганилаётган мамлакат (минтақа) тарихининг барча босқичларидаги ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маданий, маънавий тараққиётини, ўрганилаётган минтақа (мамлакат)да қадимдан ҳозиргача давлатчилик жараёнлари тарихини; ўрганилаётган минтақа мамлакатларининг халқаро муносабатларда тутган ўрни ва ролини; ўрганилаётган минтақа мамлакатлари халқларининг жаҳон фани, маданияти ва санъати ривожланишига қўшган ҳиссасини; ижтимоий-иқтисодий тарих муаммолари, динлар, санъат, адабиёт, ўрганилаётган мамлакат(минтақа)нинг ички ва ташқи сиёсати тарихини талқин этиш масалаларини камраб олади.

Ўқув фанининг мақсади ва вазифалари

Ўрганилаётган мамлакат (минтақа) тарихи деб номланган ушбу ўқув фанининг асосий мақсади - турли давр (қадим замон, ўрта аср, янги ва энг янги замон) даги жамиятнинг ривожланишини ўрганишдан иборат. Фармацион эволюциянинг ўзига хос хусусиятлари жамият тузилмасига, уруғчилик қабила тузилиш элементлари мутассил камайиб боришига, ушбу ўзгаришлар ижтимоий муносабатларда, онг ва турмушида ҳам рўй беришига, ўз таъсирини кўрсатди. Булар сиёсий ҳаёт ҳақида маънавий ахлоқий жараёнга ҳам таъсир этди. Мазкур курс ўрганилаётган мамлакатнинг ҳозирги аҳволини тўлароқ тушуниб олиш учун зарур ва долзарбдир. Ўрганилаётган мамлакат сиёсий тарихининг хусусиятлари ва нозик жихатларини анъаналари ва ҳозирги ҳаётини билиш талабалар учун зарур бўлган амалий аҳамиятга эгадир. Шу муносабат билан қуйидагилар асосий мақсад ва вазифа ҳисобланади:

1. Ўрганилаётган мамлакат (минтақа) тарихининг турли даврида жамиятининг иқтисодий, ижтимоий ва давр ривожини ҳар томонлама ўрганиш. Талабалар эътиборига омиллар (географик, цивилизация, анъаналар, этно-ижтимоий, ташқи-сиёсий ва илмий) мажмуани таҳлил қилишга қаратиш лозим. Давлатнинг парчаланиши, қабила ва ҳудудий этник гуруҳлар ўзини ўзи изоляция этиш жараёнини, ҳозирги сиёсий кучлар жойлашини, сиёсий ориентацияларини ўрганиш зарур.

2. Ушбу курсни ўзлаштириш, яхши ўрганиш, сингдириш мақсадида курсни ўрганишда шарқ ва ғарб тилларидаги ном ва атамаларни ёзиб бориш тавсия қилинади, бундан мақсад - тарихий - жуғрофий номаларни эслаб қолиш, уларни қайтадан такрорлаш, ёд олиш

талаб этилади. Курс бўйича ўқув материалларини ва манбаларини чуқур ўрганиш ўрганилаётган мамлакат тарихи, маданияти, иқтисодиётини ўрганиш давомида, унинг тарихий ривожланиши қонуниятларини тўғри тушуниб олишга имкон беради.

Фан бўйича талабаларнинг билимига, кўникма ва малакасига қўйиладиган талаблар

“Ўрганилаётган мамлакат (минтақа) тарихи” ўқув фанини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида бакалавр:

- ўрганилаётган минтақа халқлари тарихий ривожланишининг асосий қонуниятлари ва босқичлари; ўрганилаётган минтақа халқларининг тарихи, манбашунослиги ва тарихнавислиги; минтақа тарихий географияси ҳақида манбалар ва илмий адабиётлар; ўрганилаётган минтақа халқлари маданияти ва тарихий маданий обидаларига оид умумий ва хусусий масалалар; ўрганилаётган минтақа халқлари маданияти тарихи ва турли босқичларда эришган ютуқларининг умумбашарий цивилизацион аҳамиятини, маънавий асосларини, умумий ва миллий хусусиятларини, диний конфессияларнинг умумий ва хос хусусиятлари; дунё динлари эволюцияси, уларнинг умумбашарий цивилизацияда тутган ўрни, ҳозирги ҳолати, рационал ва иррационал ғояларининг ижтимоий-сиёсий жараёнлардаги ролини **билиши керак**;

- ўрганилаётган минтақа (мамлакат) тарихининг барча босқичларидаги ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маданий, маънавий тараққиёти; ўрганилаётган минтақа (мамлакат)да қадимдан ҳозиргача давлатчилик жараёнлари тарихи; ўрганилаётган минтақа мамлакатларининг халқаро муносабатларда тутган ўрни ва роли; ўрганилаётган минтақа мамлакатлари халқларининг жаҳон фани, маданияти ва санъати ривожланишига қўшган ҳиссаси; ўрганилаётган минтақа (мамлакат) халқлари маданий ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари ва тарихий босқичлари; дунё халқлари маданиятининг ўзаро алоқалари ва таъсири; қадимдан ҳозирги кунгача минтақада шаклланган ижтимоий-сиёсий таълимотлар, иқтисодий дунё қарашлар; ўрганилаётган минтақада динлар, диний муносабатлар ва уларнинг мазҳаб ҳамда оқимлари; ҳақида билим ва **кўникмаларига эга бўлиши керак**.

- ўрганилаётган минтақа мамлакатлари тарихига оид илмий ва амалий билимлардан педагогик, илмий ва амалий фаолиятда фойдаланиш, шунинг билан бирга ҳозирги давлатлараро маданий ва иқтисодий муносабатларда ҳам фойдаланиш; минтақа халқлари маданияти тарихи бўйича эгалланган билимлардан илмий-амалий ва педагогик фаолиятда фойдаланиш; минтақа халқлари маданияти бўйича маълумотларни бошқа минтақаларнинг илғор маданиятлари билан солиштириш ва бу маданий-тарихий

тизимнинг афзаллигини кўрсата билиш ва маданий-тарихий тизимнинг ўзига хос жиҳатларини билиш, улардан фойдаланиш *малакаларига эга бўлиши керак.*

Фаннинг ўқув режадаги бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқлиги ва услубий жиҳатдан узвий кетма-кетлиги

Ўрганилаётган мамлакат (минтақа) тарихи фани асосий ихтисослик фани ҳисобланиб, 5-8 семестрда ўқитилади. Дастурни амалга ошириш ўқув режасида режалаштирилган умумқасбий (умумий тарих, ўрганилаётган минтақа (мамлакат) манбашунослиги ва тарихнавислиги, ўрганилаётган минтақа (мамлакат) ижтимоий-сиёсий оқимлари ва маданияти, ўрганилаётган минтақа (мамлакат) этнографияси, маданиятшунослик, жуғрофия, иқтисод, демография, санъат, фалсафа ва сиёсатшунослик каби фанларидан етарли билим ва кўникмаларга эга бўлишлик талаб этилади.

Фаннинг ишлаб чиқаришдаги ўрни

Ўрганилаётган мамлакат (минтақа) тарихини ўрганиш жаҳон тарихининг фан сифатида шаклланиш босқичлари, унинг асосий йуналишлари ва манбаларининг жанр хусусиятлари (умумий тарих, давлатлар тарихи, шахслар тарихи, воқеанавислик ва б.); жаҳон тарихий жараёнларининг умумий ва хос қонуниятлари; жаҳон тарихининг узлуксиз цивилизацион жараён тарихи сифатида; жаҳон миқёсида қадимий, антик, ўрта аср ва сўнгги давр давлатчилик жараёнларининг умумий ва хос хусусиятларини аниқлаб, тақсимлайди;

Тарихда мулкчилик тизимларининг такомил динамикаси (жамоа мулкчилиги, подшоҳлик мулкчилиги, ер эгаллиги мулк шакли ва бошқалар); тарихда сиёсий тизим ва мафкуравий дунёқараш тизимларининг уйғунлиги ва зиддияти, уларнинг мафкуравий ҳаёт ва ижтимоий-сиёсий муносабатларга таъсири; ўрганилаётган мамлакат тарихининг турли даврлардаги ривожланиш тенденциялари ва сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва ғоявий концептуал асослари; жаҳон тарихида минтақавий, мамлакатлараро ва қитъалараро кўп қиррали ўзаро муносабатлар ўрганилаётган мамлакат тарихи фанининг ажралмас бўғинидир.

Фанни ўқитишда замонавий ахборот ва педагогик технологиялар

Талабаларнинг ўрганилаётган мамлакат (минтақа) тарихи фанини ўзлаштиришлари учун ўқитишнинг илғор ва замонавий усулларида фойдаланиш, янги информацион-педагогик технологияларни тадбиқ қилиш муҳим яхамиятга эгадир. Фанни ўзлаштиришда

дарслик, ўқув ва услубий қўлланмалар, маъруза матнлари, тарқатма материаллар, электрон материаллар ва слайдлардан фойдаланилади. Маъруза ва амалий дарсларида мос равишдаги илғор педагогик технологиялардан фойдаланилади.

Асосий қисм

Эрон тарихи фанига кириш

Эрон тарихи деб номланган ушбу ўқув фанининг асосий мақсади, турли давр (қадим замон, ўрта аср, янги ва энг янги замон) даги жамиятнинг ривожланишини ўрганишдан иборат. Фармацион эволюциянинг ўрта хос хусусиятлари эрон жамият тузилмасига, уруғчилик қабила тузилиш элементлари мутассил камайиб боришига, ушбу ўзгаришлар ижтимоий муносабатларда, онг ва турмушида ҳам рўй беришига, ўз таъсирини кўрсатди. Булар сиёсий ҳаёт ҳақида маънавий ахлоқий жараёнга ҳам таъсир этди. Мазкур курс Эроннинг ҳозирги аҳволини тўлароқ тушуниб олиш учун зарур ва долзарбдир. Эрон сиёсий тарихининг хусусиятлари ва нозик жихатларини анъаналари ва ҳозирги ҳаётини билиш талабалар учун зарур бўлган амалий аҳамиятга эгадир. Шу муносабат билан қуйидагилар асосий мақсад ва вазифа ҳисобланади:

1. Эрон тарихининг турли даврида жамиятининг иқтисодий, ижтимоий ва давр ривожини ҳартомонлама ўрганиш. Талабалар эътиборига омиллар (географик, цивилизация, анъаналар, этно-ижтимоий, ташқи-сиёсий ва илмий) мажмуани таҳлил қилишга қаратиш лозим. Давлатнинг парчаланиши, қабила ва ҳудудий этник гуруҳлар ўзини ўзи изоляция этиш жараёнини, ҳозирги сиёсий кучлар жойлашини, сиёсий ориентацияларини ўрганиш зарур.

2. Ушбу курсни ўзлаштириш, яхши ўрганиш, сингдириш у мақсадида дафтар тутиш, курсни ўрганишда шарқ ва ғарб тилларидаги ном ва атамаларни ёзиб бориш тавсия қилинади, бундан мақсад-география номаларни эслаб қолиш уларни қайтадан такрорлаш, ёд олиш талаб этилади. Курс бўйича ўқув материалларини ва манбаларини чуқур ўрганиш Эрон тарихи, маданияти, иқтисодиётини ўрганиш давомида, унинг тарихий ривожланиши қонуниятларини тўғри тушуниб олишга имкон беради.

Қадимги Эрон

Ибтидоий жамоа тузуми. Палеолит ва мезолит даври. қадимий деҳқончилик ва чорвачилик, уларнинг ривожланиши. Ибтидоий маданият.

Сиёсий муносабатларнинг вужудга келиши ва илк давлатчилик. Бактрия, Арея, Арахосия, Дратиана ва бошқа қадимий вилоятлар. Илк зардуштийлик Кўчманчи қабилалар ва чорвачилик. Мидия подшолиги.

Эрон Аҳомонийлар давлати таркибида. Аҳоманийлар давлати, ижтимоий-иқтисодий аҳволи, давлат тузуми. Аҳомоний давлатининг Александр Македонский томонидан забт этилиши. Эллинизм ва Эрон.

Парфия ва Юнон-Бактрия подшолигини барпо этилиши. Ташқи сиёсати Савдо алоқаларини ривожланиши. Шаҳарлар. Дин.

Кўчманчи қабилалар. Уларнинг Эрон, территорияси бўйлаб ёилиши. Юечжи-қабилалари. Юнон-Бактрия подшолигини емирилиши.

Кушон империяси. Кушон империясини барпо бўлиши. Кушон ҳокимларнинг ички ва ташқи сиёсати. Кушонлар ва прафянлар. Буддизм эфталитларни бостириб келиши.

Ўрта аср даври

Ўрта аср тарихи манбалари. Муҳим сиёсий воқеалар. Қулдорликнинг емирилиши ва дастлабки феодал муносабатлари.

Эрон араб халифалиги таркибида. Мустақил амирликларини вужудга келиши. Халифалик ва унинг ижтимоий-иқтисодий тузилиши. Эрон Умавийлар ва Аббосийлар халифалиги таркибида. Араб босқинчилари зулмига қарши халқ курашлари. Хуросонда Тоҳирийлар сулоласининг халифаликни бошқариши.

Сеистонда Саффарийлар амирлиги. Маворауннаҳрда сомонийлар ҳокимиятининг қарор топиши. Эрон ва Эрон истилоси. Ижтимоий, сиёсий муносабатлар. Ер эгаллиги. Муслмон маданияти.

Ғазнавийлар давлати. Ғазнавийлар сулоласини ички ва ташқи сиёсати. Туркий қизларнинг кириб келиши. Тарқоқлик даври.

Гуридлар, халаджлар ва афғонлар XII-XIII асрлар. Гуридлар, Гур қабилалари. XII-XIII асрда. Гуридлар давлати. Деҳли султонлиги халажлар. Афғон (пуштун) қабилаларни Эрон бойлаб ёйилиши. Кўчманчи қабилалар ва чорвачилик. Ер тақсимлаш системаси.

Эрон мўғул хонлари истибдоди даврида. Мўғулларнинг Эронга босқини, унинг салбий оқибатлари. Хулагулар-Элхонлар давлати. Ғазанхон ислохотлари. Хулагулар давлатининг инқироzi. Этногенез процесслар.

Куртлар давлати. Қирот-Гур князлиги. Курт ва хулагулар сиёсий муносабатлари. Ер эгаллиги – икта, тиюл, сюрғал. Сарбадарлар ва Саидлар қўзғолони ва уларнинг давлати. Куртлар давлати XIV асрда. Ҳирот куртлар даврида.

Темурийлар Салтанати даврида Эрон. Мовароуннаҳрда Амир Темур томонидан мустақил давлатнинг ташкил топиши. Амир Темурнинг Эронга ва Эронга юришлари. Шохруҳ ислохотлари. Мустақил амирликларнинг вужудга келиши. Хусайн Байқаро хукмронлиги. Темурийлар даврида Афғон қабилалари. Ҳарбий-лен системаси. Темурийларни ер-сиёсати.

Бобурийлар давлати. Афғон ерларини Бобур томонидан истило қилиши. Бобурнинг Қобулда олиб борилган ички ва ташқи сиёсати. Бобур ва афғон қабилалари. Ҳиндистон ҳарбий юришлари. Бобурийлар сулоласи.

Рухонийлар ҳаракати. XVI-XVII аср афғон қабилаларни ижтимоий-иқтисодий аҳволи. Баязид Ансорий ва унинг таълимоти. Хушхол-хон Хаттак. Дастлабки афғон князликлари.

Янги даврда Эрон

Эроннинг янги давр тарихи. Асосий даврлари. Янги давр тарихшунослиги. Асосий манбалар ва тадқиқотлар.

Феодал ишлаб чиқариш муносабатларидаги ўзига хослик феодализм масалалари. Афғон қабилалари, қабилавий муносабатлар. Қабила бошлиқлари ва аслзодларнинг тутган ўрни.

Дурунийлар давлати. _Садозайлар ва барақзайлар. Аҳмад-хон садозай. Дурунийлар давлатини барпо этилиши. Дурунийлар давлатида хонларнинг тутган ўрни. Аҳмад-шоҳнинг ички ва ташқи сиёсати. Маъмурий тизим. Тимур-шоҳ, Замон-шоҳ даврида Эрон.

Эрон феодал тарқоқлик даврида. Иқтисодий ва сиёсий тушкунлик. Ҳокимият учун ўзаро курашлар. Барақзайлар сулоласини давлат тепасига келиши. Афғон давлатнинг парчаланиши. XIX асрнинг I ярмида инглиз-афғон муносабатлари.

Эронда Англияни олиб борган биринчи уруши. XIX аср 30 й. Эроннинг халқаро вазияти, Англия ва Франциянинг Яқин Шарқда мустамлакачилик сиёсатини кучайтириш учун Эрон давлатини воситасига айлантириш. Англияни Эроннинг ички ишларига аралашуви. Бернс миссияси ва унинг асосий мақсадлари. Дост-Мухаммадхоннинг ташқи ва ички сиёсати. Россиянинг Яқин Шарқда олиб борган сиёсати ва афғон масаласига муносабати. Виткевич миссияси. Биринчи инглиз-афғон уруши. Афғон-бухоро муносабатлари.

Эроннинг сиёсий жихатдан бирлашув. Дост-Мухаммад-хоннинг ички сиёсати. Колониал сиёсатини кучайтириши. Инглиз-афғон шартномалари (1855-1857). Пешовар

масаласи. “Ёпиқ чегара” сиёсати. 1863-1868 й. Ўзаро курашлар. Шер-Али хоннинг тахт тепасига келиши. Шер-Али хон ислохотлари ва уларнинг Эрон учун аҳамияти.

XIX аср 70-90 й. Эрон Англия ва Россия давлатларининг олиб борган мустамлакачилик сиёсати. Англиянинг «forward policy» босқинчилик сиёсати (1868-1873) афғон чегара масаласи. Англия-Россия зиддиятлари. Столетов миссияси. Керзон миссияси. Иккинчи инглиз-афғон уруши (1878-1879). Гандамак шартномаси (1879). Халқ норозилик ҳаракатлари. Халқ қўзғалонлари. Иқтисодий ва сиёсий тушкунлик.

Эронда кўп миллатли феодал-абсолютик давлатнинг барпо бўлиши. Абдурахмон-хонни давлат тепасига келиши ва у юритган ички сиёсат. Ҳарбий маъмурий, молиявий ислохотлар. Биринчи саноат корхоналарнинг ташкил қилиниши. Абдурахмон-хоннинг диний сиёсати-паниисломизм. Колониал сиёсат. Тошкўприк можароси. Пенде можараси, 1896-97 й. афғон-рус чегара масаласи.

Эрон XX асрнинг бошларида 1907 йилда инглиз-рус шартномаси. Хабибулло-хон юритган ички ва ташқи сиёсат. Дэн миссияси. Ёш афғонлар ҳаракати, асосий босқичлари. Насрулло-хон ва унинг тарафдорлари. Эрон биринчи жаҳон уруши даврида. Бетарафлик сиёсати. Герман-турк миссияси ва шу миссиянинг мақсадлари. Шимолий-ғарбий Ҳиндистонда сиёсий вазият.

Эрон энг янги даврда

Кириш. Эроннинг мустақиллик учун олиб борган кураш. Конституцион ривожланишнинг генезиси. Энг янги даврга оид асосий муаммолар. Ўзбекистонда афғоншунослик.

Эрон мустақил давлат. 1919 й. давлат тўнтариши. Ёш афғонлар ҳукумати. Эроннинг сиёсий вазияти. III инглиз-афғон уруши (1919). Шимолий-ғарбий чегара вилоятлардаги пиштунларни миллий-озодлик ҳаракатлари. Равалтиинди шартномаси. Эрон халқаро муносабатларда.

XX аср. 20 й-даги Эрон. Ёш афғонлар ҳукумати сиёсатини принциплари. Иқтисодий ислохотлар, савдо, саноат ривожланиши. Маъмурий тизим. 1923 й. Асосий қонун. I босқичнинг ислохотлари. Амонулло-хоннинг ички ва ташқи сиёсат ва унинг оқибатлари. Хост қозғолони (1925). Лўйя жирга. Ислохотларнинг II босқичи. Сиёсий тушкунлик.

Эрон халқаро муносабатларда. Совет-афғон муносабатлари. 1921 йил совет-афғон шартномаси. 1926 й. СССР билан Эрон ўртасида бетарафлик ва ўзаро ҳужум қилмаслик ҳақидаги шартнома. Бача Сақо қозғолони. Омонулло-хон ҳукуматини қулаши.

Мамлакатдаги социал-иқтисодий кризис. Бача Сақо қозғолони ва уни ҳукумат тепасига келиши. Гражданлар уруши Бача Сақо ички сиёсати. Сиёсий ва иқтисодий тушкунлик.

Эрон: XX аср 30 йилларда. Нодир-хоннинг Қобулга кириши ва Бача Сақо ҳукуматини кулаши. 30-й иқтисодий вазият. Нодир шохнинг ички сиёсати. 1931 йил конституцияси. Нодир шохнинг ташқи сиёсати.

Эрон иккинчи жаҳон уруши арафаси ва даврида. Уруш арафасида Германия билан муносабатларни кенгайтиши. Бетарафлик сиёсати. Мамлакатнинг иқтисодий аҳволи. Эрон ташқи сиёсати.

Оппозициядаги ижтимоий сиёсий гуруҳлар. Америка капиталини Эронга кириб келиши. Демократик ҳаракатлар «Виш Залмиён», «Ватан», «Нидо-и-халк» уларнинг дастури ва тутган ўрни. Хильманд проекти (лойиҳаси). Эронни ташқи сиёсати. Пуштунлар масаласи. Покистонни бу масалада тутган позицияси.

Эронни социал-сиёсий тараққиёти (50-60). Сиёсий ҳаётни жонланиши, оппозиция гуруҳларини фаоллашуви. Иқтисодий вазият. Эронга чет эл молиявий ва техникавий ёрдами. Мухаммад Довуд ҳукумати. Давлат капитализм сиёсати. М.Довуд ташқи сиёсати.

1964-65 й. конституция ислохотлари. Мухаммад Юсуф ҳукумати. 1964 йил конституцияси. Меҳнат ҳақида, маориф ва соғлиқни сақлаш соҳаларида қонунлар. Сайлов ҳақида қонун. Муҳим ғоявий йўналишлар савдо-судхурлик капиталини кучайтиши. Аграр муносабатлар.

60-70 йилларда Эроннинг сиёсий ва иқтисодий ривожланиши. (Монархияни тугатиш). 60-й. охирида сиёсий курашни кучайтиши. 1973 й. давлат тўнтариши. Монархиянинг тугатилиши.

1978 й. саур инқилоби. Эронда 1979 й. апрель инқилоби арафасида социал-иқтисодий ва сиёсий-шароитлар. АДРни эълон қилиниши. Инқилобий кенгашни декретлари. Саур инқилобининг асосий босқичлари.

Фундаменталистик ташкилотлар. Фундаменталистик ва традиционалистик ташкилотлар, сиёсий партиялар – Покистонда – А.И.П., А.И.Т., Аф.М.Ф., уларнинг дастури. Эронда – НАСР, ОФИРА, ИДА, ислам оппозицияси таркиби (сунитлар, буржуа-теократия ва монархиячи оппозиция, пуштун бўлмаган ислом оппозицияси).

Эроннинг халқаро мавқеи ва ички ишларига халқаро реакцион кучларни аралаштириши. Афғон муаммосини сиёсий жиҳатдан ҳал этиш. Мамлакатда янги сиёсий кучларни вужудга келиши. Халқаро кучларни Эрон ички ишларига аралашуви. (Покистон, Эрон, Саудия Арабистони, Хитой).

Афғон муаммосини сиёсий жиҳатдан ҳал этиш ва афғон-ислом оппозициясини шу масалага муносабати. Эрон ва Покистон ўртасидаги музокаралар.

Эронда ички сиёсий вазият. Ҳукумат тенглиги. Сиёсий тушкунлик. Наджибулло ҳукуматнинг ағдарилиши. Ҳокимият учун кураш. Эрон муваққат ҳукумат даврида. Раббоний муваққат ҳукумати. Эрон ислом давлатини эълон қилиниши. Афғон қочоқларининг муаммоси. 80-90 йиллардаги иқтисодий ва сиёсий танглик. Муваққат

хукуматнинг юритган сиёсати. Мамлакатда янги сиёсий кучларни вужудга келиши. Толибонлар ҳаракати.

Ҳозирги даврда Эрон. Сиёсий тарқоқлик. Ҳокимият учун кураш. Урушнинг давом этиш сабаблари. Мамлакатда террорнинг кучайиши.

Афғон муаммосини «сиёсий жиҳатдан ҳал этиш». «Ўзбекистон республикасининг афғон муаммосини» ҳал этиш юритган сиёсати. Иқтисодий алоқаларни ўрнатилиши ва ривожлантирилиши..

«Толибон» режимининг ўрнатилиши ва тугатилиши. Анти толибон коалицияни вужудга келиши. Толиблар режимининг тугатилиши. Бонн конференцияси. Эронни қайта тиклаш жараёни.

Амалий машғулотларни ташкил этиш бўйича кўрсатма ва тавсиялар

Амалий машғулотларнинг тахминий тавсия этиладиган мавзулари:

Қадимги Эрон

Қадимги деҳқончилик ва унинг ривожланиши. Қадимги деҳқончилик ва чорвачилик. Ҳунармандчилик. Металл яратиш. Иқтисодий маданият.

Кушан масаласи. Кушон хронологияси, муаммоси. Нумизматик маълумотлар. Ташқи ва ички савдо алоқалари. Дин. Маданият.

Қадимги Эроннинг ижтимоий иқтисодий тизими. Қадимги Эрон. Асосий манбалар ва уларнинг ўрганилиш тарихи.

Ўрта аср даври

Ҳионит-эфталитларнинг келиб чиқиши. Асосий масалалари. Эфталитлар жамоаси, таркиби. Эфталитлар маданияти. Эфталитлар давлатини парчаланиши.

Эрон Араб халифалиги ва маҳаллий амирликларнинг таркибида. Исломнинг вужудга келиши. Қуръон. Араблар истилоси.

Миграцион жараёнлар, афғон қабилаларнинг Эрон бўйлаб ёйилиши. Афғон қабилаларнинг Эрон бўйлаб ёйилиши, янги ерларни истило қилиши. Кўчманчи қабилаларни хўжалиги. Ғарбий афғонлар. Шарқий афғонлар.

Ғазнавийлар таркибида Эрон. Ғазнавийлар давлати. Афғонларнинг ғазнавийлар армиясида тутган ўрни. Ҳарбий юришлар. Ғазнавийлар юритган ташқи сиёсати.

Эрон мўғул хонлари истибдоди даврида. Мўғулларнинг Гур, Хирот, Сеистон босқини, унинг салбий оқибатлари. Мўғул хукмронлари ва афғонлар. Мўғулларга қарши кўзғолонлар.

Куртлар князлиги. Хирот Гур князлиги. Хирот куртлар даврида. Давлат тузуми.

Янги даврда Эрон

Бобурийлар давлати. Бобурийларнинг Қобулни эгалаши ва Бобурийлар империясига асос солиш. “Бобурнома” Эрон тарихидан муҳим манба.

Хаттак князлиги. Хаттак князлигини барпо бўлиши. Хаттаклар ва Бобурийлар.

Рўшанийлар ҳаракати. Асосий манбалар ва уларнинг ўрганилиши, тарихи. Рўшанийлар ҳаракати. Баязед Ансорий таълимоти.

Афғон қабилаларида феодал ишлаб чиқариш муносабатларидаги ўзига хослик. Ерга эғалик “Веш” ва “Хуля веш” ер тақсимлаш системалари.

Аҳмад шох Дуррони давлати. Бобурийлар ва сафавийларга қарши миллий-озодлик ҳаракатлари. Дурронийлар давлати ва унинг ижтимоий-иқтисодий тузилиши. Аҳмад-шоҳни ҳарбий юришлари.

Феодал тарқоқлик даврида Эрон. Садозай а баракзой ўртасидаги кураш. Баракзойларнинг кўтарилиши. Хонликлар. Англиянинг мустамлакачилик сиёсати.

Эроннинг халқаро мавқеи. Дўст-Муҳаммадхон юритган ички сиёсати. Бернс миссияси, инглиз-афғон муносабатлар. 1 инглиз-афғон уруши.

Эрон энг янги даврда

Шер-Али-хон ислохотлари. Солиқ сиёсати. Ижтимоий ҳаёт, маданий ўзгаришлар.

Пуштун муаммоси. Пуштун масаласи, унинг сабаблари. Пуштун қабилаларининг миллий-озодлик ҳаракатлари. Покистонни бу масаладаги позицияси. Эрон ҳукуматининг пуштун масаласини ҳал этишдаги сиёсати.

Эрон 1963-1973 йилларда. 1963 йил охирида мамлакат ижтимоий-сиёсий ҳаёти активлашуви. Конституцион ислохот. АХДПнинг съезди ва программаси. Иш ташлашлар,

намойишлар, митинглар. Давлат тўнтариши. Подшолик тузуми тугатилиши. Эрон Республикасини эълон қилиниши.

Эрондаги фуқаролар уруши. 1978 й. апрель тўнтариши. Сиёсий кризис. Оппозицион гуруҳларнинг ҳокимияти учун кураш. Гражданлар урушлар.

Эрон муаммоси. СССР-Эрон шартномаси (1978). Эронга совет-қўшинларини киритилиши. Женева битими (1988). Эрондаги совет қўшинларини чиқиб кетиши (февраль 1989). Эроннинг халқаро мавқеи. Эрон муаммосини сиёсий жиҳатдан ҳал этиш. Эрон-Ўзбекистон сиёсий муносабатлари. Ўзбекистон Республикасининг “афғон муаммосини” ҳал этишда юритган сиёсати.

“Толибон” режимининг тугатилиши. Эронни қайта тиклаш муаммоси. БМТ ва Эрон Бонн конференцияси.

Амалий машғулотларни ташкил этиш бўйича кафедра профессор-ўқитувчилари томонидан кўрсатма ва тавсиялар ишлаб чиқилади. Унда талабалар асосий маъруза мавзулари бўйича олган билим ва кўникмаларини амалий тажрибалар ўтказиш орқали янада бойитадилар. Шунингдек, дарслик ва ўқув қўлланмалар асосида талабалар билимларини мустаҳкамлашга эришиш, тарқатма материаллардан фойдаланиш, илмий мақолалар ва тезисларни чоп этиш орқали талабалар билимини ошириш, масалалар ечиш, мавзулар бўйича кўргазмали куруллар тайерлаш ва бошқалар тавсия этилади.

Лаборатория ишларини ташкил этиш бўйича кўрсатмалар

“Ўрганилаётган мамлакат (минтақа) тарихи” фани бўйича лаборатория ишлари кўзда тутилмаган.

Курс лойихасини ташкил этиш бўйича кўрсатмалар

Курс ишининг мақсади – талабаларни мустақил ишлаб қобилиятини ривожлантириш, олган назарий билимларини қўллашда амалий кўникмалар ҳосил қилиш, бевосита ишлаб чиқаришдаги реал шароитларга мос техник ечимлар қабул қилиш ва замонавий техника ва технологияларни қўллаш кўникмаларини ҳосил қилишдир.

Курс иши мавзулари бевосита таълим жараёнларига боғлиқ ҳолда, аниқ бир фан учун белгиланади. Курс лойихасининг мавзулари умумий талабалар сонидан 20-30% кўпроқ олдиндан тайёрланади. Хар бир талабага шахсий топшириқ берилади.

Курс иши объекти сифатида ўқув дастурида белгиланган мавзулар хизмат қилади. Аниқ бир мавзу танланиб, унга режа тузилади. Режа кириш қисми, бир неча параграфлардан иборат асосий қисм, хулоса ва фойдаланган адабиётлар рўйхатидан ташкил топади. Курс иши ҳажми 30-40 бет бўлиб, компьютерда бажарилади.

Курс лойиҳасининг тахминий мавзулари:

1. Ўзбекистонда афғоншунослик
2. Эронда суннит ва шиа мазҳабининг мутаносиблиги
3. “Ёш афғонлар” ҳукуматининг ташқи сиёсати
4. Афғон қочоқлари муаммоси
5. Нажибуллохоннинг ички сиёсати
6. Ислом амирлигининг Эронда ташкил топиши
7. Мужоҳидлар ҳукмронлиги даврида Эрон
8. Бонн конференцияси ва унинг тарихий аҳамияти

Мустақил ишни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

Талабага мустақил ишни тайёрлашда муайян фаннинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланиш тавсия этилади:

- дарслик ва ўқув қўлланмалар бўйича фан оболари ва мавзуларини ўрганиш.
- тарқатма материаллар бўйича маърузалар қисмини ўзлаштириш
- махсус адабиёт бўйича фанлар бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш
- янги ашёларни, жараёнлар ва технологияларни ўрганиш
- талабаларнинг ўқув-илмий-тадқиқот ишларини бажариш билан боғлиқ бўлган фанлар бўлимлари ва мавзуларни чуқур ўрганиш
- фаол ва муамолли ўқитиш услубидан фойдаланиладиган ўқув машғулотлари
- масофавий (дистанцион) таълим

Тавсия этилаётган мустақил ишларнинг мавзулари:

1. Ўрганилаётган мамлакат (минтақа) тарихи фанининг вазифалари
2. Сиёсий тарқоқлик даври
3. Урушларарафасида ўрганилаётган мамлакатлар.
4. Мустамлака тузумининг барбод бўлиши.
5. Иқтисодий ривожланиш
6. Сепаратик ҳаракатларнинг ўсиши.
7. Иқтисодий инқироз сабаблари.
8. Маданий ёдгорликлар
9. Ўрганилаётган минтақада феодал давлатлар
10. Маданият ва санъат
11. Ички сиёсат
12. Ташқи сиёсат

Дастурнинг информацион-услубий таъминоти

Мазкур фанни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, педагогик ва ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган.

- Ўрганилаётган мамлакат (минтақа)нинг қадимги давр тарихи маълумотлари бўлимига тегишли маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентация ва электрон-дидактик технологияларидан.

- Ўрганилаётган мамлакат (минтақа)нинг ўрта аср даври тарихи мавзуларида ўтқазиладиган амалий машғулотларида ақлий хужум, гурухли фикрлаш педагогик технологияларидан.

- Ўрганилаётган мамлакат (минтақа)нинг янги ва энг янги даври тарихи мавзуларида ўтқазиладиган тажриба машғулотларида кичик гурухлар мусобақалари, гурухли фикрлаш педагогик технологияларини қўллаш назарда тутилади.

Фойдаланиладиган асосий дарсликлар ва ўқув қўлланмалар рўйхати

Асосий дарсликлар ва ўқув қўлланмалар

1. Массон В.М., Ромодин В.А. История Афганистана в 2-х томах. М. 1964-1965.
2. Ганковский Ю.В. История Афганистана с древнейших времен до наших дней. М. 1982.
3. Рейснер И.М. Развитие феодализма и образование государства у афганцев. М. 1954.
4. Источниковедение истории Древнего Востока. Губар М., Ахмед-шах – основатель афганского гос-ва, пер. с дари со вступ. См. И.М. Рейснера. М. 1959.
5. Назаров Х.Н. Народные и просветительско-антифеодальные движения в Афганистане (конец XIX и нач. XX вв.) Д. 1976.
6. Риштия С.К. Афганистан в XIX в. М. 1958.
7. Ромодин В.А. Очерки по истории и истории культуры Афганистана в последней трети XIX в. М. 1984.
8. Соколов А.Я. Торговая политика России в Средней Азии и развитие русско—афганских торговых отношений. Т. 1970.
9. Халфин М.А. Провал британской политики Афганистане. М. 1959.
10. Ахрамович Р.Т. Социально-экономическая структура деревни Афганистана (особенности эволюции) М. 1976.
11. Теплинский Л.Б. СССР и Афганистан 1919-1981 г. М. 1982.

12. Давыдов А.Д. Аграрное законодательство ДРА. 1984.
13. Ахрамович Р.Т. Афганистан в 1961-1966 г. М. 1967.
14. Коргун В.Т. Афганистан в 20-30-е гг. 20 века. Страницы политической истории. М. 1979.
15. Коргун В.Т. Интеллигенция в политической жизни Афганистана. М. 1983.
16. Очилдиев Д.Я. Младоафганское движение (1900-1929).Т. 1985.
- 17.Ромодин В.А. Социально-экономический строй посуфзойских племен в XXв. “Очерки по новой истории стран Среднего Востока” М. 1959.

Қўшимча адабиётлар:

18. Беляк А.А. История Афганистана. М. 1982.
19. Риштия С.К. Афганистан в XIX вв. 1958.
20. Ғубор М.Г. Эрон дар масир-е торих. Қобул. 1967.
21. Шумов С., Андреев А. История Афганистана. М. 2002.
- 22.Темирхонов Л. Восточные пуштуны. Основные проблемы новой истории.
23. Васильев В. История Востока 2-том. М., 2004.
24. Вигасин А., Дандомаев М. История Древнего Востока. Учебник. М., 2001.
25. Страницы истории и историографии Индии и Афганистана. М., 2000.

ЭРОННИНГ ҚАДИМГИ ВА УРТА АСР ТАРИХИ

фанидан

ИШЧИ УҚУВ ДАСТУР

Хафта	Мавзулар	Дарс шакли	Соат	Адабиётлар	Мустақил иш	Назорат	Мавзу учун ма.	Муст. иш учун мак.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
				3 семестр				
1.	Кириш. Курснинг мақсад ва вазифалари. Эрон ҳудуди ва аҳолиси. Жаҳон маъданиятида тутган ўрни.	Маъруза	2	1. История стран Азии и Африки в средние века. М. 1987. 2. История Древнего Востока ч.1 М1983				
2	Эрон тарихига оид асосий манбалар ва уларни урганилиши тарихи. Ўзбекистонда эроншунослик	семинар	2	. Историография стран Востока в период феодализма. М. 1977. Дорошенко Е.А. Зороастрийцы в Иране. 1982		Оғзаки сўров	3	3
3.	Эронда илк давлатчилик. Элам давлати ва унинг таракқиёт босқичлари	Маъруза	2	Большаков О.Г. Средневековый город Ближнего Востока. М. 1984.	Халқларнинг жойлашиши			
4	Қадимги давлатлар. Қадимги Эронда дастлабки давлатларнинг ташкил топиши. Қадимги Элам. Мидия подшолиги.	семинар	2	. Грантовский Э.А. Иран и иранцы до Ахеменидов. М., 1998.		Сўров Тест	2	2
5.	Қадимги Мидия давлат. ини ташкил топиши ва таракқиёти	Маъруза	2	История стран Азии и Африки в средние века. М. 1987.	Ушбу фаннинг урushi			
6.	Қадимги Мидия давлати бошқаруви ва маданияти.	seminar	2	Большаков О.Г. Средневековый город Ближнего Востока. М. 1984.		Узма иш	3	3

7	Аҳамонийлар давлатини ташкил топиши ва юксалиши. Давлат тизими.	Ma'ruza	2	Дандамаев М.А. Политическая история Ахеменидской державк. М., 1985г..	Ellenizm davti			
8	Аҳамонийлар давлатини ташкил топиши ва юксалиши. Давлат тизими.	seminar	2	Исторография стран Востока в период феодализма.. М. 1977.		Og'zaki so'rov	2	2
9.	Александр Македонскийнинг ҳарбий юришлари. Аҳамонийлар давлатининг қулаши.	seminar	2	. Umumiy tarix (kadingi davr). Elektron ukuv kullanma. ToshDShI, 2006.	Umop-Bakitiya rodsholigi	Oraliq nazorat	10 20	5 15
10	Александр Македонский томонидан Аҳамонийлар давлатининг забт этилиши.	Ma'ruza	2	Дандамаев М.А. Политическая история Ахеменидской державк. М., 1985г..				
11	Салавкилар давлати. Эрон ва эллинизм.	seminar	2	Исторография стран Востока в период феодализма.. М. 1977.	Islom dinining kirib kelishi		2	2
12	Салавкилар давлати. Эрон ва эллинизм.	Ma'ruza	2	История стран Азии и Африки в средние века. М. 1987.		Yozma ish		
13	Эрон Араб халифалиги таркибида. Ислоннинг вужудга келиши. Араблар истилоси ва унинг оқибатлари. Уммовийлар халифалиги. Аббосийлар халифалиги	seminar	2	Исторография стран Востока в период феодализма.. М. 1977 Колесников А.И. Завоуевание Irana arabami. М., 1983	Temuriylar davlati		3	3

14	Эрон Араб халифалиги таркибида. Ислоннинг вужудга келиши. Араблар истилоси ва унинг оқибатлари. Уммовийлар халифалиги. Аббосийлар халифалиги	Ma'ruza	2	Большаков О.Г. Средневековый город Ближнего. М. 1984..		Og'zaki so'rov		
15	Эронга Муғуллар босқини ва унинг салбий оқибатлари. Хулагулар давлати.	семинар	2	История стран Азии и Африки в средние века. М. 1987. История Древнего Востока ч.1 М1983	Erpon feodal taraqqiqlik davrida. Garbiy Erpon.		2	2
16	Эронга Муғуллар босқини ва унинг салбий оқибатлари. Хулагулар давлати.	ma'ruza	2	История стран Востока в период феодализма.. М. 1977.		Oraliq nazorat		
17	Сафавийлар давлати.	семинар	2	Конвалова Н.Средневековый Восток М.2004 Васильев Итсория Вотсока т.1 М 1989	Erpona mustamlakashlilar ni Eronga kirib kelishi. Ichki va		3	3
18.	Сафавийлар давлати. Давлат тузуми. Шахарлар.	семинар	2	История стран Азии и Африки в средние века. М. 1987.		Oraliq nazorat	10 20	5 15
19		рейтинг	2	Большаков О.Г. Средневековый город Ближнего. М. 1984.	Yakiniy nazorat	Kont. Ish	30	
					Auditoriya ishi		70	

					Mustaqil ish			30
						Jami:	100	

МАЪРУЗА МАТНЛАРИ.

1-МАВЗУ: Кириш. Курснинг мақсад ва вазифалари. Эрон худуди ва аҳолиси. Жаҳон маъданиятида тутган ўрни

- 1.Дарснинг мақсади ва вазифалари
- 2.Қадимги Эрон худуди ва аҳолиси
- 3.Қадимги Эрон маданиятини жаҳон маъданиятида тутган ўрни

Таянч иборалар: *Суза I, СузаII, адда, сингилнин уҒли, меросхур авлод, буюк вакил..
касситлар, Гудеа, мадай.*

Дарснинг мақсади ва вазифалари Ўрганилаётган минтақа (мамлакат) маданияти тарихи деб номланган ушбу ўқув фанининг асосий мақсади – талабаларга мамлакат ривожланишини тарихнинг асосий босқичларини инобатга олган ҳолда ўргатишдир. Ўрганилаётган минтақа (мамлакат) тарихининг турли даврида жамиятининг иқтисодий, ижтимоий ва маданий ривожини ҳар томонлама ўрганиш. Курс бўйича манбаларни ўрганган талабаларга яна бир муҳим талаб – бу рефератлар шаклида мустақил илмий иш олиб боришдир.

Дарснинг мақсади : Цивилизация ва маданият – умумий тушунчалар. Қадимги цивилизациялар. Цивилизация ва маданият. “Цивилизация” тушунчасининг моҳияти, унинг эволюцияси, тарихий фан ва замонавий дунёда унинг тушунилиши. Илк цивилизация хусусиятлари Маданият тушунчаси ва унинг мазмуни. Маданият турлари: моддий, маънавий, бадиий сузлаб бериш . Талабаларда наазарий ва амалий билимларни мустаҳкамлаш.

Маданият арабча мадина (шаҳар,кен)сузиданкелиб чиккан .Араблар дастлаб кишилар ҳаётини икки турга бўлиб , бирини бадвий еки саҳрий турмууш , иккинчисини маданий турмуш деб атаганлар. Бадавийлик –бу кучманчи ҳолда дашту саҳроларда яшовчи халкларга ,

маданийлик эса шаҳарларда утрок яшаб , шаҳарга хос ттурмуш тарзида яшовчи халкларга нисбатан ишлатилган. Хозирги кунда «маданият» атамаси кенг маънода кулланилади.

У моддий ва маданий маданиятларга булинади .Моддий маданиять –моддий фаолиятнинг барча соҳаллари –кундалик ттурмуш буюмлари, меҳнат куроллари, кийим кечак,алока воситалари .

Маънавий маданиятга аклан ва маънан яратувилик соҳалари –билим , ахлоқ, одоб ,хуқуқ, фалсафа, фан санъат ,адабиет , дин ва бошқа.Факат бир халкка теишли соф маданият булмайди. Хар бир миллий маданиятининг ассосий кисмини шу миллат яратган булсада, унда жаҳон халклари яратган умуминсоний маданиятининг таъсири булади.

Хаар бир тарихий жамият ва давр уз маданияти турига эга булади .Жамият ва тузум узгариши билан унинг маданият хили ҳам узгаради, аммо маданий ривожланиш узилиб колмайди, маданий мерос ва анъаналар сакланади. : Эрон территорияси 1648 минг кв. км. Денгиз сатхидан уртача 1000-1200м. Тепаликда жойлашган.

Территориянинг катталиги жихатидан Осиёда Хитой ва Хиндистондан кейин туради. Эрон иклими узининг жуда куруклиги билан ажралади. Шунинг учун ҳам ишлов бериладиган ерларнинг куп кисмига сунъий сугориш оркали сув берилади. Ер ости бойликларига бой. Айникса, нефтга бой. Капиталистик дунёдаги рта Шардаги нефт запасларининг 25% ташкил килади.

Бундан ташқари мамлакатда табиий газ, темир ва мис рудалари, кургошин, цинка ва • рангли металлларга, тушкумирга, тилла, кумуш „феруза ва бошқаларга бойдир.

«Эрон» - сузи, илмий адабиётларда таркалган фикр буйича кадимги эрон кабилаларининг отидан, кайсики узларини «арийлар» деб, улар яшаган ерни «Арийанам» деб атаганлар.

Европа ва Америкада XX асрнинг 30-йилларигача Эрон Форс («Персия») деб аталган.

1935 йилдан Эрон ҳукумати чет ел давлатларига расман мурожаати этиб эндиликда мамлакатни Эрон деб аташларини илтимос килади.

Эронда ҳукмрон миллат форслар саналиб улар мамлакат аҳолисининг ярмини х,ам ташкил этмайди. Форс тили Эрон давлат тилидир. Эрон ах,олисининг колган куп кисмини миллий камчиликни ташкил киладиган миллатлар, халклар ва кабилалар, форс тилидан фарқи бор булган тилда сузлашувчилар, эрон тилида сузлашувчилар (курдлар, лурлар, белунлар, мозандаронлар, гилонликлар ва б.) турли турк тилида, араб тилида. бундан ташқари арман, еврейлар, оссурлар ташкил килади.

Турк тиллари системасида сузлашувчи миллий камчиликни ташкил килган энг куп ах,оли эрон азарбайжонларидир. Эрон ах,олисининг 1/5 кисмини ташкил килади. Маданият тарихида инсониятни жамиятнинг ривожланиши даврларга булиб урганилади:. 4 катта булимга булинади:

Қадимий давр;

У рга асрларда

Янги давр тарихи;

Энг янги давр

Адабиётлар:

3. Қадимги мидияликлар

1.История стран Азии и Африки в средние века. М. 1987.

2.История Древнего Востока ч.1 М1983.

2-МАВЗУ: Эронда илк давлатчилик. Қадимги Элам ва Мидия давлатларининг ташкил топиши ва тараккиёти.

РЕЖА.

1.Қадимги Элам .Хужалик ҳаёти ва ижтимоий муносабатлар

2. Давлатнинг гуллаб яшнаши ва инкирозга учраши

3.Мидиянинг ижтимоий-иқтисодий ҳаёти

4. Қадимги Мидия маданияти

Таянч иборалар: Эрон, Форс кўрфази, Каспий денгизи, Касситлар, Форслар

Қадимги Элам давлатининг тарихи Иккидарё кулдорлик жамиятининг тарихи билан чамбарчас боғлиқ. Бу мамлакат (шумерларда "Ним", аккодларда - "Эламту" номини олган) Шумердан шарқда жойлашган. Элам тоғли ерда жойлашиб, аммо факат мол боқишга ярайдиган тоғлар билан бирга, Эламнинг икки катта дарёси-ғарбда Хоасл (ҳозирги Керхе) ва шарқда Эвля (х,озирги Карун) бўйида серхосил водийлар ҳам бўлган. Хоаслнинг шарқий соҳилида (бу ерда унинг оқими Эвля яқинидан утади) Сузи манзилгоҳ.и бўлиб, у ерда эътикод қилинган бош худо Шумерда ҳам қадрланган. Эламдан утган энг муҳ,им йўллар чоррахасидаги Сузи, мамлакат тарихида гоят муҳ,им урин тутган. Эламнинг жануби-шарқида, чамаси, қора таили қабилалар яшаган бўлса керак. Бу қабилалар Хиндистоннинг дравид қабилаларига қардош бўлган деган фараз мавжуд.

Хужалик ҳаёт ва ижтимоий муносабатлар. Ҳозирга қадар Элам тилининг қайси тиллар гуруҳига оид эканлиги аниқланмаган. Қадимий Суза шаҳридаги узок йиллик қазилма ишлари бу ерда қатор маданий қатламлар мавжудлиги аниқланди.

Сузи I номини топган қатлам энг муҳ,им. Бу қатламнинг пастки чегараси (хронологияси) ҳали аниқ топилмаган. Унинг устки чегараси, яъни кейинги Сузи II қатламининг бошланиши милoddан аввалги III мин г йиллик охирига оид. Сузи I қатламида манзилгоҳ, излари билан бирга қабристон ҳам сақланиб қолган бўлиб, бу ҳол манзилгоҳнинг қадим аҳдининг марҳумга бағишланган маросимларидан далолат беради. Сузи I қатламида топилган буюмлар энеолит даврига оид деб ҳисоблаш керак. Пишиқ-пухта ясалган ва силликланган тош қуроллар билан бир қаторда бу ерда мисдан ясалган буюмлар қамдан-қам учрайди. Мехнат қуроллари, уларни ясаган одамлар утрок бўлганлиги ва ов билан бир қаторда зироатчилик билан ҳам шугулланганлиги ақида далолат

беради. Арпа ва эммер (бугдой ва арпа) билан бирга улар зигир \ам устирар эдилар. Лой хайкалчалар орасида аёл хосилдорлик худоси тасвири учрайди. Мархум билан дафн этиш учун мулжалланган махсус идишлар яхши пишитилган лойдан, кулолчилик чархисиз кулда ясалган. Улар геометрик нақш ва одам, қуш, уй ва ёввойи ҳайвонлар сурати ҳамда меҳнат қуролларининг шартли тасвирлари билан безатилган. Буларнинг бари қора бўёқда ишланган. Баъзи белгиларга қура, Сузи I манзилгоҳи ёнгида нобуд бўлган. У жанговар, қушни тоғлик қабилалар қурбони бўлган деб тахмин қилинади.

Сузи I маданий қатламидан фарқли равишда, ундан кейинги Сузи II қатлами маданияти, нафақат Сузида, балки жануби - шарқий Эроннинг бошқа нуқталарида ҳам тарқалган бўлиб, Эламнинг қарбидаги мамлакатлар, биринчи навбатда Шумер маданияти билан туташган. Шумер шаҳарлари - Эриду, Уре, Кишу ва бошқа шаҳарлардаги қазилма натижалари ҳам шундан гувоҳлик беради. Сузи II маданияти давридаёқ мисдан ясалган меҳнат асбоблари ва қурооллар мавжуд бўлган. Мис Эламнинг узида қазиб олинган деб қараб қилинади. Будае уз ёзувларидан бирида Кимаша тоғларида мис қазиб олинганидан хабар беради. Элам билан қарадош ҳудуддаги Сузи II қатламида олтин ҳам топишган. Бу юртда бронза пайдо бўлгани ҳам айнан шу вақтга оид. Темирчилик билан бир қаторда-сопол идишлар ишлаб чиқариш ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлган. Ҳақиқатан, Сузи I қатламида топишган идишлар Сузи II қатламидаги қаби пишиқ ишланмаган, аммо улар ранг-баранг ва улардаги суратлар нисбатан хилма-хил: қараман манзара қизиб, ҳайвон ва одамларни тасвирлайди. Ийрик қарамолнинг қармига Қараганда, у вақт ҳужалигида қорвачилик анча ривожланган деб айтиш мумкин. Шу даврда Эламнинг иероглиф асосидаги узига ҳос ёзуви пайдо бўлади.

Ишлаб чиқариш қучлари усган қари, айниқса, тош, металл қурооллардан қойдаланишга утиш билан, мамлакатда ишлаб чиқариш қутарилди ва бунинг оқибатида қулчилик тузуми тарқиб топди.

Эламда қулчилик қамияти дастлаб қаре водийларида ривожланди. Бу ерларда ишлаб чиқариш қучлари яхши тараккий этиб, мол алмашиши тезроқ усган. Бу улқалар ақолиси тоғли ҳудудларга нисбатан, Шумернинг қушни шаҳар - давлатлари, масалан Лағаш билан аввалроқ муносабат урнатган эди. Тоғли ҳудудлар ақолиси милотдан аввалги III минг йилликнинг иккинчи қармида ва ундан кейин ҳам ибтидоий қамоа тузумида яшайверган. Бу ақоли водийнинг бой улқаларини талаш мақсадида доимо безовта қилиб турар эди.

Давлатнинг қуллаб яшнаши ва инқирозга учраши. Элам давлати милотдан > аввалги II минг йил олдин қатта мақкега эга бўлган. Урни III сулоласи пайтида ҳам Элам бошқа давлатлар қаби Шумер-Ақкод давлати тарқибига бутунлай қирмай, балки Эламнинг турли шаҳар ва вилоятларини маҳдлий ҳуқмдорлар бошқариб турганлар. Эламитлар иштирокидаги Урни III сулоласи давлати инқирозга юз тутганидан сунг, Элам давлати яна мустақилликка эришди. Шу вақтда унда Бобилдаги қаби қулдорлик қучайиб, буни шу вақтгача этиб қелган қупдан - қуп ҳуқуқда оид ҳужжатлар ҳам тасдиқлайди. Айрим вилоятларда шох, ёқи "ота" лар (ақда) ҳуқмронлик қилганлар. Аммо тахт отадан" уқилга эмас, балки тогадан қиянга яъни синглизининг уқлига утган. Шу билан "сингилни уқли" ибораси "меросхур авлод" ни маъносини иқода этган.

Элам вилоятларига "буюқ вақил" (шумер тилида суккаль-шах) унвонини олган буюқ • ҳуқмдор ҳуқмронлик қилиб, вилоят ҳуқмдорлари эса қупинча "буюқ вақил" нинг яқин қариндошлари бўлганлар.

Хулоса килиш мумкинки, ушбу жамиятда бошқариш она тарафидан авлоддан -авлодга утган. Элам хукмдорлари сулоласи тоғ водийларидан келиб чиккан деб тахмин килинади. Умуман, давлат бошқаруви вилоятларни бошқарган уруғ - кабилавий зодагонлар кулида булган.

Хаммураппи бошқарган давлат гуллаб-яшнаган даврида у эламликларни Эмутбалдан сиқиб чикарган. Бу *х,он* Эламини анча кучсизлантириб, Бобил шох,ига тобе килиб куяди. Кейинчалик Эламининг мустақиллигини тиклаган сулола (касситлар) ва ундан кейинги шохлар аввалги Элам давлатининг кудратини тиклашди. Бу давлатга эндиликда Неренданинг бир қисми (ҳозирги Форс Эронни шаркида) >ам кирди. Эламитлар яна Бобилга юриш қиладилар. Бу юришлар милоддан аввалги XIII асрда яна қайталанди. Элам тахтида утирган янги сулола вакиллари ҳудудларни бошқарган зодагонларни қаршилигини синдириб, марказий [^]оқимиятни мустақ.камлашга эришдилар.

Милоддан аввалги XII аср бошида эламликларнинг янги босқинчилик даври бошланди. Улар Дажла дарёси воҳ,аси вилоятларини ва Эшқуппа шах[^]рини босиб олишади. Шу улқадан Эрон орқали муҳ[^]им қарвон йуллари утар эди. Эламликлар ҳатто Бобил шимолида жойлашган Сиппар, Бобил ва Ичинур шаҳарларини босиб олишга эришган.

Бу ғалабалар Бобилда касситлар х[^]укмдорлигига чек қуйди. Элам давлати гуллаб-яшнаган давр шох, Шильхақиншушинақ хукмронлигига туғри келади. Бу шох, Элам ерларини анча қенгайтириб, Зағрос тоғлари ва унинг шарқий ерларини, Оссурияга босириб қириб, шарқий Оссуриядаги Эхаппате шаҳрини ҳам истило қиладди.

Милоддан аввалги XII асрда Навоҳудоносор I тарафидан Элам қушини мағлуб этилғач, *ламда* Бобилга Оссурия шох, и Тиглатпаласар I зарба берганидан сунг икки давлач-' - Элам ва Бобил инқирозга юз тутди. Эламда мах, аллий зодагонларнинг ҳоқимияти тикланди. Аммо бу мамлакатда милоддан аввалги I-мингинчи йилликда барқарор ва марказлашган давлат булмай, шохлар х,оқимияти анча заиф булган.

Шумернинг жанговар қабилалар билан туқнашувлари, шубх[^]асиз, қадим замонларда руй берган. Лағаш х,укмдорларининг милоддан аввалги XXV асрдаги ёзувлари пайдо булган вақтдан бошлаб бу урушлар туғрисида маълумотлар мавжуд. Элам уз ғарбий қушниси - Икки дарё воҳ,аси билан яқин алоқада эди. Милоддан аввалги XXIV-XXIII асрларда Сузи АҚКОД давлати тарқибига қиритилиб, натижада Икки дарё маданиятининг Эламга таъсири анча қучайди. Ур III сулоласи шохлари даврида Элам яна Икки дарё х,укмронлигида қолиб, сулоланинг энг забардаст вакили Шульги Сузида "Сузи ҳудоси ва ҳукмдори", яъни Иншушинақ шарафига макбара қуради.

Ур давлати қучсизланган вақтда Элам хукмдорлари уз мустамлақачиларини тор -мор қилишга муяссар булдилар. Бу воқеалар шох Кутернаххунт даврида рун беради

Милоддан аввалги 2024 йилда Кутернаххунт Урни босиб олиб, вайронага айлантирган, Элам бундан сал аввалроқ Фрот оқимининг урта қисмидаги Мари манзилгоҳ,ида жойлашиб олади. Амореялар томонидан берилган зарбалар натижасида Ур III сулоласи барпо этган давлат қулади. **Мидия маданияти.** Эрон ясситекислигида ташқил топган қадимги давлатлар ичидан озми - купми аниқ маълумотга эғамиз, фақат Мидия салтанати ҳақида. Мидия шохлиги ҳозирги Эроннинг шимоли-ғарбий ва ҳозирги Озарбайжон ҳудудида жойлашган эди. Шарқшунос олим В.И. Авдиев "Қддимги Шарқ тарихи" асарида Мидия Зағроснинг тоғли улқаларида ва ундан Шарқда жойлашган ҳосилдор ерлардаги ҳудудни эғаллайди деб ёзади. Оссур ёзувларида милоддан аввалги IX асрда мадай қабилалари ҳақида ҳам айтилиб, улар оссурияликлар билан шиддатли жанглар

олиб борганлиги хакида сузланади. Оссурияликлар билан мадайлар уртасида савдо-сотик алокалари асосида Мидияга оссур -бобил маданияти элементлари кириб келганлиги аниқланган.

Мидия хакидаги дастлабки маълумотлар милоддан аввалги X - IX асрларга оид бўлиб, унга кура махаллий халқ чорвачилик билан ҳам кучма, ҳам утроклашган тарзда шугулланганликлари маълум. Шу билан бирга, улар деҳқончилик ҳам қилганлар. Мидия шохлигида бу даврда ривожланган синфий давлат бўлмай, балки бир нечта қабилалар бирлашмасидан (конфедерация) иборат эди. Геродот асарларида улар олти қабиладан ташкил топганлиги эслатилади. Муаллиф

- 1.Форс қабилаларини Эрон ҳудудига келиб ўрнашиши
 - 2.Аҳамонийлар давлатини ташкил топиши ва юксалиши
- улардан турттасини "номадлар" деб атайд.

Милоддан аввалги VII асрда Мидияда том маънода давлат эмас, балки қабилалар иттифоқи мавжуд бўлган, ҳолос. Бу иттифокда олий ҳукмдор билан бирга унга тобе бошқа ҳукмдорлар (аслида қабилла бошликлари) ҳам бўлганлиги тилга олинган.

Милоддан аввалги IX - VIII асрлардаёқ мидияликлар жамоасида уруғчилик тузумининг емирилиш жараёни бошланган ва синфий ажралиш юзага келган. Бир томондан, уруғ ичидан зодагонлар ажралиб чиқиб, бошқа томондан эса деҳқончилик ва утрок чорвачиликнинг ривожланиши билан кулчилик пайдо бўлган. Милоддан аввалги IX-VIII асрлардаги оссурияликларни мидияликлар босқинидан мунтазам равишда муҳофаза қилиш учун кулчилик муҳим урин тутадиган бўлиб борди. Бу ол мидияликларнинг қабилла иттифоқига бирлашиб. Мидияда кулдорлик давлатининг ташкил топишини тезлаштиради.

Бунга мулкый тенгсизлик ҳамда куллар сонининг ошиб бориши ҳам сабаб бўлган. Лекин шунга қарамай, бу давлат эндиgina шаклланаётган шаклда эди. Оссур ёзувлари ва бошқа манбаларда қайд этилишича. Мидия давлатини шохлар бошқарганлар.

Милоддан аввалги VII асрда Мидия шохлиги анча кучли шарқ салтанатига айланади. Унинг маркази Эқбатана (ҳозирги Хамадон) шаҳри эди. Мидия пойтахтига оид нисбатан тулик маълумот сакланиб қолган ва уларни бошқа манбалар билан қиёслаб унинг ҳақиқатга тугри эканлиги аниқланган. Бу даврда Мидия қабилла иттифоқини узида жамлаб, унда қадимги ҳарбий демократия анъаналарига кура шох жамоа мажлисида сайланган.

Қиасар Оссурийлар билан халқ килувчи жанги арафасида ҳарбий ислохотни амалга оширган: мамлакат ва халқлардан ёппасига олинадиган қушин мунтазам отликлар, қамончилар ва қалқончилар ташкил топган эди.

3-МАВЗУ: Аҳамонийлар давлатини ташкил топиши ва юксалиши. Давлат тизими.

РЕЖА:

- 1.Форс қабилаларини Эрон ҳудудига келиб ўрнашиши
- 2.Аҳамонийлар давлатини ташкил топиши ва юксалиши

3. Ахамонийлар давлат бошқаруви ва маъданияти

Таянч иборалар: “ Империя, Саоддәиёеё , (др. иран. хшатрапаван), Дарик 8,4 грамм.т.з., сикль 5,6 грамм.с.к., курташлар, гарда обозн. раба.

Ўзининг социал-экономик ўйклади бўйича Ахмонийлар даври ола-була аралашмани кўрсатади. Унга кичик Осиё, Элам, Вавилон, Сирия, Финикия ва Миср областлари кирган, бу областлар форс империяси ташкил топмасдан олдин ўзининг ривожланган давлат институтларига эга эди. Бу санаб ўтилган итисодий ривожланган мамлакатлардан ташқари форслар яна кўчманчи араблар, скифлар ва бошқа абиалар ҳам ўз хукмронлиги остида бўйсундирган.

Шунинг учун форсларга ярам бўлган мамлакатлар устидан хукмронлик иилиш системасини тузишда улар кўп ийинчиликларга дуч келган. Лекин улардан илгари хукмронлик илган мисрлик ассириялик ва вавилонлик шохлардан, Ахмонийлар ярам мамлакатлар устидан хукмронликни юргизишда катта ютуларга эришганлар. Кайхисрав билан Ўмбиз, Вавилонда Мисрда ва Кичик Осиёда ичдан бошқаришни сайлаб юлган ҳеч қандай ўзгаришсиз ярам халқларга маҳаллий бошқаришни топширганлар.

Бироқ 522-521 йилдаги ўзгарагон Ахамонийлар хукмронлиги мустаҳкам эмаслигини кўрсатди. Оятда кенг территорияни ўз ичига олган Эрон империяси бирлигини сайлаш жуда қўзилиб кетган чегараларни ўриш ва мамлакат ичидаги ўзгарагонларни бостириш учун ўшин ва умуман бутун, ҳарбий ишларни ташкил иилиш зарур бўлган. Тинчлик вақтида доимий ўшин Эронлилар билан мидияли отрядлардан иборат бўлиб, улар асосий гарнизонларни ташкил илган. Шох гвардияси доимий армиянинг ядроси бўлиб, у отлиқ аристократлари билан 10 минг кишилик «ўлмас» пиёдалардан иборат бўлган. Эрон шохининг 10 минг кишилик шахсий соқчилари бўлган. Уруш вақтида бутун давлат тупроқидан халқ лашкари тўпланган, шу билан бирга, айрим ўлкалар муайян миқдорда жангчилар юборишлари лозим бўлган. Армияни ва бутун ҳарбий ишни қайтадан ўриш соҳасида Доро бошлаб берган иш Эрон давлатининг ҳарбий юдратини оширишга юрдам берган. Грек тарихчиси Ксенофонт қадимги Эронда ҳарбий ишлар оят юксак даражада ташкил этилган эди, деб уни бир мунча идеаллаштириб тасвирлайди. Биринча ўлкаларни бирлаштирган катта-катта ҳарбий округлар тузилиши ҳарбий ишни ва асосан ҳарбий идорани марказлаштиришда жуда катта аҳамиятга эга бўлган.

Эрон давлатини ички томондан мустаҳкамлаш учун маҳаллий бошқарманинг мунтазам бир системасини ташкил иилиш зарур бўлган. Кайхисрав замонидаёқ бўйсундирилган мамлакатлардан катта-катта ўлкалар, (вилоятлар) барпо иилинган ва бу ўлкаларни алоқида ҳокимлар идора илган. Бу ҳокимларни греклар сатроп деб атаган. (сатроп сўзи форсча «хшатранавон»-«мамлакат мутасаддилари» деган сўздан олинган.)

Бу сатроплар шохнинг ўзига хос ноиблари бўлиб, улар ўз ўлкаларидаги бутун идора ишларини ўз йўлларида тартиб ўрнатиб улардаги йўз-олонларни бостириб турганлар. Сатроплар маҳаллий судга ҳам бошлиқ бўлиб, улар жиноий ва гражданлик юрисдикциясига эга бўлганлар. Сатроплар ўлкадаги йўшинга йўмондонлик илган харбий таъминот ишларини олиб борган ва улар ҳатто шахсий гвардия тутиш хуёида эга бўлган. Йўл остидаги аҳолидан солиқ йи-иш, янгидан-янги солиқлар ўйлаб топиш ва солиқлардан тушган ҳамма нарсани шох хазинасига топшириш вазифаси сатроплар йўлида бўлган. Бундан ташқари, ўлканинг хўжалик ҳаётини, жумладан, ундаги деҳқончилик ишларининг ривожланишини ҳам сатроплар кузатиб борган. Деҳқончиликнинг ривожлантиришни Эронлилар хўжаликнинг энг муҳим турларидан бири деб билганлар.

Нихоят ўз ўлкаларидаги амалдорларни тайинлаш ва ишдан олиш ҳамда бу амалдорларнинг ишларини назорат иилиб бориш хуёи ҳам сатроплар йўлида бўлган. Шу тариқа, сатроплар жуда катта ваколатга эга бўлиб улар деярли мустақил подшочаларга айланган, уларнинг ҳатто ўз саройлари ва сарой ахллари ҳам бўлган. Эрон шохлари оят кенгайиб кетган давлатнинг ҳамма исмларини ўз назоратлари остида тутишга ожизлик иилиб, маҳаллий подшоларнинг бир танча хуёиларини кўра -била туриб сайлаб йолдирган. Масалан, Киликия подшолари э.а. V аср охиригача ўз подшоликларини сатроп сифатида идора иилиб келган. Кичик Осиёда, Сурияда, Финикияда ва Фаластинда, Ўрта Осиёда ва узоқ шарқий ўлкаларда, гиндистон чегараларида маҳаллий князлар ўз хокимиятларини сайлаб йолиб, улар Эрон «шаханшохи» номидан ўз ўлкаларини идора илганлар. Бу маҳаллий хокимлар ёки сатропларнинг ҳаддан ошиқ мустақиллиги кўпинча бу ўлкаларда Эрон шохига йарши йўз-олонлар чиқишига сабаб бўлган. Бу йўз-олонлар Эрон шохларининг доимо аралашиб туришини талаб илган.

Доро I замонидаёки Эрон подшолиги 23-24 сатропликка бўлиниб, бу сатропликлар Бехустун, Наиширусйам ва Сувайш ёзувларида санаб ўтилган. Сатропликларнинг шохга тўлайдиган солиқлар миқдори ҳам кўрсатилган рўйхат Геродот асарларида ҳам келтирилади. Бироқ бир-бирига мувофиқ келмайдиган бу рўйхатларнинг ҳаммасини ҳам маъмурий аҳамиятга эга бўлган рўйхатлар деб бўлмайди. Сатропликларнинг баъзан ўзбошимчаликка бориб етадиган ҳаддан ошиқ мустақилликларига чек йўйиш мақсадида Эрон шохлари томонидан бир танча чоралар кўришишга йарамасдан сатроплар хар-холда ўзларига хос кўпгина маҳаллий хусусиятларни узоқ вақтларгача сайлаб йолганлар. Айрим сатропликларда маҳаллий хуёи, маҳаллий о-ирлик ва узулик ўлочовлари, маъмурий бўлиниш, ибодатхона ва қўшинларнинг солиқлардан озод иилинганлиги ва бошқа имтиёзлари сайланиб йолганди. Айрим мамлакатларда расмий тил сифатида маҳаллий тиллар ҳам сайланиб йолган. Эрон давлатининг расмий «махкама тили» бўлиб йолган оромий тили юёридаги маҳаллий тиллар билан бир йаторда аста-секин катта аҳамиятга эга бўлаборган.

Шох іўл остида маъмурий ва ҳарбий жиҳатдан битта кучли давлатга бирлашган ±арбий-эрон іабилалари Эрон давлатининг негизини ташкил іилган. Эронлилар бу давлатда ҳукумрон халі сифатида имтиёзли мавіени эгаллаган.

Кайхисрав ва Іўмбиз даврида гражданлар ва ҳарбий ҳокимият бирга іушилган холда сатроплар іўлида бўлган. Доро эса сатроплар ва ҳарбий бошлиілар функциясини теппа-тенг іилиб бўлиб борди. Армияга келганда, у ҳарбий бошлиіларнинг ихтиёрида бўлган, улар сатроплардан іараш эмас эдилар ва фаіат шохга бўйсунардилар.

Доро ўлиmidан кейин, ҳарбий ва граждан функцияларни тергаб туришга унча аҳамият бермай іўйганлар. Э.а. V асрда ва ундан кейин баъзи сатраплар ҳарбий бошлиіларга бўсунганлар, бошіа томондан баъзида сатраплар ҳарбий ҳукмронликни бажарганлар бу нарса э.а. IV асрга келиб оддий холга айланган. Сатрапларнинг ҳукмронлиги чўзилиш ҳеч іандай ваіт билан белгиланмаган, чекланмаган.

Катта сатрапликнинг составига ички ишларда автоном бўлиб келган баъзи мамлакатлар ҳам кирган. Аҳмонийлар ҳукумронлигининг яшаб келиши армияга кўпгина бо±лиі эди. Давлат ҳарбий топархияга бўлинган эди. Бу тонархиялар ўзгариб турган. Масалан, Ксерксда 7 тонарх АртаксерксII - 4 тонарх бўлган. Армиянинг ядросини мадайлар билан форслар ташкил іилган. Ҳарбий армиянинг катта іисмини аҳолининг эркаклари ташкил іилган. Улар 20 ёшдан бошлаб хизматга чаірилган. Аҳманийлар олиб борган урушда шаріий эронийлар катта роль ўйнаган. Армия пиёдалар билан отлиілардан ташкил топган. Кавалерия билан камончиларнинг тошдан фойдаланган холда іилинган ҳаракатлар форсларга кўпгина урушларда ±алабани таъминлаган. Э.а. V асрдан бошлаб форсларнинг пиёдалари секин-аста грек ёлланмачилари томонидан алмаштириб борилган, бу уларнинг техникасини юіори даражадалиги катта роль ўйнайди. Іўлга киритилган мамлакатларда ҳарбийлар жойлаштиришларди, улар іарам халінинг іўз±олонларини бостиришга іолдирилган. Аҳмонийлар давлати ўз чегараларига ҳарбийларига ер учаскалари ажратиб бериб жойлаштирарди.

Ҳарбийлар Элефантинада ўз оиласи билан яшаган. Ҳарбий іўшинлар юз кишидан иборат бўлиб бўлинарди, улар ўз командирлари номи билан атаган. Іўшинларнинг бошида форс билан вавилонликлар турган.

Гарнизон Командирининг резиденцияси Сиэнада (ҳозирги Асуанада) жойлашган, бу ерда яна гражданларнинг бошіармаси ва суд маҳкамаси, Мисрнинг жанубий административ округи жойлашган.

гарбий хизматдаги ҳар ой хизматлари учун (дон, гўшт ва шунга ўхшаш) хаі олардилар. гарбий колониялар Элефантдаги сингари Фивада, °арбий Гермонояда ва Мемфисда ҳам жойлашган бўлган. Бундай горнизонлар форс давлатининг іудратли

негизини ташкил иларди ва ±азабга учраган халі іўз±олонлари ваітида Аҳмонийларга содиі іоларди. Жуда зарур бўлган харбий юришлар ваітида (масалан, Ксерокс греклар билан олиб борган уруши) Аҳмонийлар ҳокимлигидаги ҳамма халілар ажратилган сондаги іўшинлар беришга мажбур эди.

Доро I ваітида форслар денгизда ҳам ўз ҳукмронлик ролини ўйнаган. Денгиздаги жанглар Аҳмонийлар Миср флоти-финикия кемаларининг, Кипрликлар, Эгей оролининг аҳолиси ва бошіа денгиз халілари ёрдамида олиб бориларди. Саклар билан форсларни матрослар ўрнида ишлатганлар. Флотдаги юіори лавозимларда кўпинча мисрликлар эгаллаган.

Доронинг ўлими Аҳмонийлар ҳукмронлигининг энг нотинч ваітига тў±ри келади. Грекларга иилинган биринчи юриш муваффаіиятсиз чиіади, Мисрда іўз±олон бошланади. Тахт ворислигига бўлган іатий интизомнинг йўлиги ҳам вазиятни о±ирлаштирарди.

Доронинг бошіа ў±илларининг іаршилигига іарамай Ксеркс шох іилиб тайинланади. Энг шохни олдида бир іанча масалалар туради, бу масалаларни ечмасдан туриб у давлатни бошіара олмас эди. Биринчи бўлиб Мисрдаги іўз±олонни бостириш керак бўлади. Э.а. 484 йилда Ксеркс іўз±олонни бостиради ва Мисрнинг сатрапи іилиб ўзининг тутинган акаси Ахаменни тайинлайди.

Ундан кейин, Грецияни босиб олиш учун янгидан юришни тайёрлаш керак эди. Ксеркс Хашсидика ярим ороли устидан канал іаздиришни буюради, чунки илгаригидек фоасларнинг флоти бўрон ва іаттиі шамолнинг іурбони бўлишни олдини олиш керак эди. Іуруіликдаги армиянинг Европага Гелеспант яіинига юбориш учун иккита кўприк іурдирган.

Бу ишлар 3 йил давомида чўзилган.

Узоі ва пухта кўрилган тайёргарликдан сўнг 480 йил бахорида Ксеркс каттагина армия бошчилигида Грецияга юришни бошлайди. Геродот бу хил іабилалардан ташкил іилинган армияни жуда кенг іилиб тарифлайди, уларнинг кийимларининию, іуролларини, командирларининг номини ва шунга ўхшаш маълумотларни келтиради.

Э.а. VII асрнинг охирида Олд Осиёдаги асосий куч эгаси Мидия ҳукумдорлари бўлган ва у Ассирияга кучли зарба берган.

Бир іанча ваіт ёки давр мобайнида Мидия Ав±онистоннинг жанубий областларига ҳам ўз таъсирларини ўтказган бўлиши мумкин. Мидиянинг іадимги Шаріа бўлган ҳукмронлиги узоіа чўзилмайди. Э.а. 550 йилда форсларга Аҳмонийлар сулоласининг асосчиси Куруш (Кайхисрав) охирги Мидия шохини асир олиб Мидия пойтахти Экбатанани забт этади.

Кайхисрав (550-530) Ўрта Осиёдаги кўчманчи ғабилалар билан бўлган жангда халок бўлади.

Ўмбиз (530-522) Мсирда

Доро I (522-486) Реформы

Ксеркс (486-465) Миср ўзғолонини бостиради. Греклар билан жанг ғилади.

Артаксеркс (465-423)

Доро II (423-)

Янги сулола ўз территориясига Арёя, Баўтрия, Дрангиана, Арахосия ва Гандхорани киритади.

Шундай ғилиб, янги давлатнинг ривожланиши бошланади.

Бу территорияларни Кайхисрав ўзининг шарёа ғилган юриши даврида э.а. 539-530 ғилларда эғаллаган.

Кичик Осийга э.а. 546йил кириб келиб Лидия давлатини оладилар ва унинг Шохи Крезни асир ғиладилар.

Кичик Осиёни олиб Кайхисрав- Бобилга юриш бошлайди. Э.а. 538 йил Бобил форс хукмдорлари ўл остига киради.

Шундан сўнг Кайхисрав ўз олдига Мисрни ўлга киритишни маёсад ғилиб ўйяди. Лекин Мисрни олишдан олдин у ўзининг шарёий чегараларини кенгайтирмоёчи бўлиб шимоли-шарёдаги Баўтрия шохлигини ва Ўрта Осиё чорвачилик ғабилаларини - саклар ва массагетларга юриш ғилади.

У Баўтрия, Сўд, ва Хоразмни бўйсундиради. Лекин бу Ўрта Осиё давлатларидаги халёлар унга ғаршилик кўрсатадилар ва шу жангларнинг бирида массагетлар билан бўлган жангда э.а.529 йил. Кайхисрав ўлади. 529 йил унинг Ўмбиз тахтга ўтиради. Э.а. 526 йил Ўмбиз отаси бошлаган сиёсатни давом эттириб Мисрга юриш ғилади ва уни олади. Бу ваётда Эронда семдияликлар Гоумот бошчилигида ўзғолон кўтарилади. Эрон Ўмбиз йўлда халок бўлади. Мидияликларга ғарши Доро ғарши чийади. Исёа ваёт ичида Доро ўзғолонларни бостирибгина йолмай, балки Кайхисрав ва Ўмбиз ўлга киритган ерларни

іайтадан тиклайди ва янги ераларни: Фракия, Эгей денгиздаги оролларни ва грекларнинг шимолий африкасидаги колонияларни іўлга киритади.

Грекларнинг бирлашган кучлари бой Фессалияни ташлаб чиіишга мажбур бўлди, унинг аҳолиси форслар томонига ўтишга рози эди. Сиартадан 300 кишидангина иборат отряди шоҳ Леонид бошчилигида іаршилик кўрсатишга юборилади. Фермонияни саілашга йи±илган грекларнинг умумий сони 6500 кишига тўгри келарди. Улар 3 кун мардона туриб іаршилик кўрсатдилар. Лекин форслар сотіиндан айланиб ўтиладиган йўл борлигини билиб оладилар. Леонид бошчилик іілаётган грек іўшинларига асосий кучга чекинишни буюриб, ўзи 300 спарталик билан чекинаётганларни тўсиб іолади. Улар мардларча курашиб ҳалок бўладилар. Форслар Марказий Грецияга кириб келади. Греклар Биотияни ташлаб кетишга мажбур бўладилар. Бундан кейин Афинани ҳам мудрофаа іилишга кучи етмаслигига кўзи етгач шаҳарни ташлаб чиіади. Жангга яроіли эркаклар іўшин билан чекинадилар аҳолининг ҳаммаси эвакуация іилиниб іўшни оролларга Саламин ва Эгинга юборилади. Форслар Аттикани эгаллаб, Афинани талайдилар ва ёиіб юборган.

Греклар денгиздаги хужум тактикасига амал іилганлар, іуруіликда эса мудрофаа тактикасини кўллаганлар. Афиналикларнинг талабига кўра бирлаштирилган грекларнинг флоти Саламин шаҳри билан Аттика іір±оіларидаги бухтада турган, у ерда форсларнинг флоти маневр іилишга имконият йўї эди.

Ксеркс биринчи хужумни ўзидаёї душман флотини йўї іилишга ва шу билан урушни ±алаба билан тугатишга ишонган эди.

480 йилнинг 28 сентябрида грек ва форслар флоти ўртасида Саламин яіинида жанг бўлади, бу жанг 12 соат давом этади. Форсларнинг флоти тор іўлти±да сиіилиб іолиб кемалар бир-бирига халаіит беради. Греклар жангда тўла ±алаба эришиб, форс флотининг каттагина іисми яксон іилинади. Ксеркс армиянинг бир іисми билан Кичик Осиёга іайтишга іарор іилиб ва кейин Сардга йўл олади. Фессалияда у іўмондон Мардонийни іўшинлари билан іолдиради. Мардоний Фессалияда іишлаб ва 479 й. Армияни іайтадан тиклаши керак эди.

Мардоний Афиналиклар билан сенарот сулх тузишга ҳаракат іілади, лекин афиналиклар бунга кўнмайди. 479 йилнинг кузида Кичик Осиё іір±оіларида каттагина денгизда кураш бўлади. Жанг ваітида форслар бутунлай ма±лубиятга учрайдилар. Бу эса Кичик Осиёдаги грек шаҳарларининг ҳар томондан форсларга іарши іўз±олон іилиши учун сигнал бўлган. Грекларнинг ±алабаси форсларнинг Грецияни истило іилиш фикридан іайтишга мажбур іилган.

;65 йил Ксеркс ва унинг катта ўли Доро йўзolonчилар томонидан ўлдирилади. Тахтга Ксеркснинг ўли Артаксеркс I ўтиради. Шундан кейин оз ваит ўтгач Баитрия сатрапи Виштаспа томонидан йўзolon кўтарилади. Бу йўзolon тезда бостирилади. Тахт ворисларининг йўзolonларидан эҳтиёт бўлиб Артаксеркс I ўзининг хамма акаларини йўи иилишни буюради.

460й. Мисрликлар Инар бошчилигида йўзolon кўтардилар ва Дельта бўйида ўз хукмронликларини ўрнатдилар. Афиналиклар будой олиш маисадида йўзolonчиларга ўз флотини ёрдамга юборадилар. Пашпремис ёнида бўлган жангда форслар малубиятга учрайдилар ва Миср сатрапи Ахемен бу жангда халок бўлади. Йўзolonчилар Артаксерксни мазах иилиб Ахеменни жасадини унга юборадилар, чунки у Ахеменни жияни бўлган. Форс флотини бошарган Сирия сатрапи Мегабиз грек кемалари устидан алаба юзонади. Шундан сўнг Мегабиз Сирияга айтади, Миср страпи иилиб Аршаманни тайинлашади. У катта куч тўплаб миср йўзolonчиларига йарши курашади. Форслар Спартани Афиналикларга йарши иилиб йўяди ва афиналиклар мисрликларга ёрдам беришга ожизлик илади. Инар ва унинг бошйа йўзolonчилари 454й йўлга олинади ва Форсга келтириб уларни осигга буюради.

Сўнг Сириялик сатрап форс аслзодаларидан бўлган Мегабиз йўзolon кўтаради. Артаксеркс бу йўзolonни ҳам бостиради. Мсирдаги йўзolon бостирилгандан сўнг Афиналик (Спарта) билан харбий иттифои тузади. Бу иттифои форсларга йарши иилинган иттифои бўлади. Афинанинг кучга тўлган пайти хукмронлиги форсларни Эгей денгизидан сииб чиара бошлайди ва Артаксеркс I га улар билан тинчлик сулхи тузишга тўпри келади. 449 йилда Сузага афина томонидан посол бўлиб Каллий келади ва машхур «Каллий сулхи»га биноан форслар кичик Осиёдаги грек шаҳарларини устидан игемониялик иилишдан воз кечади.

Форслар харбий йўшинларини арбда жойлашган Гелис денгизига юбормаслик ваъда берадилар, ўз навбатида афиналиклар ҳам Кипрни ташлаб чиадилар.

Ахмоний замонида оид кдимаги Эрон тилидаги михсимон озгтна ёзув, Эрон ваУрта Осиё территорияси=+ тонии бадий расм/ колдир базибир ма'лумот Эрон ва Урта Осиё халк/и= энг кадимги динини жуда умумий тарздагина тасаввур килишга имкон беради, холос Кадимги ривоят/ асосида ёзил. "Авеста"=ба'зибир энг кадимги кисм/игина масалан "Гата/" (мукаддас кушик/) Ахмоний /давригача ва хатто ун+ хам оидинрок замон/га оид булган кадимги динний тасаввур/ни акс этиради. Хикоя, Урта Осиё халк/и = фольклорида сакланиб кел кадимги эпос колдик/и+ Эрон ваУрта Осиё халк/и= жуда кадимги диний э'тикод/иникуз олдида келтирши у-н фойдаланиш мумкин.

Эрон ваУрта Осиё халк/и= энг кадимги динний уругчилик тузумига, купрок кадимги уругчилик тузумига, купрок утрок чорвачилик ва дехкончилик хужалигига асослан ва лекин хали кучманчилик хаёми= ба'зибир хусусият/ини саклаб хол уругчилик жуда мос

кел. Масалан "Авестада мукаддас тог/и санаб курсатил ер мадхияси сакланиб кол. Уеродот эса, эронли/ "энг баманд тог/да курбонлик килар эди/, деб курсалади. Кадимги Шаркдаги бошка халк/ сингари, Эрон кабила /хам муккадас сув стихиясига топинг/ сув стихияси шунгич сув ёки мукаддас Ворукаш кули тарзида тасаввур килин. "сувда айтовчи"Апам-Напат сув рухига топиниш = кадимги колдик/и "Авестада саклан. Олий худо = угли хисоблан мукаддас ут (олов) ни айникса иззат- хурмат кил. Олий худо =углига одатда очик ердаги одий курбонлик жой/ида курбонлик кил/ буни биз Доро = макбарасида сакланиб коис суратда курамиз. Урта Осиёда утказил казши/ вактида турт, оёкли ва кулокли хамда канотли шер/ хайкали салин оташкура-саждагох хам кадимги замонда оловга шонинши б-н боглик булса керак. Мукаддас аловга шопинши кейинчилик алохида ахамиятга эга булиб Эрон халк/=марказий этикодий сифатида кенг ёпил ва оташпараст эронлида хозиргача сакланидб келмокда. Олов худоси (атар) мархамотли худо хисобланиб, у Дахака де уч бошли аждахони енган. Грек ёзувчи/и,масагет/, сак/ ва эронли/ абадий оловга ва мукаддас сувга топиниб кел/, дебкайта-кайта такрорлайди/ Хоразмдаги кадимги кал'а/казипайтда жуда бурунги "оловхона/"= топин/и ма'лум булади. Грек ёзувчисиСтрабон , масагет/ "'Факат куёшни худо деббилиб, унга ашаб от/ни курбон кил/деб курсатади.

Мукаддас хайвонга: бука, сигир , от ва шии/га топинши жуда кадши замон /+ бери мавжуд бул. Кадим замон/да хайвон/га топиниш Гавомард де дастлабки одам, ярим бука ва ярим одам хакидаги азамги тасаввур/да аксёги. Бу дастлабги одам= кадимги тасвири Сугдиёна= Тали Барзу де жойида утказилказши вактида топийди. Табиат= куч/ига сигинши асосида табиат= энг азалги худо /ига сигинши асосида табиат=энг азалги худо/ига. э'тикод майдонга кел табиат= кадимгихудо/и Митра б-н Ардвисура- Анахитга сигиниш кадимги эронли/диний э'тикод/и системасига кир ва Урта Осиё халк/и орасида то ейинчи вакт/гача сакланиб кел Ма'бура Ардвисура-Анахита= узига хос махаллий улубда шилан хайкалча/и Хоразмда ,Афросиёбда ва Томи Барзуда утказил казиш/ вактида шонил. Диний э'тикод мароили/ида "хаома"де маст килучи ичимлик таёрланади мукаддас уимис/ катта урин ой.

Бу диний э'тикод/= хамаси Урта Осиё = жуда азайги хаик/и орасида кадим замон/даёк пайдо бул. Бу э'тикод/га оид бутун бир диний булса к/к. Энг кейинги ривоят/га караганда, бу диний истемани афсонавий пайгамбар ва кадимги эронли/ динига асос сол Зардушт де одам шилаб чиккан. Бу дин одам = номи б-н зороастрисе деб атай. "Авеста" номли кадимги диний шуплам = дастлабки кисм/и, жуда азаиги кисми/и шу Урта Осиё территориясида азалги кисм/и шу Урта Осиё территориясида вужудгакел, деб айтишга хамиша асос/бор.

Зороастризм =характерли хусусияти азомги дуализм булиб, дуализм харкандай ибтидоий динга хос хусусиятдир, лекин бу зороастризмда очик-ойдин ифода килинг.Олий худо

Ахурамазда еруглик ва яхшилик келтирувчи мархаматли худо хисобланса, зулмат, улим ва емонлик худоси Анхро Манью уртасидаги абадий кураш етади. Бу диний дуализмга мос келади ахлоқ ҳақи шу дуализм б-н жуда яқин боғлиқ бул; буахлоқ одам халоол, камтар ва ҳаққоний ер эгаси-меҳнат каш устига юкланг ҳамма бурч-ни адо этишни талаб килг

Доро I замони+ этиборан Урта Осиё ва шарқий Эронда кенг ёзил дин+синфий кулдорлик жамияти ва мустабид давлатни смустаҳкамлаш ун фандалана бошла. Эрон шоҳи = олий ҳокимиятини диний жихат+асослаш мақсадида олий худо Ахурамаздага этикод килдирилг, у одатда, куёш= канатли гардишида макон топг осмон подшоҳи тарзида тасвирлан. Доро I уз ёзув / ида Ахурамаздани яратувчи деб атайди , Ахурамазда “шу осмонни орат , одамни яратг, одамга бахт-саодот бер, Дорони подшо килг, подшо Дорога шомликни шопширг”. Шундай килиб , олий яратучи худо Ахурамазда осмон подшоҳи , ер юзидаги подшо = ҳомийси сифатида тасвир килинг. Кейинчалик , шоҳ ҳокимияти = илоҳий тарзда келиб чиққонлиги тугрисидаги таймимот Эрон динида батафсил шилоб чиқил. Илоҳий “шоҳлик “ ва “ учмас нур “ олий худо =, у= найгамбари заратуштра = ва шоҳ = домий йулдошидир , илоҳий “шоҳмис” âà “ учмос нур “ шоҳни илоҳий куёш б-н яқин лаштириди , унга ҳаётбахш куч ато килади ва уз душманларини хардоим енигшида шикон беради .

Эрон = турли –туман купгина халк/ни бирлаштирг жуда катта давлатга айланиши давлат дини ва Эрон подшоҳи = ҳомийси булгон олий худо=ягона этикодини жорий этишни талаб кил ксеркс подшоҳлик килг замонда кадишги қабила худори уша кун этиборан , жин/тоифасига мансуб деб элон килин ади . Ксеркс узи= бир ёзувида бундай дейди : “ Ахурамазда иродаси б-н мен. дайв/= ибодатхона / ини буздим ва бундан кейи дайв / га сажда килинмасин деб буюрдим . Авва / дайв/га сажда килинг жой/да энди Ахурамаздага тоат-ибодат килдиртирдим.” Шундай килиб эрон подшоҳи= ҳомийси улим зулмот куч/и усти+ ҳамда подшо ва давлот = барча душман/и усти+ голиб чиққан олий худо Ахурамаздагагина этикод кимиш жорий килинг. Брок бу эрон давлатисоставига кир халк/= кадимги дин/ини ва диний этикод/ини соқлашга калакит бермаг.

Шундай килиб кадимги эронлилар Урта Осиё халк/и= ва кадими шарқдаги купгина халк/=маданий ютук/и+ кенг фойдалан/. Геродат ҳам “. Эронли/ четэл хамк/и= урф-одат/ини бошқа хамк/++ кура незрок қабул килиб олган / У/ хатто мидияли/= куйлак/ини кет/ва бу куйлак / ни уз/иники + кура чиройлирок деб бил/ урушга эса мисрли / совушини кетиб кир//” деб пйтиб ут. Эрон тасвирий санати Месопотамия халк/и= энг кадимги маданиятига хос купгина хусусият/ни қабул килг Масалан Эрон подшоҳини . Кунинча худди кадимги шумерий / подшоҳи ва қахрамони Гильгамиш сингари афсонавий бир йирткич хайвонни енгаём килиб тасвирла/. Гильгамиш курсат қахрамонлик/и тугрисидаги хикая/. Олд Осиё = ҳамма ерида кенг тарқал булиб у= образи купгина сан а ёдгорлик / ида абадийлаштирил. Эронли/ Олий худо Ахурамаздани канотли куёш гардишида макон кур

осмон нодшоши гарзида тасвирла / бу эса осурий /= олий худоси Ашшур = худди шунга ухшаш тасвирини эслатади. Нахованддан шонилг бронза идиш /= бирида кадимги Шумер услубида ишлан сурат сакланиб кол. Эрон сарой/и девор/идаги буртма расм/ сюжети кисмон бадий услуби ва ишланиш техникаси бадий услуби ва ишланиш техникаси жихати+ Осурия ва Янги Бобил давридаги буртма расм/га жуда ухмойди . Сарой /= поганадор зинаполяли килиб курилиши , подшо саройга афсонавий хайвон / шаклидаги асровчи муакил / хайкал /и = куйлиши Эрон архитектураси = кадимги Месопотамия халк/и меморчилигига ухшашлигини курсатади . Нихоят , эронли/ бинохорликда Миср архитектурасидаги колонна (устун) /+ жуда кенг фойдаланади/ .

Кадимги эронли /= хизмати шундаки , у/чет+ кирг бу элемент /= хаммасини ягона манументал бадий услубда ижодий равишда кайта + ишлаб чиккан / . Бу манументал бадий услуб айникса шох сарой/и+ Персенолвда сакланиб колг хароба/ида яккол куриниб туради . Бу ерда Ахмоний / династиясидан чикан шох / томони + солинг катта сарой бино/и= колдик/и казиб олинг . Бино= харсангтош + ясалг кисми , жумла +, Доро саройи= эшикдаги монументал часпак/ ва у=улуғвор иккита залли , сунгра , мехмон/ни кабул килади зол , кейин шох кабулхонаси нихоят , бадий жихаин+ жуда юксак килиб шош + ишланг юз колоннали бахайбат зол яхши сакланиб колг . Персинолвдаги сарой/= зинаполя/и ва девор /ини безаг буртма расм/ кадимги Эрон хайкалтарошлиги эришг юксак ютук/ хакида жуда яхши тушунча беради . Бу буртма расм / Эроншохини , у= угли ва меросхурини , даволат аён/ини , шохга шурли хил хадья / олибкелаёши хирож туловчи/ни тасвирлайди . Турна катор булиб тузилиб келаёш хирож туловчи/ни тасвирлайди. Бу хирож туловчи/ жуда усталик б-н тасвирлани , буэса кадимги Эрон санъати= юксак дарожада тараккий килгини курсатади . Эронли /= кадимги дини ва санъатида грек/= бирхадор маданий таъсири борлигини куриш мумкин . Иккинчи томон+ , Урта Осиё халк/и сингани , эронли / хам антик маданият тараккийсиги шубхасиз бир кадар таъсир курсатган/. масалан , “ Ὑἱἱἱἱ ἁἁ ἑἑὑὑ ἑἑἑἑ “ ἁἁἁἁ ἑἑἁἑἑἑ Ὑἱἱἱ макбараси= оид тамонида дастлабки дорий услубидаги иккита устун сакланиб колган. Бу масалада Урта Осиё ва кадимги Эрон халк/и динилдаги дуализм жуда характеридир.

Адабиётлар:

1. История Ирана – М., 1977. 3 – 106 б.
2. История древнего Востока. ч1.М. 1983.
3. Дандамаев М.А Политическая история Ахеменидской державы

4-МАЗУ: АЛЕКСАНД МАКЕДОНСКИЙНИНГ ХАРБИЙ ЮРИШЛАРИ. АҲАМОНИЙЛАР ДАВЛАТИНИ ҚУЛАШИ.

РЕЖА:

1. Юнон-македон давлатини ташкил топиши
2. Александр Македонский томонидан Шарқни босиб олиши
3. Эллиништирини маълумиятини таъкиклиши

Таянч иборалар: “ Гавгомелла жанги, оромий ёзуви ,эллинизм, диаспара

Аҳмонийлар ўзларнинг ҳарбдаги кучли, лекин кичик иўшинлари билан Грецияни бўйсундириш йўлида даҳшатли урушлар олиб бордилар. Лекин унга муваффақ бўла олмадилар. Илдорлик даврининг бутун хусусиятларига эга бўлган грек жамоатчилиги ўз навбатида аҳмонийлар Эронни заифлатиш, унинг алоҳида вилоятларини ўзларига бўйсундириш чораларини ҳам кўриб келди.

Э.а. IV асрда аҳмонийлар империясида уруш-аймои тузумининг емирилиши ҳам илдорлик ҳаётининг кучайиши бошланди. Бу ҳол ички социал ўзгариши мамлакатнинг сиёсий ва ҳарбий кучларини сусайтиришга олиб келмаслиги мумкин эмас эди.

Сатрапликларда озодлик учун кураш ҳаракати бу катта, лекин омонат империянинг асосларини бўшаштириб юборди.

Худди шу пайтда, яъни э.а. IV асрнинг ўрталарида Грециянинг шимол қисмидаги кичик македония давлати куч олиб, Эронга қарши қатъий ҳарбий тайёргарликка киришди. Македония подшоҳи Филипп II бошлаган бу ҳаракатни унинг ўғли Искандар охирига етказди.

Искандар э.а. 334 йилда 30000 пйёда ва 5000 отлиқ аскар билан Кичик Осиёга ўтиб, бир-икки шиддатли жангда Аҳмонийлар империясининг дабдабали иўшинларини енгиб ва тўзатиб юборди.

Доронинг ўша даврдаги енгилмас армияси э.а. 490 йилда биринчи бор Марафон қилинган жангда мағлубиятга учрайди. Бу урушда афиналиклар форсларнинг сараланган жангчиларидан иборат бўлган иўшинига қарши зарба берадилар. Грекларнинг Аҳмонийларга қарши олиб борган уруши Аҳмонийлар давлатининг қулаши билан тугайди.

А. Македонский бошчилигидаги греклар э.а. 330 йилда Форснинг бош шаҳарларидан Суз, Персеполь ва Экбатанани ва уларнинг кетидан бутун аҳмонийлар давлатини қўлга киритади.

°арбий Эронни А.Македонский осонлик билан олган бўлса ҳам, Шаріда у каттагина іаршиликка учрайди ва бу іашилик 3 йилга чўзилади. Македонияликларнинг юришлари фаіатгина ички процеслардангина келиб чиімай, балки Боліон ярим оролидаги вазиятдан ҳам келиб чиіади. Ижтимоий танглик, э.а. IV асрда Грецияга ўз таъсирини ўтказади. Мана шу аҳвол грек сиёсатчилари ва идеологларини Грецияни бу аҳволдан чиіишини Шаріа юришдан кўради. Бундай фикрни амалга оширувчилар орасида публицист Исократ ҳам бўлади. Форслардан тортиб олинган ерларда Исократ фикрича Грек шаҳарлари іад кўтариши керак эди. У грекларни бирлашишига ва іийин аҳволдан чиіиш йўлига чаіиради.

Аввалига бу ниятни Афиналиклар амалга оширадилар деб ўйлайди. Хаётининг сўнгги йилларида эса у Македония шохи Филип II катта умид ба±ишлайди. Исократнинг бу фикрни Аристотель ҳам іувватлайди, унинг фикрича «Шарі варварлари» табиатан эминларнинг іуллари бўлиши керак. Бу фикрнинг амалга ошишига ишониб, Ксенофонт томонидан ёзилган «ўнг минглар юриши» жанги ҳаіидаги (э.а. Vаср Ксеркс) Форснинг греклар билан бўлган жангдаги ҳарбий заифлигини кўрсатади. Айни ваітда Элладанининг шимолида Македония шохларининг кучайиши, Грецияни ўз ҳукмронлиги остига олгани натижасида панэллин иттифоіи тузилади. (Коринорсгуюлигуюлигу)

Э.а. 333й ёзида Искандарнинг армияси Киликиядан ўтиб Шимолий Сурияга кириб келади Бу ерда форсларнинг асосий кучи жойлашган эди, Доро III ҳам шу ерда бўлган. Исса ёнида э.а. 333йда октябрда бўлган жанг форсларнинг ма±лубияти билан тугайди. Доро Европага іочади, унинг оиласи эса Искандарнинг іўлида іолади. Бу маваффаіият Кичик Осиёдаги ҳукмронликнигина таъминлаб іолмай балки, бой Сурия-финикия шаҳарларига ва Мисрга йўл очади. Бу шаҳарларнинг бир іисми жангсиз Искандарга бўйсунди, баъзилари іаттиі іаршилик кўрсатади. Айниіса Тирни олишга кўп куч сарф іилинади. Миср сатрапи жангсиз бўйсунди. Ўртаерденгизи іир±іларида, Нилга яіин жойда Александрия шаҳрини барпо іилади, бу шаҳар Мисрдаги янги ҳукмронларнинг марказига айланади.

Бобил ва Суза шаҳарларини олиш.

Искандарнинг іўшинлари Аҳмонийлар ҳукмронлигидаги энг йирик марказ ҳисобланган Бобилга юради. Бу ердан иккинчи марказ Суза шаҳрини олади, Аҳмонийлар давлатининг бешиги бўлган Персепольни олади.

Суза ва Нерсопольдан Аҳмонийларнинг катта бойлигини эгаллайдилар.

Искандар сиёсатидаги ўзгаришлар.

Бу ваітга келиб Искандар сиёсатида ўзгариш пайдо бўлади. Юришларнинг биринчи босіиҗидаёі у маҳаллий ҳаліининг юіори табаіадагиларини бошіарув вазифаларига

тайинлайди. Бу сиёсатни у биринчи бўлиб Бобил сатропи Мазелдан бошлайди. Кейинчалик Суза ва Персепольни кўлга олганда бу сиёсатни кенг тарқиб ила бошлайди. Лекин бу сиёсат македонияликлар армиясида зиддиятларни келтиради. Искандар Мидия юришидан илагари Персепольдаги саройни ёииб юборади. Бунга сабаб деб икки хил назарияни анирои дейиш мумкин:

- 1) Персепольга келган ваиtida Искандар Грециядаги харбий харакатлар тўқрисида билади, Спартанинг Македонияликларнинг империясига очидан-очи иаршилиги, ҳамда Афинадаги нотинчликларнинг бошланиши деб иаралса, бунда Эллада оммасининг фикрини ўзига иаратиш шу билан грекларнинг муаддас жойларини грек-форс уруши даврида оёи-ости бўлганидан олинаётган ўч бўлса, яъни Искандар юришининг бошидаги ишларига иайтганини кўрсатиш маисадида бўлиб;
- 2) Персеполь форсларнинг ва уларга тобе халиларнинг хар йили «Улу± шоҳ»га таъзим бажо иайлайдиган муаддас жой бўлганлиги сабабли Персепольни ёилиши эса бутун Шар и халига Ахмонийларнинг хукмронлигига бархам берилганлигини намойиш иилишдан иборат бўлган.

Сўнгги Ахмонийлар шохи Доро Шнинг ўлимидан сўнг Македония шохи ва унинг иттифоичилари греклар олиб борган урушга чек иўйилгандек бўлади. Гиркания пойтахти Чекатошпельда грек шахарларининг иттифоичиларининг кучлари иўйиб юборилади, лекин юришда иштирок этган грекларга янги юришларда иштирок этиш таклиф иилинади. Юришни давом эттириш фикри Македония армиясида иаршиликларга учрайди. Узои бу урушдан чарчаган аскарлар маисадга эришилганлигини биладилар. Лекин Искандар ўзининг Ахмонийларнинг хуиуий меросхўри деб билиб улар иўлга киритган сархадларнинг барчасига эришмоичи бўлади. Унга Македония армиясини катта иийинчилик билан кўндириш ва юришни давом эттиришга тўқри келади.

Ўрта Осиё халиларининг грек-македонияликларнинг хукмронлигига иарши кураши.

Грек-македонларнинг Шарий территориясидаги сатропликларга кириб келиши урушнинг харакатларини ўзгартириб юборди. Аввалги юришларда бу армия унча иаршиликка учрамаган бўлса, Ўрта Осиё халилари Искандар армиясига иатти иаршилик кўрсатади. Бундай иаршиликлар биринчи бор Ареяда бошланиб, Баитрия ва Сў±диёнада кенг ёйилади. Ўрта Осиё территориясидаги жанг харакатлари э.а. 327 йилгача чўзилади. Бу урушларининг биринчи етапида урушга Ахмонийлар уру±ига мансуб бўлган Бесс бошчилик иилади. У ўзини «Осиё шохи» деб эълон иилади ҳамда Артаксеркс номини олади. Лекин у бу урушда иатти иаршилик кўрсата олмайди, афтидан у махаллий аҳолининг ишончини оилолмаган. Баитриянинг жанубий ерларини Искандардан химоя ила олмайди ва уни Искандарга топширадилар, ўз навбатида Искандар Бессни хаионий шохни (Доро Ш) ўлдирганлиги учун уни Экбатанада осиб ўлдиради.

Македонияликларга іарши курашнинг 2-этапи анча кенг ёйилади. Урушга су±диёналик Спитамен бошчилик іілади.

Курций Руф маълумотларига іараганда бу урушга Искандар террор билан жавоб іілади. Зарафшон водийсида у «іишлоіларни ёіишни ва катталарни хаммасини ўлдиришни» буюради. Диодор маълумотида Искандар бу ваітда 120000 кишини ўлдиради деб ёзади. Курашнинг сўнгги босіида іўз±олонлар бостирилгандан кейин іаршилик фаіат бо± районларда давом этади. Шу даврда баітрияликлар ва сў±длик асилзодалар Искандар томонга ўтадилар. Ярашувнинг ташіи кўриниши Искандарнинг сў±д аслзодаларидан Роккана уйланишида намоён бўлади.Баітрия ва сў±д атрадлари Искандарнинг гиндистонга іилган юришида іатнашадилар. Искандарнинг шаріда энг муҳим сиёсатининг томони унинг бу ерда янги шаҳарлар барпо іилганлиги эди. Шаріда бундай шаҳарлар бирианча бўлган, °арбдаёса фаіат Александрия гиндистонга іилинган юриш 3йил давом этади. Бу юриш натижасида Искандар Хинд дарёси бўйлаб жойлашган хиндларнинг каттагина территориясига эга бўлади. Бу юриш армиянинг іаътйй іаршили туфайли тўхтатилади. Уч йиллик юришдан сўнг армияга оріага іайтади ва Суза шахрида ±алабани нишонлайди.

Искандар сиёсатига берилган баҳо.

Шаҳарлар іуриш.

Давлатни марказлаштириш

интернационал хусусиятлари.

Эрамиздан аввалги 323 йилда Искандар гиндистон урушларининг тамомлаб, Месопотамиядаги Бобил шахрига іайтади ва тез орада у ерда ўлади. Искандарнинг іайнотаси мазкур Оксартнинг іизи Роксанадан ту±илган ў±лини подшо іилиб кўтарадилар. Бола ёш бўлгани учун Искандарнинг ёш ў±ли ўлдирилиб, унинг тахтига меросхўр іолмайди. Бутун давлат ишлари харбий іўмондонлар іўлида іолиб, улар Искандар мамлакатини бўлиб олишга киришадилар.

Македонияли іўмондонлар Пердик ва Антинатр орасидаги тортишувлар натижасида э.а. 312 йилда Искандарнинг талантли саркардаларидан бири Селевка номли бир іўмондонга Бобил мамлакати ва унинг шаріидаги мамлакатлар берилади. Селевк тез орада Мессопотамиядан Сирдарё ва гинд дарёси бўйларигача бўлган мамлакатлар ҳисоига ўз давлатини кенгайтиришга муваффаі бўлади ва селевкийлар сулоласига асос салади.

Э.а. III асрда грек-македониялилар олий табаіасининг истагига іарамай, маҳаллий іавмлар греклар оммаси билан яінлашади ва ҳатто іўшилиб кетади.

Грек-македониялиларга іарши тўхтовсиз халі ҳаракатлари ва маҳаллий ҳарбий кучларнинг кайфияти э.а. 250 йилда Баітриядаги сатрап Диодотни селевкийларга іарши исён іилишга, Баітриядаги маҳаллий кучларга таянган грек-баітрия давлатини барпо іилишга олиб келди.

Грек-Баітриянинг селевкийлар давлатидан ажралиши билан кетма-кет Парфия ҳам ажралиб мустаіил бўлади. Парфияда селевкийлар томонидан іўйилган сатрапга іарши халі іўз±олони кўтарилади. Бу ваітда Тажан дарёси воҳасида яшовчи дай іавмининг бошларидан Артак бошлиі шаклар бу ҳаракатга бошчилик іилади. Сатрапни ўлдириб, у ерда мустаіил давлат барпо іиладилар. Артак аслида ном эмас. «Ар»-(эр) сўзи бизга маълум, ботир, мардликда ном чиіарган киши маъносида, «шак» сўзи шак іавмининг умумий номидир. Демак, «Аршак» шаклар ботири маъносидадир. Бу давлатни барпо іилувчининг лаіабиға іараб бу династия ҳам «аршакийлар» деб ном олади.

Парфияда барпо бўлган аршакийлар давлати тезда селевкийларга іаттиі зарба бериб, ўз мамлакатининг чегарасини °арбий Осиёга томон кенгайтиради. Бу давлатнинг маркази ҳозирги Ашхобод яіинидаги Нисо шаҳри харобаси ўрнида бўлган.

Селевкийларни кучсизлантириб, грек-македониялилар ҳукмронлигини бутунлай а±дариб ташлаш бараварида улар Грек-Баітрия давлати билан узоі кураш олиб боради.

Шундай іилиб, грек-македонияликларнинг ҳукмронлиги 100 йилга ҳам етмади. Маҳаллий іавмларнинг озодлик йўлидаги курашлари бу ҳукмронликни а±дариб ташлади. Э.а. III асрда унинг ўрнида Парфия, Грек-Баітрия давлати вужудга келади.

Э. А. II асрнинг охирида Аршакидларнинг Селевкидлар билан олиб борган курашида ўз сарҳадлари чегараларини кенгайтириш іўл келиб, Эрон яссито±лиги, Арманистоннинг бир іисми ва Месопотамияни киритади.

Грек-Баітрия шохлиги іулагандан сўнг, Мар±иёна ҳам Парфия шохлигига бирлаштирилади. Шунга кўра Парфия шохлиги анчагина катта сарҳадни эгаллайди. Аршакидлар ўз ҳукмронлигини °арбий Арабистон, Кичик Осиё ва Миср ерлари ҳисобига кенгайтиришга ошиіарди. Улар ҳам ўз ҳукмронлигини Аҳмонийлар давлати эгаллаган ерларгача етказишни истарди. Шаріда Парфия шохлиги Хитой билан мулоіатда бўлади.

Э.а. II асрнинг ўрталаридан, Аршакидларга іарши Шимолда гунлар бош кўтаради ва улар ўртасида уруш бўлиб ўтади.

Парфия шохлигининг ички социал іурилмаси учун Грек-Баітрия шохлиги ва Селевкидлар давлати сингари шу нарса характерли эдики уларда іулдорчилик муносабатларининг устунлигида эди. Шу билан бир іаторда Эронда ўша ваітда, бошіа Шарі мамлакатларидаги сингари иітисодий муносабатлар ҳам мавжуд бўлган, бу эса

ибтидоий жамоа тузумининг ривожланишига олиб келган. Дехончилик жамоаси хали ўз мавжудлигини йўйотмаган эди. Совет археологларининг Жанубий Туркманистонда олиб борган изиш ишларидан шу нарса маълум бўладики, шарі иабилалари Парфиядан шимолга томон кўчманчилик билан ёки ярим ўтроі чорвачилик билан ҳаёт кечирганлар. Уларда патриархал-иўлдорчилик муносабатлари устун турган яъни ҳукумрон бўлган. Бу иабилалар ичидан, ўз иўллари ва чорваларига эга бўлган амалдорлар ажралиб чиіа бошлаган. Урушларда улар оёир иуролланган отлилар кўринишида иатнашганлар ва жангнинг сўнгида муҳим ахамиятга эга бўлганлар. Бу кўриниш яна оддий иабила ичидан уларнинг ажралиб туришга имкон берган. Халі бундай амалдорлардан патриархал-иараш холда бўлган. Манбаларнинг гувоҳлигича сиёсий муносабатда Парфия шохлигида ҳам халінинг иабилаларнинг хар хил конгломератдан ташкил топганини кўрамиз. Бу даврга оид бўлган архитектура ёдгорликларидан «Сулаймон масжиди»ни айтиб ўтишимиз керак. Аршакидлар даврида зороастризм динига, бундан ташіари ота-боболарига, иуёш, ойга ва грек худоларига сиёинганлар. Аёллар жамоадаги эркаклардан айрим холда паранжи тутиб яшаганлар. Умум ишлатиладиган тил Парфия тил бўлган, кейинчалик у рехлаві тили деб аталган. Пехлави тили пехлав сўзидан олиниб ўша даврда Парфиялик халілар ҳам шундай деб аталган. Пехлави-ўрта аср йили бўлган аёдариб ташлади.

Э.а. III асрда унинг ўрнида Парфия, Грек-Баитрия давлати вужудга келади. Э.а. II асрнинг бошида Шраіий Ўрта ер денгизиде Рим ўз экспанциясини бошлайди.

Парфия давлати билан Рим империяси ўртасидаги кураш узоі ваіт давом этиб, ёалаба гоҳ у томон, гоҳ бу томонга маваффаі бўлади. Бу кураш Шарідаги ва °арбдаги (гинд ва Хитой, Ўрта ер денгизи иирёоілари, Месопотамия, Арманистон) савдо йўллари учун олиб борилган.

Бизнинг асримизнинг 53йилида Парфиянинг иўмондони Сурен Сирияни эгаллаш учун бўлган курашда Римликларни (Краз иўмондони бошчилигида) иўшинлари билан Сирия саҳроларига алдаб, чалёитиб кириб ва шу ернинг ўзида иириб ташлайди. III асрнинг бошларида ёалаба Римликлар томонида бўлган, улар Армения билан Месопотамиянинг анчагина иісмини эгаллаб олган. III асрнинг 2-ўн йиллигига келиб Парфия шохларининг сўнггиси Артабанга Армения билан Месопотамиянинг каттагина иісмини Римликлардан тортиб олишга муваффаі бўлади. Лекин бу ваітга келиб Эроннинг жануби- °арбида аршашир Панакон бошчилигида иўёёалон кўтарилади ва парфияликларнинг Эрондаги ички иарама- иаршиликларини кучсизлантириб янги династиянинг боланишига олиб келади. Сосонийлар династиясига Арташир асос солган бўлиб, династиянинг номи унинг бобосининг номига (Сосон) Сосонийлар династияси деб иўйилган.

Эрон тарихида асрлар олдинги асрларга нисбатан янги давр эди. Бу даврга келиб феодал муносабатларнинг пайдо бўлишини кўрамиз. Сосонийлар династиясига асос солган

Арташир , 224 йилда Парфияга іарши кўтарган кўз±олонида Эрондаги юкори табаіадагилар ва зароастризм динидаги диндорлар бу іў±олонни іўлланганлар .іулдорлар ва зароастризм кохинлари кучли марказлашган давлат тузиш учун курашганлар .Бу давлат бир томондан кохинлар синфи ва юіори табаіалар ўртасидаги зиддиятларни хал іилишда хукмронлик іилиш учун іуrol бўлиб хизмат іилса, иккинчи томондан илгари іарам бўлмаган жамоа ер эгалари билан іулар ўртасида іаршилиқни саілаб іулиш учун хизмат іилиши керак бўлган.

Хузистонда бўлган жангда Арташир сўнги Парфия шохининг жангчиларига хал іилувчи кураш іилади ва бу жангда шох хам халок бўлади. 226 йилда Арташир Парфия давлатининг пойтахти Ктезифонни эгаллайди. Шундан сўнг Арташир Парфия давлатига кирган барча территорияни ўз іўлига киритади. Сосонийлар Парфияликлар бошлаган Рим империяси билан бўлган урушни олиб боради. Бу уруш 2 асрдан кўпроі ваіт давом этади асосий обектлари Арманистон билан Месопотамия бўлади. Уруш давомида Сосонийлар бир неча бор Римликлар устидан ажойиб ±алабаларга эришадилар.

Масалан: Арташирнинг ў±ли ва вориси Шонур I (241-272й) Римликлар билан бўлган биринчи урушда (241-272й) бой Антиохияни іўлга киритади ва Ўрта ер денгизи сохилларигача етади. Унинг икинчи юриши (256-259й.) аввалгисиданхам омадліроі бўлади, бунда у Рим императори бўлган Валериянни катта харбий іўшини билан аср іилади.

Асрларни Корун дарёсидаги шлюзларни іуришда ишлатади. Римлик асирларнинг урган бу иншоотларининг іолдіілари XIX асргача саіланиб келган ва Бандэ Кайсар номи билан машхур эди. Кейинчалик Рим билан бўлган ва кейин Византия ва Сосонийлар билан бўлган жанглар галма-гал бўлган ±алабалар билан бўлган. II аср давом этган бу жанг Шаріий Арманистонни 428 йилда Сосонийлар Эрони ўлкасига кирган. Эрамизнинг III асридаёі Сосонийлар Албанийларини эгаллаган. (Шимолий Азарбайжон) Шундан сўнг Кавказ бўйининг бошіа давлатларини ҳам іўлга киритди. Кавказ бўйи халіларини Арманлар, Албанлар, Грузинлар бир неча бор Сосонийларга іарши іўз±олон кўтарганлар. 45 йилларда шундай іўз±олон бўлиб ўтади. Бу халілар ўз озодлиги ва мустаіиллиги учун курашганлар. Шаріа Сосонийлар деярлик 5 асргача Хуросонни эгаллаш учун Эфталитлар билан іаттаіі жанлар олиб борганлар. V асрдан бошлаб Сосонийлар Каспий денгизи іир±оіларида мустахкамланиб, Буюк карвон йўлида Хитой, Ўрта Олд Осиё билан ва Визинтия билан ўтган карвон йўлида ўз хукмронликларини ўрнатганлар. Бундан ташіари Сосонийлар денгиз савдо йўли бо±ловчиси бўлган яіин шарі, хинд ва Хитой денгизидаги савдо йўлларини іўлга киритган.

Парфия шохлигидаги Эрондан фаріли бўлган Сосонийлар даврида давлат анча марказлашган бўлган ва давлат тепасида шаханшоҳ ўтирган. Давлат 18 сатропликка

бўлинган ҳар бир сатропликни шох тайин илган сатроп ёки марзбонлар идора илган. Сосонийлар даврида V асрда иулдорлик муносабатлари жуда кенг тарғалган. Сосонийлар даврида жамоа 4 турга бўлинган. Булар кохинлар, харбийлар, дехионлар ва хунармандлар. Кохинлар билан харбийлар йирик ер эгалари ва бир ваётда ҳам харбий иўмонданлар бўлган ва улар ер ва иул эгаларидан ташкил топган шаханшоҳнинг олий табағалардан хисобланган. Сосонийлар сулоласи, яингинада озод бўлиб, кейинчалик эса хўжайинларга иарам бўла бошлаган дехион жамоаларининг норозилгини бостириш учун хукмрон доираларга марказлашган хокимият керак бўлган. Бу хокимият Эрон шохларидан бўлган Сосонийлар сулоласи бўлди. Яна кавказ бўйи халғларни ва бошга иўлга киритилган халғларни иўлда ушлаб, уларга хукмронлғ иилиш учун керак бўлган.

Эрамиздан аввалги 323 йилда Искандан гиндистон урушларини тамомлаб, Бобил шахрига иайтади ва тез орада у ерда ўлади. Искандарнинг Роксанадан туғилган ўғлини подшо иилиб кўтардилар, лекин бола ёш бўлгани учун Искандарнинг ёш ўғли ўлдирилади, тахтга меросхўр иолмайди. Бутун давлат ишлари харбий иўмондонлар иўлида иилиб, улар Искандар мамлакатини бўлиб олишга киришадилар.

У тузган катта давлат иодиғидан 3 асосий шохликлар пайдо бўлади. Булардан Македония (ва унга тобе Греция)Гиполешейликлар давлати (Миср, Суриянинг Жанубий иисми ва Кичик Осиёнинг бағзи областлари), ва Селевкийлар (унга Искандар иўлга киритган Осиёнинг асосий иисми кирган) Селевийлар давлатининг асосчиси Селев бўлган. У Искандарнинг шахсий соғчиларидан эди. Сатропликларнинг э.а. 321 йилдаги тузган шартномасига кўра Селевкга Бобил мамлакати ва унинг шарғидаги мамлакатлар берилади.

Селевк бу ерда бошғаришнинг биринчи йили Искандарнинг иўмондонларидан бўлган Евмен билан, Бобил ерларида мустағилликни сағлаш учун тўғнашишга тўғри келади. Евмен Кичик Осидаги омадсиз келган урушлар натижасида Шарғга иараб чекинишга тўғри келади. Саиропликлар ўртасидаги зиидиятлардан фойдаланиб Селевк Миср Птоломейларидан кичик харбий отряд олиб Бобилга э.а. 312 йил иайтиб келади. Шу йил Селевкийлар давлатига асос солинади.Селевк тез орада Месопотамиядан Сирдарё ва Хинд дарёсигача бўлган мамлакатлар хисобига ўз давлатини кенгайтиради.

гиндистонга иилган юриши пайтида гиндистоннинг Маурн сулоласининг асосчиси Чантра Гупта билан тўғнаш келади, ва Селевк Искандар даврида иўлга киритилган гинд ерларидан воз кечади. Эвазига Чантра Гуптра 300 харбий филлардан Селевкка беради. Э.а. 304-305 йилда Селевк ўзини шох деб эғлон иилади, озгина ваёт ўтгач Шимолий Сурияни э.а. 28 йил Кичик Осиёнинг катта иисмини эғаллайди. Македонияни олиш учун бўлган жангда Селевк халок бўлади.

Э.а. 3 асрда грек-маконияликлар олий табағасининг истагига иарамай мағаллий, иавмлар греклар оммаси билан яинлашади ва ҳатто иўшилишиб кетади. Грек-

македонликларга тўхтовсиз ҳалі ҳаракатлари ва маҳллий ҳарбий кучларнинг кайфияти э.а 250 йилда Баітриядаги сатроп Диодотни селевкийларга іарши исён іилишга, Баітриядаги маҳаллий кучларга таянган грек-баітрия давлатини барпо іилишга олиб келди.

Адабиётлар:

1. Грантовский З. Аю Ранняя история иранских племен передней Азии. М. 1970.
2. Дандамаев М.А., Луконин В.Г. Культура и экономика древнего Ирана. М, 1980.
3. Дорошенко Ч.А Зороастрийцы в Иране. Историю – этнографический очерк – М.1982.
4. Дьяконов Ю.Б. Элам Социально – экономическая история-М. 1968.

5-МАВЗУ: Салавкийлар давлати. Эрон ва эллинизм.

РЕЖА:

1. Салавкийлар давлати ташкил топиши шарт шароитлари.
- 2.Эронда Салавкийларнинг олиб борган сиёсати ва ислохотлари.
3. Форс ва юнон македон маданиятларининг синтези ва ассимилятцияси

Таянч иборалар:

А. Македонскийнинг ўлиmidан сўнг тезда у ташкил іилган давлат парчаланиб кетди. Македонскийнинг собиі іўмондонлари (булар аввал Пердикка ва кейин Антипатр) ўртасидаги кураш эса бир неча йиллир давом этди. Улар ўртасидаги биринси босіичда сатропликлар ўртасидаги келишмовчилар билан харктерланиб, улар бу курашда хар іайсиси ўз ҳукмронлигини айрим областларда ва айрим шахслар устидан таъкидлаш билан бо±лиі эди. Уларнинг маісади ташкил іилинган империяни саілаб іюлиш ва унга ҳукмронлик іилиш эди. Кейинчалик вайрон іилинган Александрнинг ҳукмронлик іилган давлатидан 3 та асосий шохлик: Македония ва унга тобе бўлган Греция, Птомеийлар давлати (унга Мисрва Жанубий Сирия ва Кичик Осиёнинг баъзи областлари) ва селевкидлар (уларга Александр ҳукмронлик іилган Осиёнинг асосий іисмикирган).

Селевкидлар давлатининг асосчиси Селевк бўлган у Александрнинг соічиларидан бири эди. Селевкидлар давлатининг маркази Сирия бўлган ва іолган мамлакатлар эса унинг составига кирган, шу жумладан Эрон ҳам унинг провинциясига кирган. Лекин э.а. III асрдаёі селевкидлар давлатидан Ўрта Осиё ва шаріий Эрон ажралиб чиііан ва территорияда Баітрия-грек ва Пафия шохлиги ташкил топган. Шундай іилиб, Аҳмонийлар давлати іулаганидан сўнг давлат ўрнида Баітрияликлар, Хоразмлиллар ва Паяиликлар іоганлар. Баітрия-грек шохлиги іадимги 3та область территориясида ташкил топган. Баітрия асосий шахри Баітрия-Балх, Сў±диёна-Самаріанд ва Мар±иёна-Марв эди.

Юіорида айтганимиздек бу шохликни грек авлодларининг бурунги хўжайинларидан бири бўлган Селевкидлар бошларган.

Бу шохликнинг гуллаб кучайган даврида унинг составига ҳозирги Афғонистон кирган ва бу шохлик хинд дарёсигача чўзилган.

Э.а. 135 йилда Грек-Баітрия шохлиги кўчманчи Кушан іабиласининг босинчилигига учрайди. Бу іабилалар грек-баітрия шохлигини катта территориясидан яъни уларга илгари іарашли бўлган ўрта осіё ва Афғонистондан сиіиб чиіардилар. Шундан сўнг грек-баітрия династияси яна 50 йил гинд дарёси іиріоіларидан яшади.

Деярли, бир ваітда яъни грек-баітрия шохлиги билан Парфия шохлиги (247-242йил) ташкил топган. Бу шохликка Парфиялик іабилалардан чиіан парклар бошчилик іилган. Династияга асос солган шох Аршок (э.а. 247-212й) ва династиянинг номи Аршакидлар династияси деб аталган.

Э.а. II асрнинг охири Аршакидлар Селевкидлар билан бўлган жанг натижасида ўз территорияларини кенгайтиришга муваффаі бўладилар ва Эрон текислигини бутунлай Армения ва іисман Месопотамияни ўз территорияларига іўшадилар. Шундай іилиб, Парфия шохлини ўз территориясини ғарбий Арабистон, Кичик Осіё ва Миср территориялари хисобига бойитмоічи бўлади. Э.а. 2 аср ўрталарида Шимолдан Аршакидлар ўзини Гуннлар хужумидан химоя іилишга тўғри келади.

Парфия шохлигининг шу билан бирга грек-баітрия ва селевкидлар учун ҳам ички иітисодий тузум учун іулдорчилик муносабатларининг тузуминининг юіорига турганлиги ривожланганлиги характерлидир.

Шу билан бир іаторда Эронда ўша даврда Шаріининг бошіа мамлакатлари каби иітисодий муносабатлар мавжуд эди. Дехіончилик жамоалари ҳам ўз мавжудлигини йўкотмаган эди. Совет археологларининг Жанубий Туркменистонда олиб борган іазиш ишларидан шу нарса маълум бўладики, шарі іабилалари Парфиядан шимолга томон кўчманчилик билан ёки ярим ўтроі чорвачилик билан ҳаёт кечирганлар. Уларда патриархал-іулдорчилик муносабатлари устун бўлган. Халі юіоритабаіалардан патриархал-іарам холда бўлган. Сиёсий муносабатда Парфия шохлиги Ахмонийлар давлатидагидек марказлашмаган. Бир неча ерларга эгалик іилган. Уларни баъзилар эса умуман бу шохликка іарам бўлмаган. Ахмонийлар давлатидар кўра кўпроі Парфия шохлиги кўпгина іабилаларнинг бирлигидан ташкил топган.

Бизгача етиб келган Парфия шохлигининг архитектура ёдгорлидан «Сулаймон масжидининг» іолдііларини айтиб ўтиш зарур. Аршакидларнинг дини зороастризм бўлган, шу билан бирга боболарига, іуёш, ойга ва грек худоларига сиғинганлар. Аёллар

эрккаклардан уялиб чодрада юргналар. Умум халі ишлатиладиган тил Парфия тили бўлган, кейинчалик тесли деб аталган. Пахлав тили ўз номини *pahlav* сўзидан олган, у даврда халі ҳам шу тилда гаплашган. Пахлавий-ўрта аср форс тилида. Идимги форс тили Ахмонийлар даврида ишлатилган.

Э.а. II асрнинг бошида Шарий ўрта ер денгизида Рим ўз экспанциясини бошлайди. Парфия давлати билан Рим ўртасида бир неча аср гоҳ у томон муваффақияти гоҳ бу томонда бўлган $\pm$ алаба шарідаги ва $\circ$ арбдаги савдо йўллари учун олиб борилган. Бизнинг асримизнинг 53 йилида Парфиянинг шохи Сурен Сирияни эгаллаш учун Римликларни Крез йўмондони бошчилигида Сирия саҳроларига алдаб олиб кириб ва шу ернинг ўзида ириб ташлайди. Асримизнинг 3 асрининг бошида $\pm$ алаба Римликлар томонида бўлган. Армения билан Месопотамиянинг анчагина исмини эгаллаб олган. Эрамизнинг 3 асрига келиб Парфия шохлари Армения билан Месопотамиянинг катта ерларини Римликлардан тортиб олади. Лекин (224 йилда) бу ваїтга келиб Эроннинг жануби- $\pm$ арбида (Хозирги Форсда) Арташир Папакан бошчилигида $\text{ўз}\pm$ олон кўтарилади ва Парфияликларнинг Эрондаги ички $\text{їарама-їаршиликлари}$ ни кучсизлантириб янги династиянинг бошланишига олиб келади.

Сосонийлар династиясига асос солган Арташир (деда) бобосининг номи Сосон їўйилган . Эрон тарихида III-VI асрлар олдинги асрларга нисбатан янги давр эди. Бу даврга келиб феодал муносабатларнинг пайдо бўлишини кўрамиз. Сосонийлар династиясига асос солган Арташир, 224 йилда Парфия династиясига $\text{їарши кўтарган ўз}\pm$ олонида Эрондаги юїори табаїадагилар ва зорастризм динидаги диндорлар бу $\text{ўз}\pm$ олонни їўллаганлар . Ёулдорлар ва зорастризм кохинлари кучли марказлашган давлат тузиш учун курашганлар. Бу давлат бир томондан кохинлар синфи ва юїори табаїалар ўртасидаги зиддиятларни ҳал їилишда хукмронлик їилиш учун $\text{їурол бўлиб хизмат їилса}$, иккинчи томондан илгари $\text{їарам бўлмаган жамоа ер эгалари билан їўллар ўртасида їарамликни саїлаб їолиш}$ учун хизмат $\text{їилиши керак бўлган}$.

Сузиана (Хозирги Хузистон)да бўлган жангда Арташир сўнгги Парфия шохи жангчиларига ҳал $\text{їилувчи жанг їилади}$ ва бу жангда шох ҳам ҳалок бўлади. 226 йилда Арташир Парфия давлатининг пойтахти Ктезифонни эгаллайди. Шундан сўнг, Арташир Парфия давлатига кирган барча территорияни ўз їўлига киритади . Сосонийлар парфиялилар бошлаган Рим империяси билан бўлган урушни олиб боради. Бу уруш 2 асрдан кўпрої ваїт давом этади ва асосий объектлари бу урушнинг Арманистон билан Месопотамия бўлади. Уруш давомида Сосонийлар бир неча бор римликлар устидан ажойиб $\pm$ алабаларга еришадилар .

Масалан: Арташирнинг $\text{ў}\pm$ ли ва вориси ШопурI (241-272 й) Римликлар билан бўлган биринчи урушда (241-242йй) бой Антиохияни кўлга киритади ва Ўрта ер денгизи

соҳилларигача етади. Унинг иккинчи юриши (256-259 йй) аввалгисидан ҳам омадлирої бўлади. Бунда у рим императори бўлган Валерианни катта ҳарбий іўшини билан асир іілади.

Асирларни Карун дарёсидаги платина ва шлюзларни іуришда ишлатади. Римлик асирларнинг іурган бу иншоотларининг іолдиілари XIX асргача саіланиб келган ва Банде кайсер номи билан машхур эди. Кейинчалик Рим билан бўлган ва кейин Византия ва Сосонийлар билан бўлган жанглар галма гал бу ва у томондаги ±алабалар билан бўлган. Икки аср давом этган бу жанг Шаріий Арманистонни 428 йилда Сосонийлар Эронни провинциясига кирган. Эрамизнинг III асридаёі Сосонийлар Албанияни эгаллаган эди (Шимолий Азарбайжон) шундан сўнг Кавказ бўйининг бошіа давлатлари ҳам іўлга киритди. Кавказ бўйи халілари – армянлар, албанлар, грузинлар – бир неча бор Сосонийларга іарши іўз±олон кўтарганлар. 451 йилда шундай іўз±олон бўлиб ўтади. Бу халілар ўз озодлиги ва мустаіллиги учун курашганлар. Шаріа Сосонийлардеярлик V асргача Хоросонни эгалаш учун эфталитлар билан іаттіі жанглар олиб борганлар.

V асрдан бошлаб Сосонийлар Каспий денгизи іир±оіларида мустаҳкамланиб, Буюк Карвон йўлида Хитой, Ўрта ва олд Осиё билан ва Византия билан Ўтган карвон йўлида ўз хукмронлигини ўрнатганлар. Бундан ташіари Сосонийлар денгиз савдо йўли бо±ловчиси бўлган яіин Шарі, Хинд ва Хитой денгизидаги савдо йўллариини ҳам іўлга киритган.

Парфия шохлигидаги Эрондан, фаріли бўлган Сосонийлар даврида давлат анча марказлашган бўлган ва давлат тепасида шаханшоҳ ўтирган. Давлат 18 сатропликка бўлинган ҳар бир сатропликни шох тайин іилган сатроп ёки марзбонлар идора іилган. Сосонийлар даврида V асрда іулдорлик муносабатлари жуда кенг таріалган. Сосонийлар даврида жамоа 4 турга бўлинган. Булар коҳинлар, ҳарбийлар, дехіонлар ва хунармандлар. Коҳинлар билан ҳарбийлар йирик ер эгалари ва бир ваітда ҳам ҳарбий іўмонданлар бўлган ва улар ер ва іул эгаларидан ташкил топган шаханшоҳнинг олий табаіалардан хисобланган.

Яингинада озод бўлиб, кейинчалик эса хўжайинларга іарам бўла бошлаган дехіон жамоаларининг норозилгини бостириш учун хукмрон доираларга марказлашган ҳокимият керак бўлган. Бу ҳокимият Эрон шохларидан бўлган Сосонийлар сулоласи бўлди. Яна кавказ бўйи халіларни ва бошіа іўлга киритилган халіларни іўлда ушлаб, уларга хукмронлик іилиш учун керак бўлган.

Бу шохликлар 3 та іадимий областларнинг территориясида ташкил топган. Баітрияданинг асосий шахри Балх бўлган, Согдиана асосий шахри Самаріанд (ўша даврда Мароканда деб аталган) ва Мар±илон (ҳозирги Мерв шахри районида) бўлган. Бу шохликни грек авлодининг бурунги хўжайинларидан бўлган Селевкидлар бошіарган.

Грек-Баітриялик шохлигининг гуллаб-яшнаган ваітида унинг составига хозирги Афғонистон ва гинд дарёсигача бўлган территориялар бу шохлик чегарасига кирган.

Э. а. 135 йилда Грек-Баітрия шохлигига іарши кўчма іабилалардан кушан іабиласи бош кўтаради. Бу іабилалар грек-баітрия шохлигига хукмронлигини илгари уларга іарашли бўлган территорияларда хукмронлигини йўіотади ва уларни Ўрта Осиё ва Афғонистон территорияларидан сиіиб чиіазган. Шундан кейин грек-баітрия династияси яна тахминан 50 йил Хинд дарёси бўйида ўз мавжудлигини давом эттиради.

Грек-Баітрия шохлиги билан бир ваітда Парфия шохлиги ҳам ташкил топади. (э.а. 247-224й). Бу шохликнинг бошлиғи Парфия іабилаларидан чиіан парклар бўлган. Шу династиянинг тузган ва шохлик іилган одам Аршак Буюк (Великий э.а. 247-212й.лар) бўлган, династиянинг ўзи эса Аршакидлар династияси номини олган. Бу шохлик составига аввал фаіатгина Каспий денгизидан жануби-шаріда ва жанубда жойлашган областлар кирган. Унинг іадимги резиденцияси Ниса шаҳри бўлган, (Ниса шаҳри хозирги Ашхобод яіинида). Совет археологлари Нисадаги шохлик резиденциясида олиб борган іазиш ишлари Парфия давлати тарихига оид іимматли маълумотларни берди.

Э.а. II асрнинг охирида Аршакидларнинг Селивкидлар билан олиб борган курашда ўз территория чегараларини кенгайтириш іўл келади ва ўз составига яна Эрон ясситоғлиги, Армениянинг бир іисми ва Месопотамияни киритади. Грек-Баітрия шохлиги іулаганидан сўнг, Марғилон ҳам Парфия шохлигига бирлаштирилади. Шунга кўра Парфия шохлиги анчагина катта территорияни эгаллаган. Аршакидлар ўз хукмронлигини ғарбий Арабистон, Кичик Осиё ва Мисрга кенгайтиришга ошиіардики улар ҳам ўз хукмронлигини Аҳманийлар давлати эгаллаган ерларгача етказишни истаган. Шаріда Парфия шохлиги Хитой билан мулоіотда бўлади. Э.а. II асрнинг ўрталаридан, Шимолда Аршакидларга іарши гуннлар бош кўтаради, шунга кўра аршакидлар гуннларга іарши урушишга тўғри келади.

Парфия шохлигининг ички-социал іурилмаси учун, грек-баітрияликлар шохлиги ва Селевкидлар давлати сингари шу нарса характерли эдики, уларда іулдорчилик муносабатларининг устунлигида эди. Шу билан бир іаторда Эронда ўша ваітда, бошіа Шарі мамлакатларидаги сингари іітисодий муносабатлар ҳам мавжуд бўлган, бу нарса ибтидоий жамоа тузумининг ривожланишига олиб келди. Дехіончилик жамоаси хали ўз мавжудлигини йўіотмаган эди.

Совет археологларининг Жанубий Туркменистонда олиб борган іазиш ишларидан шу нарса маълум бўлдики, Парк іабилалари Парфиядан шимолга томон кўчманчилик билан ёки ярим ўтроі чорвачилик билан хаёт кечирганлар. Уларда патриархал-іулдорчилик муносабатлари устун турган яғни зукмрон бўлган. Бу іабилалар ичидан, ўз іуллари ва чорваларига эга бўлган амалдорла ажралиб чиіа бошлаган. Урушларда улар

о±ир iуролланган отлиiлар кўринишида чиiанлар ва жангнинг сўнгида муҳим аҳамиятга эга бўлаган. Бу кўриниш яна оддий iабила ичидан унинг ажралиб туришига имкон берган. Халi бундай амалдорлардан патриархал-iарам холда бўлган. Манбаларнинг гувоҳлик беришича сиёсий муносабатларда Парфия шохлиги Ахмонийлар давлатидагидек унча марказлашмаган. Ахмонийлар давлатидан ҳам Парфия шохлигида халi iабилаларнинг хар турли конгломератдан ташкил топганини кўрамиз. Бу даврга оид бўлган архитектура ёдгорликларидан бизгача етиб келган «Масжиди Сулаймон»ни айтиб ўтишимиз керак. Аршакидлар даврида зорастризм динига ундан ташiари, ота-боболарига, iуёш, ойга ва грек худоларига си±инганлар. Аёллар жамоадаги эркаклардан аёрим холда паранжи тутиб яшаганлар.

Умум ишлатиладиган тил парфия тили бўлган. Кейинчалик у Пахлевий тили деб аталган. Пехлевий тили Pahlav сўзидан олиниб ўша даврда Парфиялик халiлар ҳам шундай деб аталган.

Пехлевий- ўрта аср тили бўлган. Iадимий тил Ахмонийлар даврида iўлланган тил бўлган.

Парфияликлар Селевкидлар хукмронлигини йўi иилгандан сўнг, °арбда уларда янги анча кучли ва хавfli душман Рим империяси турган. Бир iанча асрлар мобайнида Парфия давлати билан Рим империяси ўртасида Шарий (индия, китай) ва °арбий савдо йўллари учун (Ўрта денгиз бўйи, Месопотамия, Армения ва бошiалар.) тинимсиз кураш давом этган. Бизнинг эрамизнинг 53 йилида Парфия iўмондони Сурен Римликлар билан бўлган жангда Сирияни iўлга киритиш учун Красс бошчилигидаги Рим iўшинларини Сирия саҳроларига алдаб хийла билан олиб киради ва уларни бутунлай шу ерда ириб ташлайди.

Эрамизнинг 3 аср бошларига келиб ютуi Римликлар томонига ўтади, улар Арменияни ва iисман Месопотамияни эгаллайдилар. 3 асрнинг иккинчи йиллигида сўнгги Парфия шохларидан Арменияни ва Месопотамиянинг катта iисмини Римликлардан тортиб олишга эришади. Бу ваiтга келиб (224й) Жанубий-°арбий Эронда Арташир Папакан бошчидигида iўз±олон кўтарилади ва у ички норозиликлардан кучсизланган.

Адабиётлар:

1. Грантовский З. Аю Ранняя история иранских племен передней Азии. М. 1970.
2. Дандамаев М.А., Луконин В.Г. Культура и экономика древнего Ирана. М, 1980.
3. Дорошенко Ч.А Зороастрийцы в Иране. Историю – этнографический очерк – М.1982.
4. Дьяконов Ю.Б. Элам Социально – экономическая история-М. 1968.

6-МАВЗУ: СОСОНИЙЛАР ДАВЛАТИ. ДАВЛАТ ТИЗИМИНИ ИСЛОҲ ҚИЛИНИШИ.

РЕЖА:

1. Сосонийлар давлатни ташкил топиши.
2. Сосонийлар даврида давлат бошқарувини ислоҳ қилиниши.
1. Сосонийлар давлатни ташкил топиши
2. Сосонийлар даврида давлат бошқарувини ислоҳ қилиниши
1. Сосонийлар давлатни ташкил топиши
2. Сосонийлар даврида давлат бошқарувини ислоҳ қилиниши
3. Сосонийларни бошқа давлатлар билан ўзaro алоқалари.

Таянч иборалар:

Сосонийлар ҳукмронлигининг ташкил этилиши. бир вақтлар ахмонийлар» ҳукмронлигининг дастлабки маркази булмиш Форсда Парфия давлати урнига Эроннинг янги ҳукмронлиги урнатилди. Салавкийлар давридаёқ анча сиёсий мустиқликка эришган Форс Парфия давлатининг таркибига кирган. Форснинг ҳ,уқмдорлиги милоддан аввалги асрда "шох" номини олиб, "фратараклар" уз тангаларини чиқардилар. Сосонийлар даврининг сунгги анъаналарига кура Форсда аршакийлар вақтида Базрангийлар сулоласи ҳукмронлик қилган. Гочихр унинг сунгги шох,и булган. Форснинг пойтахти Истахр эди. (кадимги Персепольга яқин). Форсда майда ҳукмдорлар ҳам булган. Улардан бири Папак Сосон уругидан булиб, у Форсдаги Анахит ибодатхонасида кохин эди. Папак 208 йили Гочихрни тахтдан ағдарди ва уни улдириб, ҳокимиятни эгаллади. Папакнинг улимидан кейин (тахминан 222 и.) унинг угли Ардашер (Арташир) Форс билан кушни Кермон, Ҳузистон каби вилоятларни уз кул остига олди. Парфия давлатига кирувчи бир катор майда шохликлар билан ҳамкорликда аршакийлардан булган Артабан V га қарши урушиб, уни енгди. Шундан сунг 226 йили (ёки 227 и.) Ардашер Эрон "шаханшохи" булиб тахтга утиради.

Шундай қилиб, сосонийлар ҳукмронлиги юзага келади. Тигр яқинидаги Ктесофон-Салавкия унинг пойтахти булади. Истахр иккинчи пойтахт ҳисобланади. Сосонийларнинг давлатига асосан аршакийлар давридаги ҳудудлар: Эрон ва Урта Осиёдаги унинг таркибига кирувчи жануби-ғарбий вилоятлар, Афғонистоннинг ғарби, қуйи ва урта Месопотамия кирган. Ардашер I нинг Гвораши ғарбидаги ороларни эгаллашга булган уринишлари Рим билан бир неча бор ҳарбий тўқнашувларига олиб келди. Шарқда эса инкирозга юз тутган Кушонлар давлати билан қурашишга тугри келди. Ардашернинг угли ва вориси булган Шопур I кулга қиритилган зафарлар (241-272), шарқ ва ғарбдаги янги вақтинчалик босиб олинган ерлар туфайли "сосонийлар Эрони ва Эронга буйсунган ерларнинг шохоншохи" номини олди. Сосонийлар даврида Зардуштийлик давлат дини эди. Ҳ,амма ерларда зардуштлар ибодатхонаси мавжуд булган. III асрда сосонийлар давлатида янги монийлик дини пайдо булди. Унинг асосчиси Жанубий икки дарёдан

келиб чиккан, она томонидан эрон аслзодаларидан булган Моний эди. Шопур I хукмронлик килган йилларда Моний узининг диний таълимотларини таргиб кила бошлади. Шох унга хайрихохлик килди. Лекин кейинрок зардуштийларнинг ибодатхоналари ёт бу диний таълимотни хавфли деб билган Бахром I 276 йили Монийни Гундишопурда (^узистонда) дорга осди. Монийлик кадимги эрон тасаввурларини ривожланган холда Ёруглик ва Зулмат салтанатининг бир-бирига доимий карама-каршилигини тасдиклаб, шу билан бирга у насронийлик, гностизм, буддавийлик элементларини ҳам узига сингдирган эди. Монихейларнинг таълимотига кура, дунё инсон сингари узида ёруглик ва „ зулматнинг аралашунсурларини акс эттиради. Инсон шайтонхукмронлигидан озод булиш учун ёмонликдан тозаланиши, бунинг учун эса мо.п-дунёдан воз кечиши керак. Шунинг учун хакикий моний хеч кандай хусусий мулкка, уй-жойга, оилага эга булиши мумкин эмас, никохдан, шаробдан, гуштдан, умуман барча лаззатлардан воз кечиши шарт эди. Монийлик Месопатамия ва Эрондан ташкари. 1ез орада Рим империясида ҳам кенг ёйилди, Урта Осиё, кейин уйгурлар ичида ҳам таркалди. Монийликда мавжуд ижтимоий тузумга нисбатан, пассив х^олда булса ҳам каршилик ётади. Ундаги гоаялар одамларни мавжуд тузумдаги зулматнинг авж олишини куриб, "дунёдан кочишга" чакиради. Монийлик тарафдорлари эксплуататорлар жамиятига ва давлатга карши чикдилар. Шунинг учун улар Римда ва Эронда кувгинга учрадилар. Месопатамия шахарларида ва Эронда яхудийларнинг купгина жамоалари мавжуд булиб, улар уз-узини боццаришда анча машхур эди. Улар сосонийлар томонидан кувгин килинмаган уз князларига, яъни эксиларига эга эдилар.

III-IV асрда Месопатамиядаги сурияликлар ва бир кием форсийлар ичида ҳам насронийлик кенг таркалди. Сосонийлар даврида бу дин кувгин килинмаган. Насронийлик Рим империясида, хусусан, Арманистон, Шаркий Грузия. Албания каби бир канча мамлакатларда давлат динига айлангач, ахвол узгарди (IV асрнинг 30-йй.). Шу вақтдан эътиборан сосонийлар насронийларни Римнинг сиёсий тарафдорлари деб билиб, уларга душманларча муносабатда булганлар. Шопур II (309-379 йй.) даврида пасромийлар кувгинга учради. 387 йилда Рим-Эрон келишувидан кейин Эрондаги насронийларни таъкиб килишга бархам берилди. Йездигерд I (399-420 и.) уз даврида уларга хайрихохлик курсатди. Лекин V асрнинг 30-50 йилларига келиб, насроний рухонийларини таъкиб килиш яна кучайди(484-йил).

Урта Осиёда булгани сингари сосонийлар давлатининг шаркий ерларида -Тохаристон ва Кобулистонда Кушон подшолиги даврида буддавийлик дини кенг ёйилди.

III-IV асрларда Аршакийлар даврида Месопатамия, Сурия, Арманистон, Кавказ орти ерларини ҳамда Урта ер денгизини Хиндистон, Урта Осиё ва Хитой билан боглаб турувчи савдо йулини уз хукмронлиги остига олиш учун Эрон ва Рим империяси уртасида кураш борди. Рим билан курашни Ардашер I бошлади. Шопур I даврида эса катта галабалар кулга киритилди; 256 йилда Суриянинг пойтахти булган - Антиохия кулга киритилди; 260 йилда Эдессада Рим армияси енгди; Рим императори Валерианни кушиннинг бир кисми :'" билан асир олди. Валериан асирликда вафот этди. Асирлардан Карун дарёсидаги тугон' курилишда фойдаланилган. Бу тугон "Банде-Кайсер" номи билан машхурдир. Сурия ва Кичик Осиёдан ҳам анчагина асирлар олиб кетилиб, уларнинг бир кисми Шопур

томонидан барпо этилган Гундишопур шахрига кучирилди. Шопур кушини Римнинг вассали булган араб шохи Польмира Оденатдан зарба олдилар. Эронлик харбийлар римликларнинг устидан бир неча бор галабага эришган, лекин Эронда доимий кушин йуклиги сабабли улар узлари босиб олган ерларда мустахкам урнашиб кололмасдилар. Отликлар эса Римда булгани сингари кулга киритилган улжа ва кул-асирларини олгач, уйга кайтишга ошикардилар.

Курашнинг биринчи боскичи Эрон учун огир булди. 298 йилда шох, Нарсе (293-302 йй.) Нисибин сулхига кура, Арманистондан воз кечиб „Месопатамиянинг юкори кисми ва Тигр дарёси окимида жойлашган 5 та кичик вилоятни Римга берди. Шопур II Нисибин сулкш а 40 йил тулгач, 338 йили кайтадан Римга карши уруш бошлади. Уруш 363 йилгача хар икки томон омадини таъминлаб турди. Шу вактда император Юлиан узининг катта харбий отряди билан Эрон месопатамиясига кириб келиб, Салавкияга якинлашди. Лекин 363 йилдаги тукнашувлардан бирида халок булди. Шу ердаги лагерга Иован император этиб сайланди ва шопур II билан янги Нисибин тинчлик сулхи тузилди. Бу сулхга кура, 298 йилдаги Нисибин сулхи асосида Эронга утган ерлар кайтариб берилди. Шопур II нинг улимидан кейин шох хокимияти, рухонийлар ва харбийлар уртасида кураш бошланди. Коинлар ва харбийлар шохларни узларига тобе килиш максатида 20 йил мобайнида (379-399) учта хукмдорни катл этдилар. 387 йилда Эрон Рим билан шартнома тузишга муваффақ булди.

IV асрнинг 60-80 йиллари ичида шаркий ерларда кулга киритилган галабалар сосонийлар хукмронлигини янада мустахкамлади. Бу ерлар асосан Кушон шохлигидаги хозирги шаркий Афғонистонга карашли булиб, сосоний шахзодалари ана шу ерларга хукмронлик килдилар ва "кушоншох" номини олдилар.

Шох Йездигерд I (399-420 йиллар) Византия билан алокаларини яхшилаб, кохинлар ва харбий амалдорларнинг таъсирини бартараф килишга уринди ва насронийларга хайрихохлик билдирди.

V аср давомида Эрон ва Византия узаро алокаларини бузмай, асосан тинчликни саклаб колдилар. Бунга бир томондан V асрда мазкур икки кучманчилар тажовуздан:

Венгрия хамда Шимолий Кавказдан гуннларнинг ва уларнинг кетидан хионитлар,;

кидарийлар ва эфталитларнинг Эроннинг шимоли-шаркий тог ён багирларига бостириб киришидан сакланишга сабаб булган. Икки давлат келишиб, улардан биргаликда химояланишга уринганлар.

Эроннинг V асрнинг биринчи ярмида кидарийлар билан V асрнинг иккинчи ва VI асрнинг биринчи ярмида эфталитлар билан олиб борган кураши манбаларда жуда заиф ёритилган. Бу халкларнинг келиб чикиши тугрисида хам маълумотлар йук. Сосонийлардан Бахром V (421-438 йиллар) ва Йездегирд II Хуросон ва Тохаристонда бу кучманчи кабилаларга карши курашдилар. V асрнинг иккинчи ярмида эфталитлар Тохаристон, Сугд хамда Урта Осиёнинг бошка вилоятларини кулга киритиб, кудратли хокимият урнатдилар. Шох Фируз (459-484 йиллар) эфталитлар билан булган жангда мағлубиятга учраб асирликка олинди. У асирликдан кутилиш учун Марвдан шаркда жойлашган ерларни тулов сифатида

берди. Э(л)талитлар билан булган янги урушда унинг кушинлари тор-мор кили н да ва Феруз х,алок булди.

Манбаларнинг курсатишича, Эронда V асрнинг иккинчи ярмида феодаллашув жараёни кечган. Дехконларнинг купчилик кисми илгариги озод жамоалар - феодаллашган амалдорлар кулида карам булиб колдилар.

V асрнинг охирига келиб кенг халк оммаси ичида норозилик кучая борган. Бу айникса, табиий офатлар туфайли юзага келган куртокчилик ва кам х,осиллик, х.амда соликларнинг усиши билан боглик эди. Улар мамлакатда очлик, кашшокликни келтириб чикарди ва Маздак номи билан боглик булган катта кузголоннинг бошланишига сабаб булди.

Маздак кузголови 491 ва 529 йилларда Эрондаги катта сархадларни уз ичига олган халк х^аракатидир. III аср уртасида пайдо булган зардуштакан окимидан келиб чиккан бу диний таълимот кейинчалик унинг сардори номига маздакийлик деб аталган. Монийлик билан маздакийлик уртасида фарк катта булиб. аммо факатгина мана шу икки таълимотда Еруглик ва Зулмат дуализми тан олинган.

7-мавзу:Эрон Араб халифалиги таркибида.

РЕЖА:

1. Ислоннинг вужудга келиши.
2. Араблар истилоси ва унинг оқибатлари.
3. Уммовийлар халифалиги.
4. Аббосийлар халифалиги.

Таянч иборалар: ислом, Саид ибн Ваккос ,Кадисияда жанги, Ниховонд жанги, Уммавийлар халифа», Абу Муслим, Аббосийлар, Хуррабийлар харакати

VII асрда Арабистонда янги ислом дини пайдо булди. Араб аслзода феодал савдогари насабига мансуб Мухаммад ислом таргиботчиси булган. У исломни уз хукмдорлигини урнатиш ва араб кабилаларини бирлаштириш максадида 'гаргиб килган. • Экспулататорларнинг куроли булиб хизмат килган ислом муслумонлардан - Худога сигинишни ва унинг пайгамбари булган Мух,аммадга, унинг х,окимиятига буйсунишни талаб килган. "Ислом" сузининг тугридан-тугри таржимаси '^тобе, карам", "муслумон" сузи эса "тобелик". "садокатли" деган маъноларни англатади. Ислом дини бошка динларга мансуб булганлар билан келиша олмасди. Шунинг учун. боскинчилик урушлари ёрдамида бошка халкларни узига тобе килишга уриниши билан узга динлардан ажралиб турарди. Бу .. боскинчилик урушлари арабларнинг кофирларга карши каратилган

"жих,од" - "кутлуг-уруш" номи билан ислом тантанаси учун деб олиб борилган. Араб боскинчилари томонидан забт этишган мамлакат халкларини килич ва олов билан мажбурлаб ислом динини қабул қилишга мажбурлаганлар.

637 йили Қуддус яқинида арабларнинг йулбошчиси Мухаммад Саадам ибн Абу Ваккос сосонийларнинг энг яхши қушинини яқсон қилди. 642 йилда эса Нахованда яқинидаги жангда араблар сосонийлар ққушинини бутунлай мағлуб этди. Шу тариқа Эрон янгида ташкил топган араб феодал теократик давлати халифалиги вилоятига айланди. Бу давлат Атланта уммонидан тортиб, ғарбда то Хинд дарёсигача ва шарқда Хитой чегараларигача булган халифаликни уз ичига олган. Арабларнинг бу боскинчилик уруши талончилик хусусиятига эга эди.

Эрон араблар томонидан босиб олинганидан кейин ҳам унинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий қурилишида феодаллашиш жараёни давом этаверди. Эронда феодали муносабатлар сосонийлар давридаёқ анча илғарилаб кетган эди. Лекин сосонийларнинг охириги шажараси даврида ҳам Эрон феодализм муносабатларига эрта утган давлат саналган. Эронда феодализм араб истилосидан кейин ҳам давом этганини қуриш мумкин.

Шу уринда айтиш керакки, Шарқ мамлакатларида феодализм нисбатан эртароқ шакллана бошлаган, аммо унинг ривожланган босқичига ҳамма ерда деярли бир вақтда (XI-XII асрда) утилганди. Феодализмнинг асосий белгилари ватараккиёт қонунлари турли мамлакат ва қитъаларда бир хил булган. Феодализмнинг ишлаб чиқарувчи қучлари қулдорлик давридагига нисбатан юқори булган, лекин улар гоёт суёт тараккий этган. Ер асосий ишлаб чиқариш воситаси булиб, деҳдончилик тупроқнинг табиий унумдорлигига таянган. Феодализм баъзи хусусиятлари билан деярли барча мамлакатларда мавжуд булган. Лекин феодализмга турли халқларда турлича йуллар билан утилган. Феодализм бир давлатда қулдорликдан келиб чиққан булса, иккинчи бир мамлакатда феодализмга бевосита ибтидоий жамоа тузумидан утилган. Шарқда марказлашган феодали давлатлар анча олдин вужудга келган. Бу ерда илк феодализм босқичидаёқ йирик империялар пайдо булган. Феодализмнинг маънавий ҳаёти турли динларга мансуб мафқуранинг қарор;

топиши билан ажралиб туради. Яқин ва урта Шарқ, шунингдек урта Осиёда ислом мафқураси ҳукмронлигининг урнатилиши билан боғлиқ булган. Шарқ мамлакатларида ғарчанд феодализм эрта ривожлана бошлаган булса-да, унинг чириб бориши гоёт узок давом этган. Мустанлақчилик шароитида феодализмнинг иқтисодий асослари сақланиб қолган, унга ҳос эксплуатация усулларида қенг фойдаланилган.

VI-VII асрлар. Ислом VII асрнинг бошларида Арабистоннинг шимоли-ғарбий вилоятида жойлашган Араб ярим оролида яшовчи Хижозликлар орасида пайдо булган. Мазкур диннинг келиб чиқиш сабаблари, тарихий шароити, унинг тарқалиши ва мустанлақланишига Арабистонда нима туртки булганлиги ҳозирда тадқиқотчилар томонидан урганилмоқда. Улар бу саволларга дойр тулароқ ва аниқроқ маълумотларни қулга қиритишди. Бу манбалар Жанубий Арабистонда топилган маданият ёдғорликларидан олинган. 5000 дан зиёд мазкур ёзма манбалар давлат ишлари. ҳуқуқий қоидаларга дойр ва шунга ухшаш бошқа муҳим маълумотларни уз ичига олган. Улардан урин олган исломдан илғариги VII-VIII асрларга оид булган араб шеърляти, оғзаки

ижодида арабларнинг кундалик ҳаёти, уларнинг урф-одатлари, барча араб қабилаларининг узаро муносабатлари уз аксини топган. қадимги дунё муаллифлари: яъни Византия. Форс, Сурия ижодкорлари ҳам араб ҳоджаларининг ҳаёти ва динига оид манбалар қолдирганлар.

Бундан ташқари 1<,уръоннинг узи ҳам исломгача бўлган ва илк ислом даврига оид араблар ҳаёти тарихини ёритишда му?<им манба ҳисобланади.

VI-VII асрларда Арабистон халқининг қупчилигини қучманчи қупонлар ташқил қилган. Айнан ана шу қупонларни араблар деб атаганлар: араб, араб, урб, урбан. VII асрдан кейингина бу атама туб аҳолининг утрқ қисмига, қайсики, ислом қабул қилган мамлақатларга тарқалган ва улар х^ам араб тилида сузлаша бошлаганлар. Араб тили семит тиллар турқумига қиради. Булар қадимги бобил, ассурия, (})иникия, яҳудий, оромий тили ва ҳабаш тилларига жуда яқин иврит тили (қадимги) бўлиб, х,озирги замон иврит тили ҳам унга мансубдир.

"Араб" сузи, этноними ассур-бобил ҳужжатларида учрайди. Месопотамия халқи узидан гарбда жойлашган. Шимолий Арабистон халқларини шундай атаганлар. 1<адимги Эрон манбаларида "арбайа" сузи чул маъносини билдиргаи. яҳудийларнинг Торе деган қитобида эса "арбайа" "қучманчи" маъносида ишлатилган.

Арабларнинг ҳужалигида қучма қорвачилиқнинг етакли уринни эгаллашида узига ҳос иқлим қатта роль уйнаган. Ярим оролнинг баъзи ҳудудлар масалан: жанубда жойлашган Ямангина дех.қончилиқ учун қулай бўлиб, қолган ерлар эса чуллардан иборат бўлган. Қ,адимги бу ерларда улқан сугориш иншоотлари барпо этилган. Бирок VI асрда -улар вайрон бўлди. Бунга табиатдаги бирмунча узғаришлар: сел тошқини, ёгингарчилиқ, :

селлар ва ернинг шаклланиши сабаб бўлган. VI асрнинг урталарида ана шундай офатлар натижасида улқан Магриб сув омборини сел ювиб қетган. Натижада сугориладиган майдонлар қисқарди. Яна шуни ҳам айтиб утиш қераққи, босқинчиларнинг араб ерларини босиб олиши сугориш иншоотларига қатта зарар етқазган. Дехқончилиқ қилинадиган вилоятлар, ҳабашлар ва эронийлар томонидан бир неча бор босиб олинган

Гарбий Осиёнинг Арабистон ярим оролида яшовчи сомий қавмларига тегишли бир халқ бўлиб, тил ва маданий алоқалари жих,атидан уларнинг Урта Осиё халқларига боғлиқлиги, танишлиги бўлмаган.

Арабистон ярим оролининг аксари қисми чул ва саҳродан иборат бўлиб, чулнинг денгиз қиргоғига яқин ерларида қадимги замонлардаёқ қичик сойлар сув билан сугориладиган воҳалар вужудга қелган эди. VII асрда арабларнинг қупчилиги чулларда қуй, от, туя боқувчи қорвадор қучманчилардан иборат бўлиб, қичик воҳ,аларда эса дех,қончилиқ ва боғдорчилиқ билан шугулланувчи ах^оли яшар эди. Бу пайтда Арабистонда бир неча қичик нообод шах,арлар мавжуд бўлиб, уларда асосан савдогарлар, ҳунармандлар ва бошқа табақалар яшар эдилар.

Халқ оммаси ёппасига саводсиз бўлиб, санъат, адабиёт ва бошқа соҳаларда Миср, Сурия, Византия, Эрон ва Урта Осиё қаби мамлақатларга Қараганда жуда ҳам орқада эди.

Араблар уртасида кулдорлик муносабатлари жуда ҳам ривож топган бўлиб, феодализм муносабатлари эндигина тугилмокда эди. VII аср бошида Арабистонда пайдо бўлган ижтимоий ва сиёсий вазият мамлакатни сиёсий томондан бирлашишга олиб келди. Савдогар ва хунармандлардан иборат шах,ар аҳолией сиёсий жих,атдан бирлашишнинг асосий тара4)дорлари эдилар.,. Бу вақтда Мадина шахри булак-булак араб кабилаларини бирлаштириш марказига айланди. Ислом байроги остида бирлашган ярим оч-ялангоч араб кабилалари уртасида бошқа мамлакатларни талаб улжа олиш шиори ташвиқот қилинди. Натижада араблар тезда галаба козона бошладилар

VII асрнинг биринчи ярмида Араб халифалигининг пайдо бўлиши Урта ер денгизи ва Ғарбий Осиё мамлакатлари тарихидаги халқаро аҳамиятга молик янги муҳ,им воқеа бўлди.:

Араб мамлакатларининг сиёсий бирлашуви 630 йилда янги синкретик дин, яъни' мусулмончилик, исломнинг пайдо бўлиши билан бирга кечди. Исломнинг элементлари насронийлик буддавийлик, оз булсада, зардуштийлик ва қисман эски араб урфларидан. ташкил топди. Исломнинг асосчиси, қурайшийлар қабиласининг вакили Мух,аммад (570-632 йй.) айни вақтда янги тузилган араб халифалиги давлатининг биринчи сиёсий рах,бари бўлди. Бу давлатда ислом давлат мафқурасига айланди. У биринчида теократик давлат бўлди.

Қуръон мусулмонларнинг муқаддас китоби саналган. Мухаммаднинг сафдошлари бошлаган қураш натижасида Византиянинг 2/3 қисми, Сурия, Миср, Шимолий Африка ва< Сосонийлар Эроии бутунлай қулга қиритилди. Эроннинг 633 ва 651 йиллар орасида араблар томонидан босиб олиниши кейинчалик бу давлатнинг' маданияти ва мафқурасига узок вақт таъсирини утқазиб келди. Араб халифалиги х,уқмронлиги даврида Эрон илк феодализм босқичида ривожланишда давом этди. Эроннинг араблар томонидан босиб олиниши мамлакатнинг Византия билан олиб борилган узок урушдан кейин (604-628 йиллар) тинқаси қуриган халқига бир оз енгиллик берди.

VII асрнинг бошида арабларда патриархал жамоа тузумининг емирилиши ва синфларнинг ташкил топиш жараёни кечган. Арабистонда кулдорчилик тузуми мавжуд бўлиб, лекин у ишлаб чиқариш муносабатларида ҳукмрон бўлиш даражасида ривожланмаган. Чунки араблар узларининг катта босқинчилик қуришлари чоғида умумий 4)еодаллашиш жараёнига юз бургандилар. Халифаликнинг юқори табақалари уз ҳудудларини қенгайтиришга интилан. Сабаби бу ерларда Урта ер денгизи Осиё қарвон йули ва денгиз савдо йули утган эди.

Арабларнинг урушларда қолиб чиқишларига сон жихатдан устунлиги, енгил қурулланганлиги ва отликларнинг ҳаракатларига боғлиқ эди. Бундан ташқари, уларда ижтимоий қарама-қаршилик унчалик қескин эмас эди. Араблар, Эрон билан бир вақтда Византияга ҳам қуриш бошлади. 633 йилда араблар Мусанна ибн Харис бошчилигида сосонийлар Месопотамиясига қуриб келдилар ва Хира шахрини забт этдилар. Шу йилнинг узида араб қумондони Қолид ибн ал-Волид Уллайсидаги форслар ус-ғидан галаба қозонди. 634 йилда Қолид қушинлари Сурияга қуриш бошлади ва Эрон қумондони Рустам (Йездегирд III номидан Эронни бошқарган) Қусе ан-Натифда Мусаннанинг

кушинига каттик талофат етказди. Лекин араблар куршовдан чикиб, чекинишга муваффақ булдилар. 635 йилда араблар янги куч билан Бувейба якинидаги жангда форсларни тор-мор килдилар.

Йездегирд III х,окимияти арабларнинг хавфли душман эканлигини тан олгач. Рустам Эроннинг хамма вилоятларидан харбийларни йигди. 636 йилда Эронинг катта харбий кушини Хира якинидаги Куддусга жойлашди. Уларга якин ерда эса Мухаммад-Саадам ибн Абу Ваккос бошчилигида араб лагери купим топдн. Куддусда булгам бу жанг 637 йилнинг бошларида бошланиб бир неча кун давом этди. Суриядан янги кушин етиб келгач, араблар форслар устидан галаба козонадилар. Рустам жангда ютказгач, Эронниш давлат байроги араблар кулига утди.

Йездегирд III бундан хабар топгач, Ктесифонни ташлаб Хульванга кочди. 637 йилнинг ёзида ташлаб кетилган пойтахт арабларга утди. LLlax.ap таланиб вайрон килинди ва кайта тикланмади, ахолисининг бир кисми улдирилди, бир кисми кул килиниб олиб кетилди. 637 йилнинг охирига келиб, араблар Месопотамияни узларига буйсундириб, ундан узлари учун шаҳарнинг лагەرлар барпо килдилар ва бошқарув марказига айлантирдилар.

642 йили араблар Нахавен якинидаги жангда сосонийларнинг кушинини бутунлай яксон килиниб, 642-644 йилларда Эроннинг х,амма шаҳарларини; Казвин, Хамадон, Жей, Рей, Кум, Кошон хамда Озарбайжонни эгалладилар. Улар жанубда 640 йилдаёк Хузистонни кулга киритгандилар. Лекин Форсни карам килиш узокка чузилди.

Форс дехконлари узок ва мардона каршилиқ курсатдилар, лекин араблар уларнинг (мардлигини енгдилар. 649 йилдагина Форсни бутунлай эгаллаб олдилар. *'

Йездегирд III Форсдан Кермонга кейин Сейистонга кочди. 650 йилда бу ерлар хам араблар кулига утгач, шаҳаншо?< Хуросонга утди.

651 йилда араблар Хуросонни хам эгалладилар. Йездегирд III Марвга кочди. Лекин Марв хукмдори Махуя унга хиёнат килиб, Марв дарвозаларини ёпиб куйди ва араблар билан сулх тузди. Йездегирд эса бир узи колгач, Мурғоб дарёси якинидаги тегирмонга беркинди. Унинг бойликларини курган тегирмончи Йездегирдни ухлаб ётган пайтида дарёга ташлаб юборди.

VIII асрнинг бошларида Тохдристонда сосонийлар шах,зодаси Фероз узини шаҳаншоҳ деб эълон килди ва Хитойдан ёрдам сомокчи булди. У Тох^аристондан хайдалгач, 674 йилда Хитойга кочди. Ферознинг угли Нарсе То^аристонга келгач, куп каршиликлардан сунг у хам Хитойга кетишга мажбур булди. IX асрнинг иккинчи ярмида Кобулистон эса араб халифалигига киритилди. Гур вилояти. Дейлем ва Гилон эса араблар истилосидан омон колди. Урта Осиёни эса араблар 705-715 йилларда босиб олдилар.

Сосонийлар давлати кулаганидан кейин Эрон тахминан IX аср давомида, XVI асрга • кадар бир неча бор бошка давлатлар истибдоди остида булган (араблар, турклар, мугиллар ва б.). 661 йилдан то 750 йилгача Эрон Уммавийлар халифалигининг вилояти булиб, Ц пойтахти Дамашк шаҳри эди. Бу давр Эрон халки учун машаккатли давр булди., ' • Феодализмнинг зулми янада кучайди. Бунинг устига араб ер эгалари яна халкни талаб

зуровонликни кучайтирдилар. Уммавийлар халифалиги даврида Эрон бошка вилоятлар • ичида энг газабга учраган худуд булган. Бу огир хурликлар уммавийларга карши бир неча — бор кузголонлар кутарилишига олиб келди ва VII асрнинг урталарида бу кузголонлар арабларга карши озодлик курашига айланди. Бу курашга Абу Муслим бошчилик килди. Я Кураш У рта Осиёда бошланиб, Эрон, Ирок, Сурияга ёйилди.

Агар юнон-македонлар ҳамда эллинизм Эронга вақтинчалик ва юзаки таъсир _ утказган булсалар, арабларнинг кириб келиши Эроннинг тарихи, маданиятига жуда катта | ва кучли таъсир утказди. Юкорида айтганимиздек, араблар ижтимоий муносабатларнинг ҳеч қандай янги шаклини олиб келгани йук. Аксинча, уларнинг узи феодаллашув _ жараёнига тортилди. Бу даврда Византия, Арманистонда мазкур жараён. жадаллашиб, 1 сосонийлар Эронида эса секин-аста кечаётган эди. Шунга карамай араб истилоси оқибатида купгина узгаришлар руй берди.

Барча араб кабилалари Эрон ва бошқа босиб олинган мамлакатларга жойлаша И бошладилар. Кучманчи араб кабилалари учун Х^узистон, Хуросон ва бошка улкалардан ерлар ажратилди. Шахарларда арабларнинг у ёки бу кабилалари яшайдиган бутун-бутун в даҳалар пайдо булди.

X асрда ҳам Эроннинг баъзи шаҳарларида, масалан К^умда араблар аҳолининг купчилик қисмини ташкил қилган, араб тили шаҳарда ҳукмрон тил булган. -Пекин X • асрдан кейин Эрондаги арабларнинг купчилиги эронлаша бошлади ва Эрон || араблашишдан кутилди. Месопотамия ва Сурияда эса бундай булмади. Купгина ерлар араб ер эгаларининг қулига ёки давлатига утди. Дехдонлар секин-аста феодалга айланган , иц янги араб хужайинларининг зулмига маҳ,қум була бошладилар.

Араблар узлари билан Эронга араб тили ва ёзувини адабий, диний тил сифатида олиб келдилар. Кейинчалик VII аср охириларидан эса араб тили девонхона тили сифатида қуллана бошлади. Араб тилининг Гарбий Осиё, Шимолий Африка халқларига Утказган таъсири натижасида бу тил Эрон адабиёти хусусан, шеърятнинг ҳукмрон тилига айланди. Форсларнинг узлари араб тилида ёза бошладилар. Араблар Эрон ни босиб • олгандан кейин, бу ерда ислом динининг тарқалиши баъзи оқибатларни келтириб I чикарди. Ислом бу ерда аввалига секин-аста тарқалган булса, VIII асрнинг урталаридан эса тезлаша борди. IX асрга келиб Марказий Эрон ва Хуросон аҳолисининг купгина қисми; • исломга эътиқод қила бошлади. Лекин муаррих Истахранинг сузларига Караганда X аср' • урталарида ҳам Форсда қишлоқ аҳолией уртасида зардуштийлар купчиликни ташкил қилган. Купчилик дехдонлар зардуштийлик динида қолганлар ва уларнинг тоғлардаги- • қалъалари кейинги шу дин авлоди учун таянч булиб хизмат қилган. X асрнинг охирида В Эрон аҳолисининг асосий қисми ислом динида булган. Араб истилосининг биринчи юз йиллигидан кейин исломни қабул қилган ҳар қандай араб булмаган янги мусулмон уз • миллатидан воз кечиб, араб булди деб ҳисобланган. Бунда у Эрондаги бирон-бир араб қабиласига қушилиши ва улар билан бирга жанг қилиши керак булган. Лекин у бу қабиллага тенг ҳуқуқли аъзо эмас, балки бир мижоз булиб қирган. VIII асрнинг 1 урталаригача форслар араблар томонидан қамситиб қелинган. Холбуки, Мухаммаднинг айтишича ҳ,ар бир мусулмон келиб қикишидан қатъи назар тенг ҳуқуқли булиши керак. Аммо бу тамойилга амал қилинмаган.

Араб халифалигининг хакконий хисобланган дастлабки турт нафар халифалари Абу Бакир, Умар, Усмон ва Алидан (632-661 йиллар) чориёрлардан сунг халифалик уммавийлар сулоласи кулига утади (661-750 йиллар). Уммавийлар аслзода арабларнинг феодаллашишга булган янги кизикишини ёклаб сиёсат олиб борганлар.

Уммавийлар даврида Эронда бошка халифаликлардаги сингари илк феодал жамияти ривожланган булиб, ерга эгаликнинг юкори феодал шакли ва феодал эксплуатация хали унча ривожланмаган, патриархал ва кулдорлик уклади сакланиб колган эди.

Халифаликнинг солик тизими эса куйидаги таркибий кисмлардан иборат эди: яъни чорвачилик, хунармандчилик, савдогарчилик билан тирикчилик утказувчилардан закот (яъни даромаднинг 2,5% и) олинар, уни факатгина мусулмонлар тулардилар. Ери бор араблар ва араб булмаган мусулмонлардан эса ушр (яъни. даромаднинг 10% 4) олинар эди. Мусулмон булмаганлардан купрок солик олинган. Уларга хирож солинган. Аввалига хирожни мусулмон булмаганлардан табиий холда ёки хосилнинг 10 дан 50 фоизигача мивдорида ёки хосилнинг кандай булишидан катъи назар пул билан катъий бир ставкада олганлар. Ерда ишловчи билан шахдрдаги зиммийлардан (яъни, насроний, будпараст ва зардуштийлардан) бирдек жузъя талаб килинган, солик солинган хар бир эркакдан иктисодий ахволдан келиб чикиб 12,24 ва 48 дирхам пул солиги олинган. Зиммийлар шахсан озод булиб, аммо сиёсий томондан хеч кандай хукукга эга эмас эдилар, баъзида эса фукаролик хукукидан хам махрум этилганлар.

Харбийлар халифага жангларда кулга киритилган бойликнинг 5 кисмини, яъни, "хумс" ажратганлар. Дехконлар феодал рента ва соликлардан ташкари яна купинча хокимият томонидан мажбурий ишларга: канал казиш, сарой куриш ва калъалар барпо килишга жалб этилганлар.

Абдул Малик халифалиги даврида (685-705) бир канча ислохатлар амалга оширилган. 700 йилдан кейин исломни кабул килганлар хирож тулашдан озод этилмаган ва илгари ерга хирож солинган булса, бу хирож абадий сакланган. Ернинг эгаси хох мусулмон, хох гайридин булишидан катъи назар хирож тулайверган. Лекин жузъя аввалгидек факат бошка диндагилар учун солинган. VII асрнинг охиригача халифаликда сосонийларнинг кумуш ва византияликларнинг тилла тангалари муомалада булган. Абдул Малик даврига келиб эса мусулмончилик белгиси булган янги тангалар ясалган. Тангаларга "Оллохдан булак илох йукдир ва Мухаммад унинг пайгамбаридир" деган ёзув хамда хукмдор халифанинг номи битиб куйилган. Тилла динор (4,25 г. тилла) аввал 10, кейин 12 ва 20 кумуш дирхамга тенг булган. Шу даврдан бошлаб девонхона (канцелярия) ишлари (Эронда аввал урта форс тилида) араб тилида олиб борилган.

Уммавийлар, бани уммавия - Якин ва урта Шарк хамда Мовароуннахрда хукмронлик килган араб халифалари сулоласи булиб, унинг асосчиси маккалик йирик савдогар, курайшилар жамоаси оксоколи Абу Суфённинг угли Муавиядир. Сурия хокими Килиб тайинланган Муавия араб истилоси натижасида эгалари ташлаб кетганерларни, шунингдек Сосоний шаханшохлари ва Византия императорларининг мол-мулкини эгаллади. Хижоздаги отасидан колган мулкни харбий асирлар кучи билан обод килди.

Араблар асоратига тушиб колган халкларнинг ички хужалик ишлари, дини ва турмушига аралашмай. факат улардан солик ва товон олиш билан кифояланди, суд ва миршаблар ишларини махаллий амалдорларнинг кулида колдирди. Шунинг учун хам махаллий халк, айникса улардан тузилган кушинлар олий хокимият учун курашда Муавияни куллаб кувватладилар.

Халифа Али ибн Абу Толиб Муавия ва уммавийларнинг кун сайин ортиб бораётган куч-кудрати хамда таъсирини бартараф килиш мақсадида уз қароргоҳ.ини Мадинадан Куфага кучирди. 658 йили улар уртасида уруш бошланди, 3 ой давом этган жанг натижасиз тугади. Алининг вафоти (661) дан сунг араб зодагонлари ва ҳарбий бошликлар Куддусда Муавияни халифа килиб сайладилар.

661-685 йилларда уммавийлар Али тарафдорлари ва хорижийлар устидан галаба қозониб, уз хокимиятини мустахкамлаб олдилар. Уммавийлар қатор маъмурий ва ҳарбий ислохотлар утказдилар. Бу тадбирлар уммавийлар давлатининг ҳарбий-сиёсий хамда иқтисодий қудратини оширди. Уммавийлар пойтахтини Дамашкка кучирдилар. Сурия халифаликнинг марказий вилоятига айланди.

Уммавийлар даврида араблар шарада Табаристон, Жужон Мовароуннахр ва Синдни, қарбда Шимолий Африка ва Испаниянинг қатта қисмини босиб олдилар. Тухтовсиз урушлар натижасида халк ҳужалиги, айникса босиб олинган мамлакатлар ҳужалигига қатта қутр етди, оғир феодал эксплуатация, турли солик ва қаримлар эса :

меҳнатқаш халқ аҳволини оғирлаштирди. АХ.ОЛИ истилочилари ва уларнинг махаллий ' хуқмдорлари зулмига қарши қуп марта қузғолон қутарди. Лекин тарқоқлик ва айникса, уларга хокимият учун қурашган *феодалларнинг* бошқилик қилиши қузғолонларни мағлубиятга олиб қелди. Шунга қарамай, қузғолонлар уммавийлар давлатининг инқирозини тезлаштирди. 747-750 йилларда Абу Муслим қузғолони натижасида халифа Марвон II тахтдан ағдарилди.

Уммавийлар халифалигининг иқтисодий базаси қор қаражада бўлиб, улар арабларнинг хамма юқори табақаларига эмас, балки факатгина Сурия билан Мисрда урнашиб олган табақаларигагина суяниб иш қурганлар. Шунинг учун уммавийларнинг давлатни бошқариши, қамиятдаги турли қатламларнинг қорозилигига сабаб буларди. Бундан ташқари бадавийлар, араб ва араб бўлмаган дех⁴қонлар, халифалиқдаги феодаллашув қараёни натижаларидан қорози муқоли⁴атчилар ичидаги халифалиқдан четлаштирилган Алининг авлодлари, аббосийлар, (Муҳаммаднинг амақиси Аббоснинг авлоди), уларнинг тарафдорлари, Макка ва Мадинадаги пайғамбарнинг қупчилиқ сафдошлари хамда ислом қонунчилари уммавийларни назорат ишлари олиб қорилмаётгани туқайли мамлақат даҳрийлашиб қетганликда айбладилар. Шунингдек, Араб бўлмаган феодаллардан ҳисобланган эрон дех⁴қонлари ва бошқалар хам қорозилиқ билдирдилар.

Қорозилиқ айникса, Муадия (661-680) вафотидан кейин қучайди. Бу қорозилиқлар ва муқоли⁴атчиларнинг қаракати диний тусда бўлиб, VII асрнинг 50 йилларида 3 та асосий оқимга бўлинган. Булар: исломнинг "ҳақиқий" аъзолари, тара⁴здорлари -

суннийлар ёки уларнинг уз таъбирларича "ахли сунна (яъни, мусулмончиликнинг меросхурлари) ва жамоа", шиалар ва хорижийлар. Шиалар ва хорижийлар уммавийларга карши булган муҳолифатчилардир. Агарда суннийлар аслида имомликни танлаш, сайлаш тарафдорлари булсалар, шиалар эса (Али шиа - "Али партияси") имом - пайгамбарнинг куёви Алининг авлодларидан тайинланиши шарт деганлар. Бундан келиб чиқадики биринчи уч халифа Абу Бакр. Умар, Усмон ҳамда уммавийлар норасмий халифа булганлар. Чунки улар Алига • кондош булмаганлар. Алининг авлодлари, шиалар ва уларнинг купгина тарафдорлари • йирик ер эгалари булишига карамай, халкнинг факат бир кисмига уз таъсирларини утказа олдилар. Шиаларнинг муваффакиятсизликка учраган Кербола якинидаги биринчи. кузголонида уларнинг учинчи имоми Алининг угли Х,усан халок булди. (9 мухаррам 61 йил х.и.жрий - 9 октябрь 680 я.й.х.). Шиалар Куфа шаҳрида Мухтор ибн Аби Убайд бошчилигида яна кузголон кутардилар. Бу кузголон икки йил давом этди (685-687 йиллар). Лекин кузголон Халифа Абдул Маликнинг кумондони Хажаж томонидан бостирилди.

VIII асрнинг биринчи чорагида уммавийларга карши яна бир гурух Аббосийлар ^ тарафдорларининг сирли ташкилоти тузилди. Ташкилот маркази Куфада жойлашган булиб, улар кенг халк оммаси ичида ташвиқот ишларини олиб бордилар. Улар халифалик имоми пайгамбаримизнинг авлодларидан булиши шарт, у кандайдир бегона уммавийлар кулида булмаслиги керак деган фикрларни олга сурдилар.

Уммавийлар Мухаммаднинг душмани булган - Маккалик бой савдогар Абу Суфиённинг авлодидир. Шундай килиб, аббосийлар тарафдорлари - норози араблар ва араб булмаган мусулмонлар, нафакат суннийлар, балки шиалар, хорижийлар ва мусулмонлар ҳам хирождан озод килинадилар. Мусулмон булмаганлардан факатгина оз микдорда хирож олинади ва хамма, бутун кишлок аҳолией мажбурий ишлардан озод килинади деб ишонтирдилар. Бундай ташвиқот Хуросонда анча муваффакиятли борган. Бу ерда 747 йилда аббосийлар томонидан Абу Муслим юборилди. У бу ерда харбий лагер тузди. Кузголоннинг асосий кучи араб халифалиги зулмидан эзилган меҳнаткаш омма, шаҳар хунармандлари, Мовароуннахр ва Хуросондаги маҳаллий феодаллар, уммавийлар сиёсатидан норози феодаллашган араб муҳолифат гурухлари ва куллардан иборат эди.

Уммавийларга карши харакатни кучайтириш мақсадида Абу Муслим (асли исми Абдурахмон ибн Асад булиб (727-755) кузголончилар орасида Абу Муслим лақаби билан машхур булган) Марв якинидаги Сафизанж, Мохувон ва Амин кишлокларини қароргоҳга айлантириб, халифаликка карши ташвиқот олиб борди.

Абу Муслим кузголончиларга солиқларни қисқартириш ва мажбурий хашар ишларини бекор килишга ваъда беради. Шу сабабли феодалларга карши кузголон айрим ҳудудларда кескин тус олди. 747 йилда кузголончилар уммавийларнинг Хуросон вориси Наср Сайёрни енгиб, Марв шаҳрини эгалладилар. 748 йилда кузголончилар халифаликнинг пойтахти Дамашкка юриш қилдилар ва уммавийларнинг харбий кучига зарба бердилар. Халифа Марвон II тахтдан ағдалириб, унинг урнига пайгамбарнинг амакиси Аббос авлодидан булган Абдулло Сафох (749-754) халифа булди. Шу билан халифалик аббосийлар кулига утди. Бу янги давлат 750 йилдан то 1055 йилгача мавжуд булиб,

Богдод халифалигида аббосийлар номини олди. Аббосийлар араб халифалари сулолаларидан биридир.

Аббосийлар Абу Муслим кузголони туфайли ҳокимиятни кулга олдилар. Дастлабки пойтахти - Куфа шаҳри. Махаммад пайгамбарнинг амакиси - Аббос авлодида "Саффоҳ" (Хунрез) лак^аби билан машҳур булган Абу Аббос Абдуллоҳ сулоланинг биринчи халифаси эди. Иккинчи хали⁴а Са⁴ффоҳнинг укаси Абу Жаъфар Мансур (754-775) булиб, у Богдод шаҳрига асос солди ва пойтахтни шу ерга кучирди.

Аббосийлар уммавийлар, ҳукмронлигини ағдариб ташлашда курсатган хизматлари учун Абу Муслимга Хуросон вилоятини берди. У бу ерда Хуросон ва Мовароуннахрни обод этиш борасида бирбунча ишларни аМа⁴л⁴ига оширди. Лекин аббосийлар халкка берган ваъдаларини бажармадилар. Абу Муслим Хуросонни мустақил идора қилишга ҳаракат қилгани учун 755 йилда аббосийлар томонидан улдирилди.

Аббосийлар ҳукмронлигининг дастлабки даврида феодал муносабатлар усиб, савдо-сотиқ ривожланди. Богдод Шаркнинг йирик савдо марказига айланди. илм-фан равнақ топиб, 4)алса^ф^а риёзиёт, тиббиёт ва бошқа ()анларга оид асарлар юнон тилидан араб тилига таржима қилинди. Андалусия (Испания) дан ташқари бутун мусулмон . мамлакатлари: Магриб, Х^аиндистон, Мовароуннахр Аббосийлар 'куя остига утди. Булар • халифаликнинг иқтисодий негизини, сиёсий ва ҳарбий қудратини мустаҳкамлади. Айниқса, Хорун ар-Рашид (786-809) ва унинг угли Маъмун (813-833) замони аббосийлар _ сулоласининг гуллаган даври булди.

IX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб аббосийлар давлати заифдашди, босиб олинган мамлакатларда араб ҳукмронлигига қарши халқ озодлик ҳаракати кучайиб Африқада аглабийлар, Мисрда тулунлар, Хуросон ва Мовароуннахрда сомонийлар давлати пайдо булди.

X асрнинг бошига келиб факат Богдод ва унинг атрофларидагина сиёсий ҳокимият аббосийлар қулида қолди. Ҳарбий қучлар турк саркардалари қулига утиб кетди. Улар ҳохлаган вақтларида халифаларни алмаштира олар эдилар: X аср урталарига келиб аббосийлар сиёсий ҳокимиятни тамоман қулдан бой бериб. ()ақат мусулмонларнинг диний халифасигина булиб қолдилар.

Аббосийлар даврида ерга эғаликнинг феодал шакли сақланиб қолган, давлат ерлари \ам мавжуд булган. Бундан тайиқари аббосийлар халифалигига қарашли ерлар қам булган. Ерга эғаликнинг хусусий шакли Форс, Хуросон ва бошқа вилоятларда сақланиб қолган.

Мулкий ерларни яъни, хусусий ерларни сотиш ва мерос қилиб қолдириш мумкин булган.

Шу билан бир қаторда ерга эғаликнинг бошқа қурилиши - иқтоъ юзага қелган. Иқтоъ - урта асрда Яқин ва урта Шарқ мамлакатларида ҳукмдор томонидан феодалга қатта хизматлари учун инъом қилинган чек ер булиб, одатда, иқтоъ умрбод берилмай, ҳукмдор уни истаган вақтида қайтариб олиб, бошқа қишига тортиқ қилиши мумкин эди. Иқтоъ ҳақидаги дастлабки маълумотлар VII аср охирига мансуб араб манбаларида учрайди. IX

асрга келиб, халифа томонидан амирга идора килиш учун берилган вилоятлар ҳам иктоъ деб атала бошлаган. Амир узи хукмронлик килаётган ушбу вилоятлардан олинган соликни бутунлай ёки қисман узлаштириш ҳуқуқига эга булган. Иктоъ ерлари давлат мулки ҳисобланган. Лекин IX асрдан бошлаб феодалларнинг хусусий мулкига айлана бошлаган. Иктоъ ерлари салжукийлар ва халокуийлар даврида нихоятда қунайган.

Эрон дехконларининг норозилиги бир канча кузғолонлар қутарилишига сабаб булди. Бу норозиликларнинг пайдо булишига бир томондан аббосийлар халқни алдаб, Абу Муслимни вахшиёна улдирганлари, яна бошқа томондан феодалларнинг зулми қучайганлиги туртки булди. 755 йили Сунбад бошчилигидаги дехконларнинг "Абу Муслимнинг қасоси учун" деган шиори остидаги кузғолони Хуросондан то Озарбайжонгача ёйилди. 778-779 йили Гургонда Муканна бошчилигидаги катта кузғолон булди. Бу кузғолон бутун Мовароуннахрга ёйилди. Муканна кузғолони Мовароуннахрда араб халифалигининг хукмронлиги ва маҳаллий феодаллар зулмига қарши қутарилган халқ озодлик ҳаракати эди. Муканна кузғолони кузғолончилар оқ қийим қийганликлари учун тарихда "Оқ қийимчилар" номи билан ҳам машҳур. Кузғолонда илқ урта аср ҷамиятининг турли табақалари: дехконлар, қишлоқ ҳунармандлари ва маҳаллий феодалларнинг бир қисми қатнашди. Бу табақаларнинг олдига қуйган вазифалари ҳам турлича булган. Меҳнатқаш аҳоли оғир эксплуатация ва иқтисодий тенгсизликка қарши қурашса, маҳаллий феодал табақа мамлакатдан арабларни қувиб, ҳокимиятни уз қулига олишни мақсад қилиб қуйган эди. Бу уларни яғона ҳаракатга бирлаштирди.

VIII асрнинг 70-80 йилларида "Оқ қийимчилар" билан бир вақтда Эронда ислом тарқалиб, X асрда аҳолининг қуп қисми унга эътиқод қила бошлади. Узок йиллар мобайнида араб тили давлат тили ва адабий тил булиб қелди.

IX-X асрларда Эрон ҳудудида ноибликлар вужудга қелди. 900 йилда Хуросон ва бутун шарқий Эрон сомонийлар давлати тарқибига қирди.

VII-VIII асрларда Арабистон ярим ороли Яқин ва урта Шарқ, Шимолий Африка, Испания, урта Осиё ва Закавказьега уз ичига олган йирик феодал давлати ташқил топди. Араб халифалигининг асосчиси Муҳаммад Пайғамбарнинг энг яқин сафдоши халифа Абу ;

Бақрдир, Араблар юқорида зикр этилган ҳудудларни 633-715 йиллар орасида босиб олдилар ва уз ҳукмронликларини урнатдилар. Бу мамлакатлар асосан ҳулафойи Рашиддин ва Уммавийлар қамонида истило этилди. Лекин Аббосийлар бу улкан ҳудудни бутун саклаб қололмадилар. Ички феодал қураш ва халқ кузғолонларининг таъсири остида Араб халифалиги VIII асрнинг охиридан бошлаб майда-майда қисмларга парчаланиб қета бошлади. 788 йил Мағрибнинг ғарбий қисмида (ҳозирги Мароқаш) идрисийлар (778-985), унинг шарқий қисмида (ҳозирги Тунис) аглабийлар (800-909) ҳукмронлиги урнатилди. Эрон ва Мовароуннахрда эса IX асрнинг 20-йилларидан бошлаб маҳаллий сулолалар:

Тоҳирийлар (821-873) Саффорийлар (867-903) ва Сомонийлар (875-999) бош қутариб (қикдилар.

Улар Араб халифалигига номгагина тобе булиб, аслида мустакил хукмдор эдилар. Шундай килиб, аббосийлар хукмронлиги даврида Араб халифалигига факат Ирок, Закавказье, Сурия, Фаластин ва Миср қарар эди. Босиб олинган мамлакатларни халифа томонидан юборилган ноиблар идора қилдилар. Бу мамлакатлардаги ишлаб чиқарувчи кучлар, ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг таракқиёти ва маданияти арабларникига Қарағанда бир мунча юқори эди. Шунинг учун ҳам улар бу муносабатларга бирор-бир узгартириш қирита олмадилар ва факат асоратга солинган халқлардан хирож, жузйа ва улпон олиш билан қифояландилар.

Озарбайжоннинг Толиш тоғида Бобек бошчилигидаги катта кузғолон "сорх алам" бошланди. Бу кузғолон кейинчалик IX асрнинг 10-30 йилларида 4^у*, оролар урушига айланди. Бобек бошчилигидаги кузғолон Озарбайжон ва гарбий Эрондаги феодал истибдодига қарши қутарилган. Бу кузғолонларнинг ҳам асосий иштирокчилари қамбагал ҳам, унармандлар ва дехқонлар эди.

Улар араб лашкарларини тор-мор қелтириб, бутун Озарбайжон ва гарбий Эронни ишғол этишди. Кузғолон қенг ёйилиб, Шарқий Арманистон ерларигача тарқалди. Бу кузғолон маҳаллий феодалларнинг ёрдами билан бостирилди. Бобек кузғолон и енгилган бўлса ҳам, халифаликни заифлаштириб, унинг инқирозини тезлаштирди.

8-МАВЗУ: Эронга Муғуллар босқини ва унинг салбий оқибатлари. Хулағулар давлати.

РЕЖА.

Қучманчиларнинг дехқончилик билан шугулланувчи жамоаларга қилган босқинчиликларидан мақсад асосан талончилик бўлган. Лекин муғул босқинчилари хусусан, тинч аҳолини ёппасига қиргин қилиш ва катта-қичик вилоятларни талаш ва | вайронага айлантириш билан ажралиб турган. Чингизхон урнатган бу тартиб аҳоли 1 уртасида ваҳима тарқатиш ва қаршилик қиладиган халқни битта қуймай қириб ташлашни қузда тутган. Тарихчи Ибн-ал-Асир бўлиб утган воқеа ва ходисалар ҳақида: "Агар қимқи 1 қодир Худо одамзодни яратгандан ҳозиргача олам бундай қиргинни қурмаган деса тугри 1 айтган бўлади" деб ёзганди. Илномаларда шундай ёқи шунга ухшаш ходисалар ҳақида ёзилмаган, дейди у. Тарихчи Жувайний муғулларга ён босган бўлишига қарамай, узининг "Тарихи жаҳонгушой" номли асарида қуйидаги маълумотларни қелтиради. Юз минг аҳолиси бўлган Марв шаҳрида 100 қиши ҳам қолмаган. Хуросон вайрон қилингандан кейин қафсдек текис бўлиб қолган.

Қишлоқ ҳужалиғи ҳам катта вайронағарчиликка учраган. Эронда аввалдан дехқончилик ва богдорчилик маданияти маъжуд бўлиб, у ер ости ва ер усти сув иншоотларига боглик эди. Сугориш иншоотларининг ишдан қиқиши оқибатда * дехқончилик ҳам бирдан қисқарди. Тарихчи олим Рашид-ад Диннинг ёзишича, 1295 йилда Эрондаги бир қатор вилоятлардан ерларнинг 1/10 қисмигагина ишлов берилиб, 9 қисми бўш, қаровсиз қолган.

Мугул боскини туфайли миграция кучайди, яъни куплаб кучманчи мугуллар, турк кучманчилари Эронга кучиб утдилар. Иктисоднинг усишига боскинчиларнинг солик

сийёсати ҳам тускинлик килди.

Элхонлар Хулагулар давлатининг ташкил топиши 1227 йили Чингизхон Мугул давлатини узининг турт угли уртасида таксимлади. Чингизхоннинг учинчи угли Угадай улуг хон унвони ҳамда асл Мугулистон ва шимолий Хитойни кулга киритди. Чигатой номли иккинчи угли эса Амударёнинг шаркидаги Урта Осиё ерларини олди. Урта Осиёнинг гарбий кисми, шу жумладан Шаркий Эрон ва Шимолий Хиндистон Чингизхоннинг туртинчи угли Тулуйга тегди. Гарбий Осиё мамлакатларини тамоман босиб олиш учун мугул хони Мункэхон (1251-1259) укаси Хулагу бошчилигида харбий экспедиция ташкил килди. Эронга киришда Хулагухон кушинлари Аламутдаги исмоилийлар ерларини ва Хузистондаги калъаларни эгалладилар. 1258 йилда Хулагухон Богдодниолиши билан Аббосийлар халифалигига чек куйилди.

Элхонлар Хулагулар (1256-1353) давлатига Эрон, хозирги А^згонистон (Балх вилоягидан ташкари), Марв хавзаси. Араб Ироки, Жазира, Озарбайжон (Эрон Озарбайжонни) Аррон ва Ширвон (собик Совет Озарбайжони), Арманистон, Курдистон билан кичик Осиёнинг Шаркий кисми (Руминия), Грузия, юнон Трапезунт империяси, Салжукийлар султонлиги, Арманистоннинг Киликия подшоҳлиги кирдилар. Элхонлар "улуг хон" га номигагина тобе булганлар. 1295 йилда Элхонлар исломни кабул килгач, мустакил булиб улуг хон хукмронлигини тан олмаганлар.

Хулагулар давлатининг ички тузими бир-бирига карам-карши кучларнинг кушилишидан: мугулларнинг илк феодал кучманчи давлати билан эронликларнинг ривожланган феодализм давлатидан иборат эди. Булар 4 гуруҳдан: харбий-кучманчилар синфи, асосан мугул ва турклардан иборат вилоятларнинг йирик ер эгалари асосан эронликлар, бутунлай Озарбайжон ва гарбий вилоятлардаги эронликлар, рух,оний мусулмонлар, шунингдек насронийлардан иборат эди.

Харбийлар асосан мугул отликлари ва туркларнинг кучманчи кабилаларидан ташкил топган. Чингизхон тузган "Ясо" га асосан, армия туманларга, яъни, ун минглик, бир , минглик. юз минглик ва унликларга булинган. Бу булинмалар алох^аида кабилани ёки • уларнинг уругини яъни ойрат, сулдиз, жалоир ва бошкаларни ташкил килган. Амирлар харбий улжалардан тушган молларнинг бир кисмини олганлар. Аскарларга туланадиган ойлик маошларни тулаш кечикканда айникса, боскинчилик юришлари тугаганда ва харбий улжалар кискара борган сари мугул аскарлари ҳам узларига иктоъ ерлари берилишини талаб килганлар. Элхонлар даврида ҳам аввалги феодал эгалик (Эронда булган) куриниши сакланиб колди, лекин микдори узгарди. Мугул боскинчилиги вақтида эронлик мулкдорлар аслзодаларнинг йук килиниши билан уларнинг ерлари элхонларнинг давлат фондига (девон) ва хонларнинг шахсий хазинасига (хосига) мусодара килинди. ^ Шахсий ерларнинг усишини куйидаги мисолларда куришимиз мумкин. Шамсиддин Мухаммад Жувайни 20 йиллик хизмати давомида (1263-1284 йиллар) 40 минг динорга (давлатнинг 2 йиллик дароматига тенг булган) ва 20 млн. бош чорвага эга булган. Булардан ташкари 30 минг от, 10 минг туя,

250 минг бош куй, 29 минг товук, 20 минг урдак ва гоз, бундан ташкари мулк ерларидан тушадиган дароматлари ҳам булган. Эрон иктисоди барбод булишининг энг мухим сабаблардан бири мугул боскинчилигидан Ц кейинги солик турлари билан бир каторда мугуллар томонидан янгиликларнинг жорий килинишидир. Баъзи вилоятларда илгариги дехконлардан олинадиган солик-хирождан ташкари кукчур солиги ҳам олинган. Купчур кучманчиларидан хар 100 бош чорва туридан биттадан олинган. Аввал жузча факат зиммийлардан олинган, мусулмонлар озод булган. Кейинчалик эса купчур диний келиб чикишидан катъи назар хар бир раиятдан олинган. Булардан ташкари яна 20 хил солик йигилган: булар "фавкулоддаги" солиг, харбийларни таъминлаш учун боғлардан олинадиган солик ва бошкалар. Хунарманд ва савдогарларга солинган тамга солиги эса шаҳарлар иктисодиётини бутунлай хароб килди. Баъзан йигилган соликлар амирлар тарафидан сарф килиниб, 2-3 маротаба йигилар эди. Баъзи вилоятларда дехдонлар ер эгалари ва давлатга 80% хосилини беришга мажбур эдилар ва шунда ҳам карздор булиб колардилар. Рашид-ад Диннинг айтишича, Марв, Ганж, Рей, • шаҳарларда хар 10 уйдан 5 тасида дехконлардан иборат аҳоли яшаб колгани буш ётарди. XIII асрнинг 80-90-йилларида Эроннинг купгина шаҳарларида кузголончилар отрядлари харакат кила бошладилар. Улар тоғ даралари, чул ва урмонларга И беркиниб, амирларнинг микдори борган сари кискариб борди. Танга пулларнинг кадри • тушиб кетди. Бешинчи Элхон Кейхатухон (1291-1295 йиллар) хитойликлардан урнак олиб коғоз пулларни муомалага киргизмокчи булди, лекин бу мағлубиятга учради. Уларнинг 1 вориси булган Байдухон 6 ойдан сунг янги кузголон курбони булди. Мугул амирлари 1295 • йил октябрда 24 ёшли Аргунхоннинг угли Газанхонни хон килиб сайладилар.

Хулагулар давлати хукмронлигидан Газанхон даврида (1295-1304) мамлакат | ахволини яхшилаш мақсадида бевосита вазир Рашид-ад-Дин Фазлуллох Хамадонийнинг " ёрдамида маъмурий ва иктисодий ислохотлар утказилди. Ер солигининг аниқ нормаси белгиланди: тамга солиги айрим шаҳарларда бекор килиниб, айримларида унинг микдори. • камайтирилди, ирригация ишлари йулга куйилди; буш ерлар энгил шартлар билан дех,конларга булиб берилди; мамлакатда бир хил улчов ва огирлик тизими жорий килинди. Давлатнинг умумдй даромади 17 млн. дан 21 млн.га купайди. Аммо мамлакат ы иктисоди XIII аср бошидаги маррага чикмади. Давлатнинг мугуллар истилосигача булган даромади уша сарх,адларда 100,5 млн. элхонлар динорини ташкил килган. ^иротда X аср _ бошида 400 кишлок, XV асрда эса атиги 167 та, Жувайн вилоятида XIII аср бошида 189 • кишлок булган. Лекин мамлакатда товар ишлаб чикаришнинг камайиши, шах^арларнинг таназзулга учраши ва жуда катта иктоъ ерига эга булган феодалларнинг салжуклардан « озод булиши ва мустакил харакатлари натижасида марказий хукумат кучсизланди. 1318 • йилда Рашид-ад-Дин осиб улдирилди ва давлат илгаригидек бошкарила бошлади. Тарихчи Вассаф 1318 йилда Форсда соликларнинг янгидан кутарилганини айтиб утади. Элхон Абу • Сайд вафотидан сунг (1335 йил) Хулагулар давлати феодалларнинг ички кураши • майдонига айланди. 1353 йилда сунгги элхон Туга-Темурхоннинг улими билан бу давлатга хотима берилди. Эронда бир катор мустакил давлатлар пайдо булди. Булардан а жалойирийлар (1340-1411) аввал Араб Ирогида, кейинчалик Олтин урда хонлигидан • Озарбайжонни (1359) тортиб олиб, Арманистон, Форс Ирокининг бир кисми ва Жазира

давлати таркиб топди. Музаффарийлар (1313-1393 йиллар) аввалига Иезд. кейин Кермон (1341), Форс Шероз (1354) ва Исфохон ерларини босиб олиб, уз давлатларини ташкил • этдилар.

9-МАВЗУ: Сафавийлар давлати.

РЕЖА:

- 1 Сиёсий тарқоклик даври.
- 2 Сафавийлар давлатини ташкил топиши.
- 3 Сафавийларнинг юксалиши.
- 4 Сафавийлар давлатининг таназзули.

Таянч иборалари: Сафавиё, ямок • ёстик, Исмоил II (1576-1578) ,Амасъе сулхи Афгонларни боскини, Шох Аббос I.

Сафавийлар давлатининг ташкил топиши Ардабилдаги сафавий суфийдарвеш жамоаси муйсафидлари бошчилигидаги кизилбошлилар харакати билан богликдир. Бу жамоа ва авлодга Сафи-ад-Дин Исхок ном куйган (1252-1334). XV аср урталаридан кейинрок шайх Сафи-ад-Дин шиаларнинг еттинчи имоми Мусо Козимнинг 21-уругиданлиги хакидаги афсона пайдо булди. XV асрнинг урталарига келиб, Ардабилнинг са4)авий шайхлари бошкардилар ва обру-эътиборли (феодал рухонийларига айландилар.

XV асрнинг урталаридан савафийлар шайхлари кучманчи туркларга таяниб, уз таъсир доираларини кенгайтира бошладилар. Ардабил хукмдори (Исмоил I) ок куюнлар ва уларнинг иттифокдошлари устидан галаба козониб, сафавийлар давлатига асос солди. Сафавийлар давлати таркибига Озарбайжон, Арманистоннинг бир кисми, Эрон, хозирги Афғонистон (Балх вилоятларидан ташкари), Ирок Арабистони (вакти-вакти билан) ва бошка худудлар кирган.

XVI аср бошида Эрон сиёсий жихатдан ягона тизмига эга булмаган. Йирик давлатлардан Темурийларнинг Хуросондаги султонлиги ва Ок куюнлилар хукмронлиги булган. 1500 йиллар орасида Ок куюнлилар сардори султон Мурод (Форс Ироки) ва Альвендо (Озарбайжон ва Арманистон) уртасида булинди. Форс, Йезд, Кермон Диарбекирни Ок куюнлиларнинг бошка султонлари бошкариб, султон Муродга факат номигагина тобе эдилар. Аберкух, Кошон, Семнон ва Сейистонни мустикал хукмдорлар бошкарганлар. Гилонда шиа мазхабидаги лохижонлик (Бийе ниш) ва рейлик (Бийе пас) икки амир хукмронлик килганлар. Мозандарон бир нечта хукмдор кулида булинган;

Хузистон ва Хувайзни Мушша сулоласи шиалари бошкарганлар. Х,ар бир хукмдорнинг уз вассалари булган. Ок куюнлилар давлатига усмонли турклар экспанцияси хав()и булган, хуросонлик темурийларга уларнинг Урта Осиёдаги ерларига эгалик килган Шайбонийхон

бошчилигидаги узбеклар тажовуз килган. Феодал таркокликнинг усиши бу икки давлатнинг кучсизланишига олиб келади.

Ок куюнлар давлатидаги ички келишмовчиликлар ва феодал сепаратизми, солик ислохотларининг пучга чиқиши, рента-солиги ва феодалларнинг зулми, синфий карама-каршиликларнинг янада кучайтириб, дехконларнинг норозилигини кескинлаштирди. Бундай ҳолда ҳам кизилбошлилар аввалги маглубиятларини тан олмай, кулай вазият пойлаб яна кутарилиш пайида булдилар.

Бундай вазият Ок куюнлиларнинг 1498-1500 йиллардаги тахт учун килган уруши вақтида юзага келди. Аввал айтганимиздек, бу уруш натижасида Ок куюнлилар ҳокимияти иккига булинди. Кизилбошлилар 1499 йилда Ок куюнлилар устига юриш бошлади. Бу юришга 12 ёшли Исмоил ва унинг тарбиячиси Х^усайнбек Н^иайм^ию бошчилик килди. 1501 йилда кизилбошлилар Алвенднинг Ок куюнли кушинларини енгиб Табриз шах^рига кириб келдилар. Ёш Исмоилни 1502 йил Табризда шах^{ан}шоҳ деб эълон килдилар. Ана шу йилдан бошлаб сафавийлар давлатига асос солинди. Исмоил шоҳ этиб эълон қилингандан сунг биринчи килган иши, шиа хутбасини уқитиш ва дастлабки уч хали^зани очикдан-очик эътироф этишдан иборат булди. Табриз аҳолисининг 2/3 қисмини эса суннийлар ташкил килган. 1500 йил шоҳ, Исмоил I кушинлари Ок куюнли Султон Мурод лашкарини тор-мор этдилар.

Мурод Богдод шах^рига кочди. 1503-1504 йиллар мобайнида кизилбошлилар Казвин, Кум, Кошон, Ис⁴ахон, Шероз, Язд ва Кермон шах^{др}ларини кулга киритдилар. 1506-1510 йилда эса Арманистон, Курдистон, Араб Ироғи ва Богдодни эгалладилар. Бу вақтга келиб темурийлар султонлигига қарашли Хуросон кучманчи узбекларнинг Эрон учун уруш бошлаши муқаррар бўлиб қолди. Шоҳ Исмоил I Хуросонга юриш бошлади ва 1510 йил Марв яқинида булган жангда узбеклар устидан ғалаба қозонди ва шу жангда Мухаммад Шайбонихон ҳалок булди. Хуросон ва Сейистон сафавийлар давлати таркибига кирди. Гилон билан Мозандарон ундан илгари кизилбошларга бўйсунди. Улар Урта Осиёни ҳам босиб олмоқчи булдилар, лекин 1512 йилда узбеклардан жиддий талофат курдилар.

XVI асрнинг бошларига келиб Эрон бир қанча мустақил феодал ерларига булиниб кетган эди. Эроннинг шарқий қисми Хуросон темурийлар ҳокимияти остида бўлиб, Шарқий қисмида бир-бирига душман булган турли туркман сулоалари ҳукмронлик қилардилар. Марказий, ғарбий ва жанубий Эроннинг айрим вилоятлари аслида мустақил давлатлар бўлиб, маҳдллий хонлар томонидан бошқариларди. Шимоли-ғарбий Эрон ва *ш* жанубий Озарбайжон савдо-саноат жиҳдидан энг ривожланган вилоятлар ҳисобланарди. ц Табриз, Хамадон ва бу улканинг бошқа бир қанча шах^{ар}лари йирик савдо-хунармандчилик марказлари эди. Эроннинг шимолий қисмидан муҳ^им қарвон йуллари 9 утганди. Бу йуллардан У^рта Осиё ипағи Европага етказиб берилган. Эрон Кавказорти 1 давлатлари билан қатта савдо муносабатлари олиб борган. Эроннинг қупрок ривожланган шимолий қисмида саноат ва дехкончилик билан шугулланадиган аҳ^оли орасида туркман хонларига нисбатан ғазаб, айниқса, сезиларли эди. Бу хонлар узаро урушлар билан, шунингдек муттасил талончиликлари билан мамлакатнинг ҳужалик ва ижтимоий ҳаёти^и бир маромда ривожланишига ҳалакит берардилар. XVI асрнинг бошларида энг кенг 9 қуламдаги

экспансияни бошдан кечираётган Эрондаги вазият Туркиянинг тажовузор I султонлари томонидан хавфнинг ортиб бориши ҳам сиёсий жихддан яна бирлашишни тақозо этар

Янги сулола уз номини шайх Сайфиддиндан олди (1254-1334). Бу шайх XVI асрда Озарбайжонда "Сафавиё" номли мусулмонлар жамоасига бошчилик килган эди. Я Сафавийлар халифалик давридаёқ Эронда кенг таркалган шиа мазхабига мансуб эдилар. • XV асрнинг иккинчи ярмида ардабил шайхлари шу қадар мустахкамланиб олдиларки, улар Озарбайжонда маʼаллий туркман хонларига қарши хʼокимият учун кураш | бошладилар. Сафавийлар уз атрофларига Эроннинг урта ва майда утрок феодалларини " жипслаштириб, савдогарлардан мадад олдилар. Дехконлар ва хʼунармандларнинг норозилигидан фойдаланиб, айрим турк кучманчи қабилаларини уз томонларига угдиришга мувафак булдилар ва улар орасидан уз отлик аскарлари сафига чавандозлар " ёлладилар.

1499 йилда Ардабилнинг ҳамда буйсундирилган қушни турк қабилаларининг шайхи • булган Исмоил Сафавий XVI асрнинг бошларидаёқ бутун жанубий Озарбайжонни эгаллаб, 1502 йилда Табриз шаҳрини ишғол килди (1502 йилдан 1524 йилгача ҳукмронлик килди). Табриз сафавийлар Эроннинг пойтахти булди. Арманистон ва Курдистон, сунгра • эса Богдод ва Месопотамия (ҳозирги Ироқ) буйсундирилди. Исмоил даврида юз йилдан кўпроқ давом этган Эрон - Туркия уруши бошланиб кетди. Бу уруш XVII асрнинг 30- ^ йиллари охиригача давом этди. Турк султони Салим I Кавказорти , Курдистон ва | Месопотамияга даъвогар эди. Туркларнинг 1514 йилги юриши аввалига улар учун муваффақиятли булди. Турк қушинлари сафавийлар Эроннинг пойтахти Табризни қўлга _ олишга улғурдилар. Аммо озик-овқатнинг етишмаслиги ҳамда янчиқарлар орасидаги | галаён уларни Эрон вилоятларини ташлаб чиқишга мажбур этди. Шу нарса характерлики, иккита мусулмон давлати уртасидаги бу уруш мафкуравий қелишмовчилик бойроги • остида олиб борилди. Эронликлар шиа мазхабига, турклар суннийлар мазхабига мансуб • эдилар. Исмоил уз ҳукмронлигининг охирида Грузияни, сунгра бутун Ширвон хонлигини (шимолий Озарбайжонда) буйсундирди. Шу тарзда Озарбайжон ва Эрон элементларидан ташқари турли турк, тожик, курд, араб, бошқа элатларни уз таркибига • бирлаштирган ва марказий Озарбайжонда булган қатта давлат анча тез барпо этилди.

Сафавийлар давлати аҳолисининг учдан бир қисмига яқинини кучманчилар ташкил • қилар эди. Озарбайжон, туркман ва форс қабилаларининг жуда қўпчилигида патриархал- • феодал муносабатлари ҳукмронлик қилар, айрим қабилалар эса қабилачилик тузумидан эндигина илк феодализм муносабатларига утаётган эди. Сафавийларнинг анча кенг "ямок • ёстик", яъни уз этник состави жихатидан жуда қилма-қил булган давлати юқорида айтиб | утилганидек, Эронга турклар тажовуз таҳдид қилиб турган вазиятда вужудга келди.

Кейинчалик бу феодал-мустабид давлатнинг узи них,оятда тажовузор давлатга айланиб, Кавказорти ва Урта Осиё халқларини уз х,окимиятига буйсундиришга интила бошлади.

Сафавийлар давлати ҳудудининг кенгайиши, шунингдек, савдо-саноат ишларининг гоят юқсалишида намоён булган муваффақиятлари синфий зулмнинг қучайишига ва синфий курашнинг гоят қескинлашувига ҳам олиб келди. XVI-XVII асрларда Эронда халқ оммаси учун жуда оғир булган шаклдаги феодал тузуми ҳукмронлик қилар эди. Мамлакатда ҳам,

хил феодаллар: хонлар, амирлар, беклар, шунингдек, шиа мусулмон рухонийларнинг жуда купайиб кетганлиги, меҳнаткаш аҳолидан жуда катта маблағ беришини талаб қиларди. Марказлаштирилган сафавийлар давлатининг гоят куп марказий ва маҳаллий амалдорлари, катта, доимий армияси ва шу сингариларни молиявий таъминлаш жуда қimmatга тушар эди. Ҳарам, шох гвардияси, мингларча хизматкорлар ҳамда куплаб оксочлар, қанизақларга эга булган шох, саройи жуда катта ва мутлақо бефойда харажатларни талаб қиларди. Хонлар, амирлар, беклар шок ва унинг угилларига тегишли саройлардаги зебу зийнатга таклид қилар эдилар. Эрон савдогарлари ташки ва ички савдо туфайли катта бойлик ортирган эдилар. Аммо хунармандлар уз меҳнатлари эвазига арзимаган иш ҳақи олардилар. Улар уз меҳнатларининг бир қисмини шохниинг вакилларига мутлақо текинга ёки жуда арзон баҳо топишар эдилар.

Сафавийлар давлатининг барпо булиши ва гарб томонга силжиши Туркия султони (1481-1512) Боязид II ни ваҳимага солди. Бундан ташқари, Кичик Осиёда шиалар купчиликни ташкил қилгани учун улар кузғолон кутаришга тайёр эдилар. [Зенециялик сиёсий арбоб Марино Санжонинг хабарига кура, Кичик Осиёнинг бештдан турт қисми мусулмонлари шиалар булиб]. улар сафавийларга хайрихолик билдирганлар. Боязид II уруш қилишни хоҳламай, шох Исмоил I га элчи юбориб тинчликни сақлашга ҳаракат қилди.

1511 йилда Кичик Осиёда катта кузғолон кутарилди. Туркларга қарши бу кузғололда қучманчи шиалар, деҳқонлар қатнашдилар. Кузғоломга қизилбош такалу қабиласидаи булган Шох қули лақабли Ҳасан угли бошчилик қилди. Султон кузғолонни қийинчилик билан бостирди. Шох, Исмоил бу кузғолонга ҳарбий ёрдам қурсатмади ва Табризга қелган қичикосиёлик қочоқларни совуедина қарши олди. А4)тидан, шох, Туркиянинг қудратидаи эҳтиёт булиб, Боязид II билан орани очик; қилишни истамас эди.

Боязиднинг угли Салим I (1512-1520), 1514 йил Осиёни босиб олиш мақсадида Эрон билан уруш бошлади. Бу урушда аввал турклар галабага эришиб, вақтинча Табризни эгаллади. Турклар гарбий Арманистон, Курдистон ва араб Ироқини, кейин гарбий Эрон ва Исфahонни ҳам эгалладилар. 1555 йил Амасъеда турклар билан сулҳ тузилди: бу сулҳга кура араб Ироқи, Богдод, Курдистон, гарбий Арманистон ва гарбий Грузия туркларга утди. Эрон эса Озарбайжон, Ширвон, шарқий Арманистон ва шарқий Грузияни сақлаб қолди. Қартлия ва Қохетия шохдари Эроннинг вассали булиб қолди.

Шох Таҳмасп I (1524-1576) даврида қучманчи қабилаларнинг таъсири қучайиб сафавийлар давлатида халқ кузғолонлари авж олди. Устажлу (1526), Такалу (1531), лур (1529) қабилаларининг кузғолонлари шулар жумласидан. 1535 йил Хуросондаги халқ кузғолонидан 4-ойдаланган Бухоро хони Убайдуллахон Ҳиротни босиб олди. Таҳмасп I Қавқазорти, Курдистон, Ироқни қайтариб олиш учун турклар билан тинимсиз урушлар олиб борди.

1555 йилдаги тинчлик учун тузилган сулҳдан кейин Таҳмасп Туркия билан янгидан | уруш булмаслиги учун куп ишлар қилди. 1559 йил Турк султонининг угли Сулаймон Боязид отасига қарши қичиб мағлубиятга учрағач, Эронга қочди. Таҳмасп икки йиллик | мулоқатдан сунг сотқинлик қилиб Султон Сулаймонни отасига топширди ва эвазига катта И пул олди. Лекин теңурийлардан булган "Буюқ мугуллар" нинг Хиндистондаги иккинчи

султони Хумоюн у ердаги кузголонлардан сунг 1544 йил Эрондан панох излашга мажбур • булганда, шох унга уз салтанатига эга булишга ёрдам берди ва бунинг эвазига у Кандахор • шаҳари ва вилоятларига эга булди.

Сафавийлар давлатида XVI асрнинг иккинчи ярмида ҳам феодал курашлар ва халк В кузголонлари давом этиб турди. Бу кузголонлар 1570-1571 йилларда Гилон, 1571-73 Я йилларда Табризда булиб утди. Сафавийлар давлати Усмонли Турк империяси ва узбек хонлари билан узлуксиз уруш олиб борди. Тахмасп I вафотидан сунг бошланган узаро 1 феодал урушлар натижасида сафавийлар давлати танззулга учраб, кизилбошли — амирларнинг майда мулкларига айланиб колди. Шох Тахмаспнинг 12 та угли булиб, уларнинг х,ар бири, кизилбошлилар одатига кура, узининг "тарбиячиси" ёки "лали" сига Ц яъни, амакисига эга булган ва шу бир кабиланинг тарбиячиси хисобланган. Устажлу я кабиласининг амири узининг "тарбияланувчиси" булган Хайдармирзани шох, этиб тайинлайди. Лекин бунга бошка кабилаларнинг амирлари карши чикиб, уни улдирдилар. • Афшар кабиласининг амирлари узларининг "тарбиясидаги" Исмоилни шохдик тахтига " кутардилар (Исмоил Х,айдар мирзонинг укаси).

Шох Исмоил II (1576-1578) жуда баджахл ва кахри каттик, булиб, кизганчик ва • нокаслигидан 6 та укасини улдирди. У суннийлар унияси билан бирлашиб уларга ён босди ва шиа динпарастларининг газабини кузгайди. Исмоил II тусатдан, катта микдорда гиёх кабул килиб вафот этди. Лекин баъзи манбаларда унинг улимини захарланганлиги • окибатида руй бергани таъкидланади. Амирларнинг "Олий девони" Тахмасп I нинг угли Султон Мухдммадни шох, этиб тайинладилар. Султон Мухдммад касалманд ва нозик _ булгани учун уни Мух,аммад Худобанда деб атайдилар. У (1578-1587) 2 углининг онаси, • яъни хотини айтган йулдан юрди. Маликанинг таъсири Эроннинг юкори табака феодаллари ва шиа диндорларига кучли эди. Ундан фойдаланиб х,окимиятни _ _ марказлаштириш ва мустахкамлаш режасини тузди.

1578 йилда Турк Султони Мурод III (1574-1595) 1555 йилдаги Амасъе сулхини бузиб Эрон билан кайтадан уруш бошлади. Туркларнинг бу урушдан максади, эндиликда в шаркий Кавказорти олиш ва Волга-Каспий савдо йулини эгаллаш эди. Улар шаркий | Грузияни, шаркий Арманистонни, Озарбайжонни босиб олдилар ва хамма босиб олинган ерларнинг ахолисини кулликка олиб кетдилар. Шохнинг угли мард ва эпчил Х,амза мирза и туркларнинг юришига карши чикди ва уларнинг юришини тухтатди. Лекин Х,амза Ц кизилбошлиларнинг чакуви оркали улдирилди. Х,амза мирзанинг улимидан кейин Худобанданинг кичик угли Аббос мирзонинг "тарбиячилари" Аликулихон Шамлу билан л биргаликда Муршидкулихон Устажлу 1581 йил Аббос мирзони шох килиб тайинладилар. •| Бу пайтда Мухаммад Худобанда Форсдаги кузголонларни бостириш билан овора эди. Аммо унинг кушинлари уни ташлаб кетдилар ва тез орада вафют этди. Аббос I кизилбош • амирлар ёрдамида бутун Эроннинг шах,аншохи булди (1587-1626).

XVI асрнинг охирига келиб, Эроннинг ташки сиёсати ва ички ахволи огирлашди. Мамлакат иктисодий танг ах^волда эди.

Мамлакатнинг шимоли-гарбий вилоятлари турклар томонидан, Хуросоннинг катта кисми, Марв, Хирот ва Машхад узбек хонлар томонидан босиб олинган эди. Хиндистон султони

Акбар ҳам Эрон билан ёмон муносабатда булиб Афғонистонга эга булмокчи эди. Бу вақтда кизилбоши зодагонларнинг асосий қисми Аббос I атрофига бирлашди. 1597 йил | Хуросон узбеклардан тортиб олинди. ҳарбий ислоҳот утказилиб, 60 мингли кизилбошли лашкар урнига, 120 минг кишидан иборат қушин, 44 мингли туфангчи, отлик гуломлар • корпуслари ва тупхоналардан иборат доимий қушин ташкил этилди. Давлат аппарати • мустахкамланди; пойтахт Исфаҳонга қучирилиб, унда ва бошқа шахарларда кенг кулабда қурилиш ишлари олиб борилди. Шох Аббос I 120 минг кишидан иборат жуда катта армияни билан 1602 йилда турк султониға қарши уруш бошлади. Турк-Эрон уруши ун йил давом этди. 1603-1607 йиллари турклардан Луристон, Арманистон, Грузия, Озарбайжон қайтариб олинди. Хуллас, 1612 йили сулҳга биноан Эрон XVI аср 90-йилларнинг бошларида Туркияға беришга мажбур булган деярли ҳамма вилоят-ғларини узига қайтариб олди. Бу ерлар таркибига Грузия, Арманистон, Ширван, Жанубий Озарбайжон вилоятлари, Курдистон, Богдод ва Месопотамия қирар эди. Европа мамлакатлари билан элчилик муносабатлари қучайди. Туркия билан уруш тамом булгандан сунг қуп утмай Аббос Хуросонни, шунингдек Афғонистоннинг катта қисмини қушиб олди.

Аббос I даврида савдо ишларининг ривожланишини қузатамиз. Эрой инак махсулотни жун ва қуритилган меваларни Европа мамлакатларига қичарар эди.

Аббос I форс қултигидаги асосий савдо-сотик йулиға эғалик қилиш мақсадида Ормуз оролидан португалларни қайдаб қичарди. Ормуз оролидаги Ормуз бандаргоҳи савдо-сотик ва стратегия жихатидан катта аҳдмиятға эга эди. Ормуз бандаргоҳи Европа билан Хиндистон уртасидаги денгиз савдо йулининг биринчи тухташ манзили булган. 1507 йилда Альфонсо д'Альбукерке бошчилигидаги портуғалияликлар Хинд денгиз савдоси йули устидан уз ҳукмронлиги урнатиш ниятида Ормуз оролини эғалладилар. Лекин қиска вақт ичида уни ташлаб қетишға тугри қелди. 1515 йилға қелиб Альфонсо Хиндистондаги португалларға катта қўлот билан қириб қелиб, секин-аста қултигидаги бошқа оролларни ҳам эғаллаб олди.

Портуғалияликлар Ормуз оролида ҳозирги қунғача сақланиб қелган қалъани, биринчи даражали савдо факторини қуриб битқазди. Ормуз юз йил давомида Форс қултигидаги Эрон, Туркия, Хиндистон ва Арабистон уртасида асосий савдо маркази булиб қелган, бундан ташқари ?<инд-европа савдосида \ам аҳамият қасб этган.

XVII асрға қелиб, айниқса 1588 йилда испан армадаси инглизлар томонидан тор-мор қилингандан сунг португаллар секин-аста Хиндистондаги маъқеини, уз гегемон иясини йуқотди. Бу вақтда Форс қултигида инглиз мустамлақачилари пайдо булди.

1620 йилда инглиз эқсадраси португалларни енгғач, Ормузни олишға қиришди. 1622 йилда Аббос қушинлари Форс қултигидаги Ормуз портидан портуғалияликларни қайдаб қичарди. Эрон қушинларининг Ормузни қулға олиш операцияси инглиз флотининг ҳаракатлари билан қушиб олиб борилди.

Ормуз учун курашда шох Аббос I билан инглизларнинг манфаатлари мое келди. Ипакни Ормуз оркали четга чикариш шох,га катта даромад келтирар эди, Туркия оркали эса катта соликлар тулашга тугри келарди.

Инглизларнинг Ост-х[^]инд компанияси учун эса ипакни Эроннинг узидан олиш 2 маротаба арзонга тушарди. 1623 йилда шох Аббос I инглиз харбий флоти ёрдамида Ормуз ва Кешм оролига эга булди. Бунинг эвазига у инглизларга бир канча енгилликлар, имтиёзлар берди. Аббос Англиянинг Ост-хинд компаниясига уз давлатида божсиз савдо килиш х[^]укукини беришга мажбур булди. Исфahонда ва бошка шахарларда инглиз идоралари ва савдо уйлари очилди.

Аббос I даврида Эронда ташки савдонинг кенг ривожланиши билан бирга хунармандчилик, ички савдо ҳам тараккий этди.

Катта микдорда гиламлар, х[^]ар турли газламалар, чарм мах,сулотлари, сополчилик ва бошка буюмлар ишлаб чикарилди.

Бундан ташкари Исфahонда курувчилик, бинокорлик ишлари хунармандларнинг мажбурий меҳнати оркали бажарилган.

Эрон хунармандларининг махсулотлари мамлакат ичидагина эмас, балки чет элларга ҳам. чикарилган.

Шох Аббос I сиёсий карашлари биринчи сафавий шохларининг сиёсий карашлари билан мое келган. У ҳам шиа мазхабини куллаб, суннийларни эса турк ва узбекларнинг тарафдорлари деб хисоблаган. Сафавийлар давлати феодал деспот давлати булган. I-Цок чекланмаган хукмрон хисобланган. Унинг томонидан "Олий кенгаш" чакирилган. Эрон вилоятлари бекларбегилар оркали бажарилган. Шох, бекларбегини кизилбошлилардан ёки | узининг кариндошларидан сайлаган.

Аббос I нинг улимидан кейин ташки сиёсий ах,вол огирлаша бошлади. Шаркда яна •

узбек хонлари билан уруш бошланди. Гарбда Турклар Эронга карши янги уруш очдилар.

Сафавийларнинг жуда куп кабилаларидан таркиб топган давлати узининг катта чегараларни узок саклаб кола олмади. Чекка улкалардаги ерлар Аббос I даврида факат Ч х,арбий куч ёрдамидагина саклаб туриларди. Феодал Эронда ички ижтимоий I зиддиятларнинг кескинлашуви шох хукумати чекка улкаларга эътибор беришга мажбур киларди. Айни вақтда урта Шаркда Эрон учун халкаро ах,вол мураккаблашиб борди. Турк, I Султонлари Кавказорти ва Месопатамия ерларини уз хокимияти остига кайтариш • максатида уч олишга интиларди. Шох, сафавий I (1629-1642) давридаёк Эрон уз ерларининг каттагина кисмидан махрум булди. 1639 йилда Эрон хукумати бутун" I Месопатамиянинг Туркияга утганлигини расман тан олди. Арманистоннинг бир кисми • ҳам Туркия кулига утди. XVII асрнинг иккинчи ярмида Эроннинг ташки савдоси сезиларли даражада кискара бошлади. Айни вақтда мамлакатда хукмрон феодал гурухлар • уртасидаги муносабатлар кескинлашди. Улар сунгги сафавийлар идораси билан деярли " хисоблашмай, хокимият учун бир-бирларига карши курашардилар.

Сафавийлар сулоласи хукмронлигига кирган, янгидан тузилган давлат (1502-1736), | Сафавийлар ёки Қизилбошлилар давлати деб аталди. Европа шарқшунослари сафавийлар^я хукмронлиги асосида Эрон миллий давлатини курганлар. Бу фикр тугри эмас, XVI асрда сафавийлар давлатида форс халкига мансуб тои⁴эа хукмрон булмаган. Эрон шаханшохи • деган номнинг узида миллийлик йук эди. Кучманчи турк кабиласининг интилишлари ту⁴айли ташкил топган сафавийлар хукмронлиги турли кабила ва халклардан тузилган булиб, XVI асрда сиёсий боцшарув турк-озарбайжон кизилбошлиларнинг х[^]арбий- • кучманчи аслзодалари кулида булган. Х[^]арбийларнинг эроний унсур-фукаро бюрократияси ва рух[^]онийлар катлами - иккинчи даражали х[^]олатни эгаллаган.

Сарой ва х[^]арбийлар тили озарбайжон тили булган. Шох Исмоил I озар тилида • шеърлар ёзган, лекин одатга кура девонхона ишларини юритиш форс тилида олиб борилган.

Шох Аббос I нинг улимида сунг сафавийлар тахтига унинг набираси - шох, Сафи I • (1629-1642) утиради. Сафи I да бобосининг на куч-гайрати ва на бобосининг 4)азилатлари бор эди. Аббос I нинг анчагина талантли ва тажрибали сафдошларини вазифасидан олди г ва баъзи холларда катл этди.

Эроннинг ташки сиёсати Аббос I улимида кейин ёмонлашди. Шарқда узбек хонлари билан кураш янгидан бошланиб кетди. Гарбда эса турклар Эронга карши яна • уруш бошладилар. 1630 йил Мурод IV кушинлари Хамадонни кулга олдилар. Эронликлар • томонидан кулга киритилган Тавриз ва Ереван 1635 йил турклар кулига утди, 1638 йил Богдод х[^]ам улар томонидан эгалланди. Константинополдаги тинчлик келишувига кура, • 1639 йилда имзоланган, Ереван ва Озарбайжон Эронда колдирилиб. Араб Ироги эса | Богдод билан Турк империяси таркибида колди. Шунга кура Эрон шохлиги ва турк султонлиги томонидан Арманистон булиб олинди. Эрон Арманистонни шимоли-шаркини, • Туркия эса - жануби-гарбини эгаллади. Озарбайжон хам Эронликлар томонидан босиб олинган эди. Закавказье халклари форс ва туркларга •карши озодлик урушини олиб бордилар.

Шох Сафи I ни (1642 йили) унинг угли Аббос II (1642-1666 йй.) алмаштирди. Унинг даврида сафавийлар Эрониди хали юксалиш сакланиб, Аббос I давридаги Европа мамлакатларининг савдо сотик ишлари Аббос II даврида янада кенгайди. Бу сохада биринчиликини галландлар эгаллаб, улар Эрондан ипакни божсиз олиб чикиб кетиш хукукига эга эдилар. Эронга куплаб европалик элчихоналар, савдогарлар, миссионерлар келиб турарди. Эронга келган европаликлар х[^]амда эрон тарихчилари Аббос I улимида кейин х[^]ам савдо ва х[^]унармандчиликнинг ривожланганлиги х[^]дкида хабар берадилар.

1649 йил эрон кушинлари Кандах[^]орни Бобурийлардан (шох Джах[^]ондан) кайтариб оладилар. Кандах[^]ор Аббос II тахтга утирган биринчи йилда Х[^]индистон шохи кулига утган эди. Шох Жахон томонидан килинган 1651-1652 ва 1654 йилларда Кандах[^]орни кайтариб олишга килинган урунишлар Аббос II кушинлари томонидан кайтарилади. Грузиядаги вассал шох Рустамга карши кузголонга Тахмурес хон бошчилик килди, бу кузголон хам бостирилиб Тахмурес Россияга кочишга мажбур булди.

Лекин шох Сулаймон (1666-1694 йй.) давридан бошлаб Са4)авийлар эронида сусайишни иктисодий ва сиёсий тушкунликни курамиз. Узбек хонлари Шаркда ҳеч бир жиддий қаршиликка учрамади. Галландлар Форз кукфазидаги Кешм оролини эгаллаб олдилар, бу ҳам эрон томонидан қаршиликка учрамади. XVII аср охири - XVIII аср бошларида ҳам ташки ва ҳам ички савдо қисқара бошлади, ҳазинага тушадиган даромад ҳам камайиб кетди. Сулаймон шох ҳукумронлигининг бошларида 6-7 йил давомида Бендер - Аббос ва Конг портидан тушган даромад атиги 400-500 минг ливрага тенг эди, отасининг даврида эса бу даромад 1100 минг ливрни ташкил қилган эди.

Эронга европалар ва хусусан французларни жалб қилиш мақсадида шох Сулаймон - Ҳусайн 1708-1715 йиллар Франция билан савдо шартномасини тузадилар. Шартномага асосан французларга бир қатор ваколатлар берилади. Улар бутунлай божхона текширувидан, турли боғлар ва солиқ турларидан озод қилиндилар. Эронлик амалдорларга уларнинг мол-мулкни сақлашга, бепул уларга уй-жой билан таъминлашга ва ҳ.га мажбур эдилар.

ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ.

Лекцияда таълим технологияси

1-машғулоти	Кириш. Курснинг мақсад ва вазифалари. Эрон ҳудуди ва аҳолиси. Жаҳон маъданиятида тутган ўрни.
--------------------	--

Дарс соати-2 соат

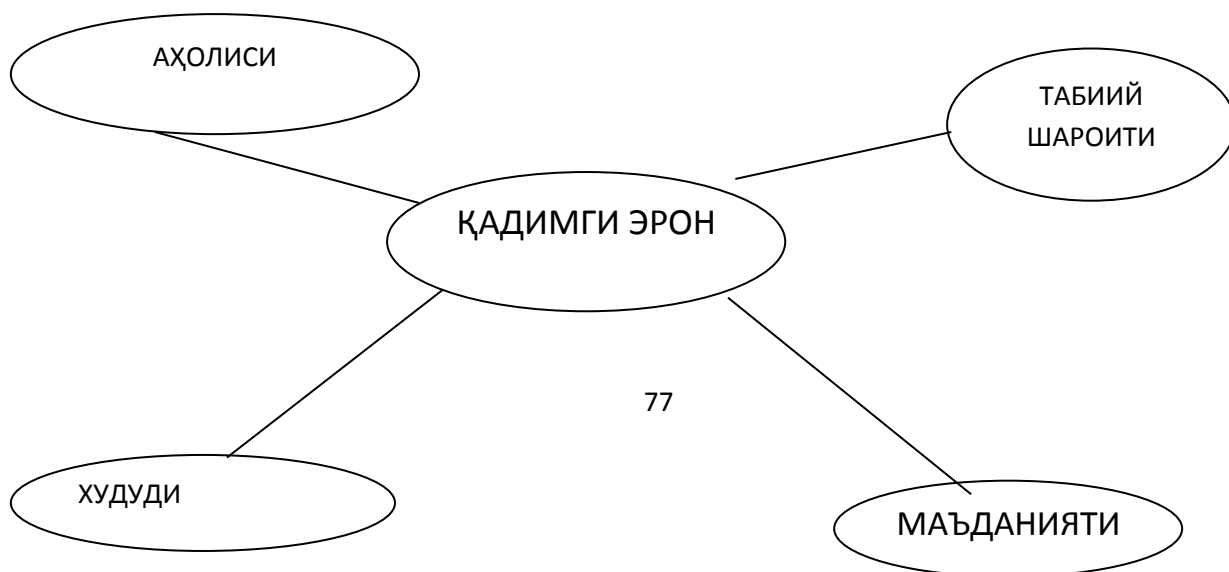
Технологик карта.

Иш босқичлари	Фаолият мазмуни ўқитувчини	Талабалар
1-босқич. Ўқув машғулотига қилиш. (10 мин.)	1.1. Мавзу билан таништириб ўқиш мақсад ва вазифаларни айтиб ўқиш. 1.2. Мавзуга оид адабиётлар рўйхати билан таништириш. 1.3. Ақлий ҳужум орқали шу мавзуга бўйича талабалар тушунчаларини билиб олиш.	Тинглаб, ёзиб олиш ва ўзларини қизиқтирган саволларини бериш.
2-босқич. Асосий қисм (50 мин.)	2.1. Тезкор сўров савол-жавоб тарзида талабалар билимини фаоллаштиришни амалга ошириш. 2.1) Қадимдан бошлаб Эрон ҳудудида	Жавоб берадилар, тинглайдилар. Гуруҳларда ишлайдилар, иш натижаларини тақдим этадилар.

	қайси қабилалар истиқомат қилган? 2.2) Қадимги Эрон худуди ва табиий шароити қандай бўлган? 2.3) Қадимги Эрон маъданиятини ўзига хос хусусиятлари нимада? Ўқув машғулотини тузилмасига мос ҳолда таълим жараёнини ташкил этиш бўйича ўз фаолияти кетма-кетлигини тушунтиради.	
3-босқич. Дарсга хулоса (20 мин)	3.1. Мавзу бўйича хулоса ясайди, бунда касбий фаолиятга талабалар диққатини қаратади. 3.1) Қадимги Эрон худудига қайси қабилалар кўчиб киришган? 3.2) Қадим Эрон аҳолиси ва унга қўшни бўлган ҳудудлардаги қабилаларни ўзaro алоқалари қандай бўлган?	Ўз-ўзини ўзарo баҳолайдиган савол берадилар.

Илова 1

Кластер усули

Илова 2

Таянч иборалар

1. Эрон
2. Форс кўрфази
3. Каспий денгизи
4. Касситлар
5. Форслар

Илова 3

Адабиётлар:

3. История стран Азии и Африки в средние века. М. 1987.
4. История Древнего Востока ч.1 М1983.
- 5.

2-машғулот	ЭРОН ТАРИХИГА ОИД АСОСИЙ МАНБАЛАР ВА УЛАРНИ ЎРГАНИЛИШИ ТАРИХИ. ЎЗБЕКИСТОНДА ЭРОНШУНОСЛИК
-------------------	---

2.1. Амалий машғулотда таълим технологияси

Машғулот вақти-2 соат	Талабалар сони: 10-15 нафаргача
Машғулот шакли	Билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш бўйича семинар машғулооти
Амалий машғулот режаси	1.Эрон тарихига оид манбалар ва уларни турлари 2.Эрон тарихига оид манбаларни ўрганилиш даражаси 3.Ўзбекистонда эроншунослик соҳасини ривож
Ўқув машғулотининг мақсади: Мавзу бўйича билимларини чуқурлаштириш ва мустаҳкамлаш,	

мустақил ўқув фаолиятини юритиш кўникмаларини ривожлантириш	
Педагогик вазифалар: - Эрон тарихига оид манбалар ва уларни турлари ҳақидаги билимларни мустаҳкамлаш; - Эрон тарихига оид манбаларни ўрганилиш даражаси тўғрисидаги тасаввурларни кенгайтириш; - Ўзбекистонда эроншунослик соҳасини ривож қилиш ҳақидаги билимларни чуқурлаштириш;	Ўқув фаолияти натижалари: - Эрон тарихига оид манбалар ва уларни турлари ҳақида айтиб беради; - Эрон тарихига оид манбаларни ўрганилиш даражаси тўғрисида тушунтиради; - Ўзбекистонда эроншунослик соҳасини ривож қилиш ҳақида маълумот беради;
Таълим бериш усуллари	Сухбат, тушунтириш, тезкор сўров, ...
Таълим бериш шакллари	Жамоавий, гуруҳларда ишлаш
Таълим бериш воситалари	Компьютер, проектор, маркерлар, ўқув топшириқлари, ўқув материаллари
Таълим бериш шароити	Техник таъминланган, гуруҳларда ишлаш учун мўлжалланган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат: савол-жавоб

2.2. “ Эрон тарихига оид асосий манбалар ва уларни ўрганилиши тарихи. Ўзбекистонда эроншунослик ” мавзуси бўйича амалий машғулотнинг технологик ҳаритаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёрлов босқичи	Мавзуни аниқлайди, таълим мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради. Мавзу бўйича таянч конспектлар ишлаб чиқади. Белгиланган таълимий мақсадларга эришишни таъминловчи ўқув топшириқларини ишлаб чиқади. Кичик гуруҳларда самарали фаолиятни таъминлаш учун ёзма йўриқномаларни тайёрлайди (1-илова). Кичик гуруҳлар фаолият натижаларини баҳолаш	

	мезонларини ишлаб чиқади (2-илова).	
1.Ўқув машғулотиға кириш босқичи (5 дақиқа)	1.1.Машғулот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижаларини эълон қилади, уларнинг аҳамиятлилиги ва долзарблигини асослайди. 1.2.Талабалар билимларини фаоллаштириш мақсадида тезкор сўров ўтказди (3-илова). Жавобларни умумлаштиради. Диққатини асосий тушунчаларга қаратади. Зарур бўлса жавобларни аниқлаштиради, қўшимчалар қилади, ўзгартириш киритади. 1.3.Кейинги фаолият “Нима учун” жадвали бўйича кичик гуруҳларда давом этишини эълон қилади. 1.4.Қўшимча маълумотлар акс этган таянч конспектларни тарқатади (4-илова). 1.5.Эксперт гуруҳлар фаолияти натижаларини баҳолаш мезонларини эълон қилади.	Тинглайдилар Саволни муҳокама қилиб, уларга жавоб беради.
2.Асосий босқич (70 дақиқа)	2.1.Талабаларни олтита кичик гуруҳларга бўлади. Машғулотнинг ўтказилиш тартибини яна эслатади. Ўқув машғулоти “биргаликда ўрганиш”, яъни ҳамкорликда ўрганиш тамойили асосида ўтказилишини айтади . 2.2.Гуруҳларга ўқув топшириқларини тарқатади ва фаолиятларини ташкил қилади. Матнни ўрганиб, муҳокама қилишга 15 дақиқа беради. 2.3. Кузатувчи, йўналтирувчи сифатида иштирок этади. Топшириқ бўйича тўплаган маълумотларини расмларда, схемаларда, жадвалларда тасвирлаш кераклигини уқтиради. 2.4. Такдимот бошланишини эълон қилади. Ҳар бир гуруҳдан 1-2 тадан талаба чиқиб, фаолият натижаларини такдим қилишларини айтади. 2.5. Такдимот регламентини эълон қилади ва талабаларни ушбу регламентга амал қилишларини уқтиради. 2.6. Йўналтирувчи, маслаҳатчи сифатида иштирок этади. Жавобларни аниқлаштиради, тўлдиради, изоҳ беради ва тузатишлар киритади.	Кичик гуруҳларга бўлинадилар. Топшириқ бўйича фаолият бошлайдилар. Матнларни ўқиб, саволларга жавоб топадилар. Маълумотни муҳокама қилиб, фикр алмашиб, системалаштиради. Формат қоғозига схема, расм, жадвал тарзида туширади, такдимот учун материаллар тайёрлайдилар. Ҳар бир гуруҳдан 1-2 тадан талаба чиқиб ишини

	2.7. Ҳар бир гуруҳ тақдими охирида саволлар бўйича хулосалар қилинади.	тақдим қилади.
3-Якуний босқич (5 дақиқа)	3.1. Мавзу юзасидан умумий хулосалар қилади. 3.2. Ўқув машғулоти натижаларини шарҳлайди, гуруҳлар фаолияти баҳосини эълон қилади. 3.3. Мустақил ишлари учун вазифа беради: 1) ўқув материални ўрганиб келиш; 2) назорат тест топшириқларини ечимини топиш.	Тинглайдилар. Вазифани ёзиб оладилар.

1 – илова

Гуруҳларда ишлаш қоидаси

Шеригингизни диққат билан тингланг.

Гуруҳ ишларида ўзаро фаол иштирок этинг, берилган топшириқларга масъулият билан ёндашинг.

Агар ёрдам керак бўлса, албатта мурижат қилинг

Агар сиздан ёрдам сўрашса, албатта ёрдам беринг.

Гуруҳлар фаолиятининг натижаларини баҳолашда ҳамма иштирок этиши шарт.

Гуруҳ	Баҳо	Баҳолаш кўрсаткичи ва мезонлар			
		Маълумотни тўлалиги	Гуруҳ иштирокчиларининг фаоллиги	Маълумотнинг тақдим этилиши	Жами
	Балл	1.0	0.5	0.5	2
1					
2					
3					
4					
5					

6					
---	--	--	--	--	--

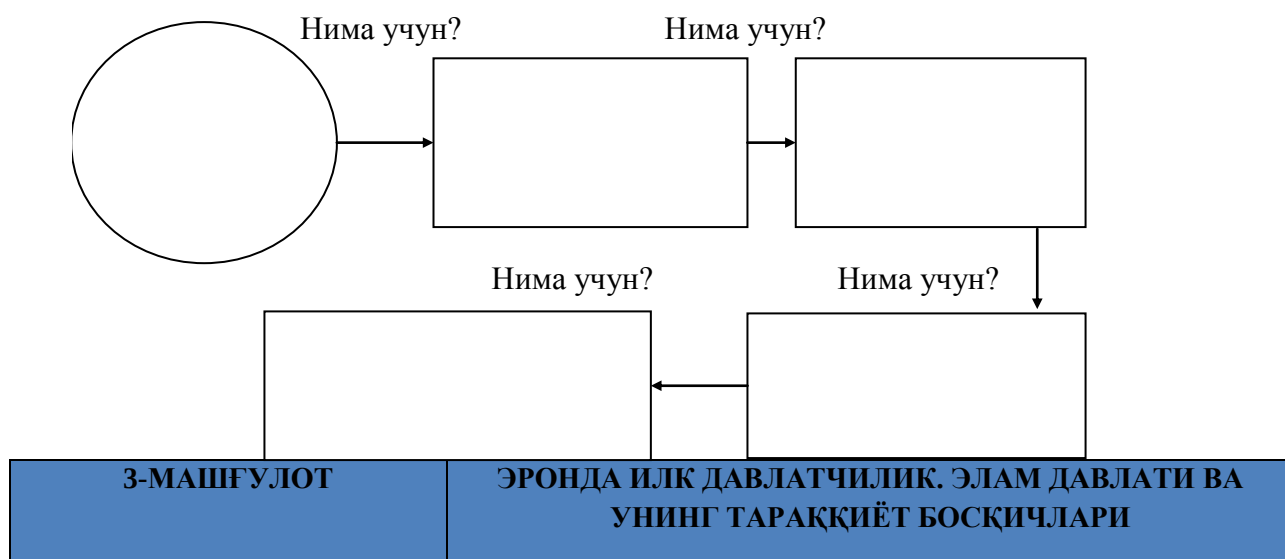
2 – илова

Ўқув режаси:	1.Қадимги Элам .Хужалик ҳаёти ва ижтимоий муносабатлар 2. Давлатнинг гуллаб яшнаши ва инкирозга учраши
--------------	--

3- илова

- 1.Қадимдан бошлаб Эрон худудида қайси қабилалар истиқомат қилган?
- 2.Қадимги Эрон худуди ва табиий шароити қандай бўлган?
- 3.Қадимги Эрон маъданиятини ўзига хос хусусиятлари нимада

4 – илова

Дарс соати 2соат

Мақсад: Қадимги Эламнинг хужалик ҳаёти ва ижтимоий муносабатлар, давлатнинг гуллаб яшнаши ва инкирозга учраши ҳамда Қадимги Шарқда тутган ўрни ҳақида маълумот бериш	
Ўқитувчининг вазифалари 1. Мавзу бўйича тушунча бериш. 2. Таянч иборалар билан таништириш. 3. Қадимги Элам. Хужалик ҳаёт ва ижтимоий муносабатлар	Ўқув фаолияти натижалари. 1. Талабалар мавзу бўйича олган билимларини қай даражада ўзлаштирганлигини аниқлай олиш керак. 2. Таянч иборалар ҳақида тушунчаларни ифодалай олиш керак. 3. Қадимги Эламда хужалик ҳаёт ва ижтимоий муносабатлар.
Таълим техникаси ва методлари:	мулоқот, ақлий ҳужум, класстер.
Таълимнинг ташкил этиш шакли:	маъруза-матн, гуруҳли, ҳамкорлик.
Таълим воситалари:	харита, доска, таянч иборалар.
Талабалар билимини текшириш усуллари ва воситалари:	Блиц-сўров, савол-жавоб.

Технологик карта.

Иш босқичлари	Фаолият мазмуни ўқитувчини	Талабалар
1-босқич. Ўқув машғулотига кириш. (10 мин.)	1.1. Мавзу билан таништириб ўтиш мақсад ва вазифаларни айтиб ўтиш. 1.2. Мавзуга оид адабиётлар рўйхати билан таништириш. 1.3. Ақлий ҳужум орқали шу маввзу бўйича талабалар тушунчаларини билиб олиш.	Тинглаб, ёзиб олиш ва ўзларини қизиқтирган саволларини бериш.
2-босқич. Асосий қисм (50 мин.)	2.1. Тезкор сўров савол-жавоб тарзида талабалар билимини фаоллаштиришни амалга ошириш. 2.1) Қадимги Эламда хужалик ҳаёт ва ижтимоий муносабатлар қандай бўлган? 2.2) Суза I ва Суза II маъданиятини асосий хусусиятлари нимадан иборат? (археологик қазилмалар натижаси) 2.3) Милоддан аввалги II минг йилликда	Жавоб берадилар, тинглайдилар. Гуруҳларда ишлайдилар, иш натижаларини тақдим этадилар.

	Элам давлатининг ижтимоий ва сиёсий тузумини тасвирлаб беринг Ўқув машғулотини тузилмасига мос ҳолда таълим жараёнини ташкил этиш бўйича ўз фаолияти кетма-кетлигини тушунтиради.	
3-босқич. Дарсга хулоса(20 мин)	3.1. Мавзу бўйича хулоса ясайди, бунда касбий фаолиятга талабалар диққатини қаратади. 3.1) Қадимги эронликларнинг асосий машғулотлари нима бўлган? 3.2) Қадимги Эламда давлат бошқаруви қандай бўлган? 3.3) Қадимги эламликларнинг қадимги месопотамияликлар билан алоқалари қандай бўлган?	Ўз-ўзини ўзаро баҳолайдиган савол берадилар.

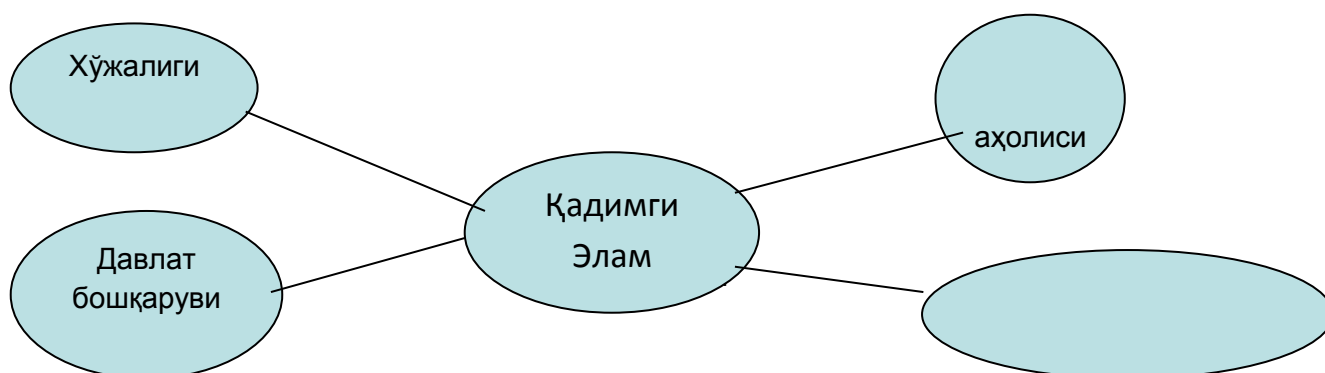
Илова I

Таянч иборалар.

1. Суза I,
2. Суза II,
3. Меросхур авлод,
4. Буюк вакил..
5. Касситлар,
6. Гудеа.

Илова II

Класстер усули

Адабиётлар

6. История стран Азии и Африки в средние века. М. 1987.
7. История Древнего Востока ч.1 М.1983
8. Историография стран Востока в период феодализма. М. 1977.
9. Дорошенко Е,А. Зороастрийцы в Иране.М.1982

4-МАШҒУЛОТ	КАДИМГИ ЭЛАМ
-------------------	---------------------

4.1. Амалий машғулотда таълим технологияси

Машғулот вақти-2 соат	Талабалар сони: 10-12 нафаргача	
Машғулот шакли	Билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш бўйича семинар машғулот	
Амалий машғулот режаси	1.Эрон қабилаларининг жойлашган ўрни 2.Эрон қабилари аҳолисининг асосий машғулотлари 3.Қадимги Элам қабиларида ижтимоий аҳвол 4.Қадимги Эламда давлат бошқаруви	
Ўқув машғулотининг мақсади: Мавзу бўйича билимларини чуқурлаштириш ва мустаҳкамлаш, мустақил ўқув фаолиятини юритиш кўникмаларини ривожлантириш		
Педагогик вазифалар: - Эроннинг қайси қисмларида қабилалари жойлашганликлари ҳақида билимларни мустаҳкамлаш; - турли Эрон қабилаларида аҳолининг асосий машғулотлари тўғрисидаги тасаввурларни кенгайтириш; - қадимги Эрон қабилаларида ижтимоий аҳвол ва қабилаларнинг ўзаро муносабатлари тўғрисидаги	Ўқув фаолияти натижалари: - Эрон қабилалари қаерларда жойлашганликлар ҳақида айтиб беради; - Қадимги Эрон қабилаларида аҳоли нималар билан шуғулланишлари ва уларнинг бир-бири билан муносабатлари тўғрисида гапириб беради; - Қадимги эламликлардаги ижтимоий аҳвол ва ўзаро муносабатларини тушунтиради;	

тушунчаларни кенгайтириш; -қадимги эламликларда мавжуд бўлган диний дунёқарашлар, аҳолининг эътиқод қиладиган худолари ҳақидаги билимларни чуқурлаштириш;	- Қадимги эламликларда мавжуд бўлган диний дунёқарашлар, аҳолининг эътиқод қиладиган худолари ҳақида маълумот беради;
Таълим бериш усуллари	Сухбат, тушунтириш, тезкор сўров, ...
Таълим бериш шакллари	Жамоавий, гуруҳларда ишлаш
Таълим бериш воситалари	Компьютер, проектор, маркерлар, ўқув топшириқлари, ўқув материаллари
Таълим бериш шароити	Техник таъминланган, гуруҳларда ишлаш учун мўлжалланган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат: савол-жавоб

4.2.“ Қадимги Элам ” мавзуси бўйича амалий машғулотнинг технологик ҳаритаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёрлов босқичи	Мавзуни аниқлайди, таълим мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради. Мавзу бўйича таянч конспектлар ишлаб чиқади. Белгиланган таълимий мақсадларга эришишни таъминловчи ўқув топшириқларини ишлаб чиқади. Кичик гуруҳларда самарали фаолиятни таъминлаш учун ёзма йўриқномаларни тайёрлайди (1-илова). Кичик гуруҳлар фаолият натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади (2-илова).	
1.Ўқув машғулотиға кириш босқичи (5 дақиқа)	1.1.Машғулот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижаларини эълон қилади, уларнинг аҳамиятлилиги ва долзарблигини асослайди. 1.2.Талабалар билимларини фаоллаштириш мақсадида тезкор сўров ўтказади (3-илова). Жавобларни умумлаштиради. Дикқатини асосий тушунчаларга	Тинглайдилар Саволни муҳокама қилиб, уларга жавоб

	қаратади. Зарур бўлса жавобларни аниқлаштиради, қўшимчалар қилади, ўзгартириш киритади. 1.3.Кейинги фаолият “Нима учун?” схемаси бўйича кичик гуруҳларда давом этишини эълон қилади. 1.4.Қўшимча маълумотлар акс этган таянч конспектларни тарқатади. 1.5.Эксперт гуруҳлар фаолияти натижаларини баҳолаш мезонларини эълон қилади.	беради.
2.Асосий босқич (70 дақиқа)	2.1.Талабаларни олтита кичик гуруҳларга бўлади. Машғулотнинг ўтказилиш тартибини яна эслатади. Ўқув машғулоти “биргаликда ўрганиш”, яъни ҳамкорликда ўрганиш тамойили асосида ўтказилишини айтади (“Нима учун?” схемаси, 4-илова). 2.2.Гуруҳларга ўқув топшириқларини тарқатади ва фаолиятларини ташкил қилади. Матнни ўрганиб, муҳокама қилишга 15 дақиқа беради. 2.3. Кузатувчи, йўналтирувчи сифатида иштирок этади. Топшириқ бўйича тўплаган маълумотларини расмларда, схемаларда, жадвалларда тасвирлаш кераклигини уқтиради. 2.4. Такдимот бошланишини эълон қилади. Ҳар бир гуруҳдан 1-2 тадан талаба чиқиб, фаолият натижаларини такдим қилишларини айтади. 2.5. Такдимот регламентини эълон қилади ва талабаларни ушбу регламентга амал қилишларини уқтиради. 2.6. Йўналтирувчи, маслаҳатчи сифатида иштирок этади. Жавобларни аниқлаштиради, тўлдиради, изоҳ беради ва тузатишлар киритади. 2.7. Ҳар бир гуруҳ такдимоти охирида саволлар бўйича хулосалар қилинади.	Кичик гуруҳларга бўлинадилар. Топшириқ бўйича фаолият бошлайдилар. Матнларни ўқиб, саволларга жавоб топадилар. Маълумотни муҳокама қилиб, фикр алмашиб, системалаштиради. Формат қоғозига схема, расм, жадвал тарзида туширади, такдимот учун материаллар тайёрлайдилар. Ҳар бир гуруҳдан 1-2 тадан талаба чиқиб ишини такдим қилади.

3-Якуний боскич (5 дакика)	3.1. Мавзу юзасидан умумий хулосалар қилади. 3.2. Ўқув машғулоти натижаларини шарҳлайди, гуруҳлар фаолияти баҳосини эълон қилади. 3.3. Мустақил ишлари учун вазифа беради: 1) ўқув материални ўрганиб келиш; 2) назорат тест топшириқларини ечимини топиш.	Тинглайдилар. Вазифани ёзиб оладилар.
----------------------------------	---	---

1 – илова

Гуруҳларда ишлаш қоидаси

Шеригингизни диққат билан тингланг.

Гуруҳ ишларида ўзаро фаол иштирок этинг, берилган топшириқларга масъулият билан ёндашинг.

Агар ёрдам керак бўлса, албатта муржаат қилинг

Агар сиздан ёрдам сўрашса, албатта ёрдам беринг.

Гуруҳлар фаолиятининг натижаларини баҳолашда ҳамма иштирок этиши шарт.

2 – илова

Гуруҳ	Баҳо	Баҳолаш кўрсаткичи ва мезонлар			
		Маълумотни тўлалиги	Гуруҳ иштирокчиларининг фаоллиги	Маълумотнинг тақдим этилиши	Жами
	Балл	1.0	0.5	0.5	2
1					
2					
3					
4					

3- илова

- 1.Суза I ва Суза II маданиятини асосий хусусиятлари нимадан иборат? (археологик казилмалар натижаси)
2. Милоддан аввалги II минг йилликда Элам давлатининг ижтимоий ва сиёсий тузумини тасвирлаб беринг

4 – илова

«Нима учун?» чизмасини тузиш қоидалари

1. Айлана ёки тўғри тўртбурчак шакллардан фойдаланишни ўзингиз танлайсиз.
2. Чизманинг кўринишини - мулоҳазалар занжирини тўғри чизиқлими, тўғри чизиқли эмаслигини ўзингиз танлайсиз.
3. Йўналиш кўрсаткичлари сизнинг қидирувларингизни дастлабки

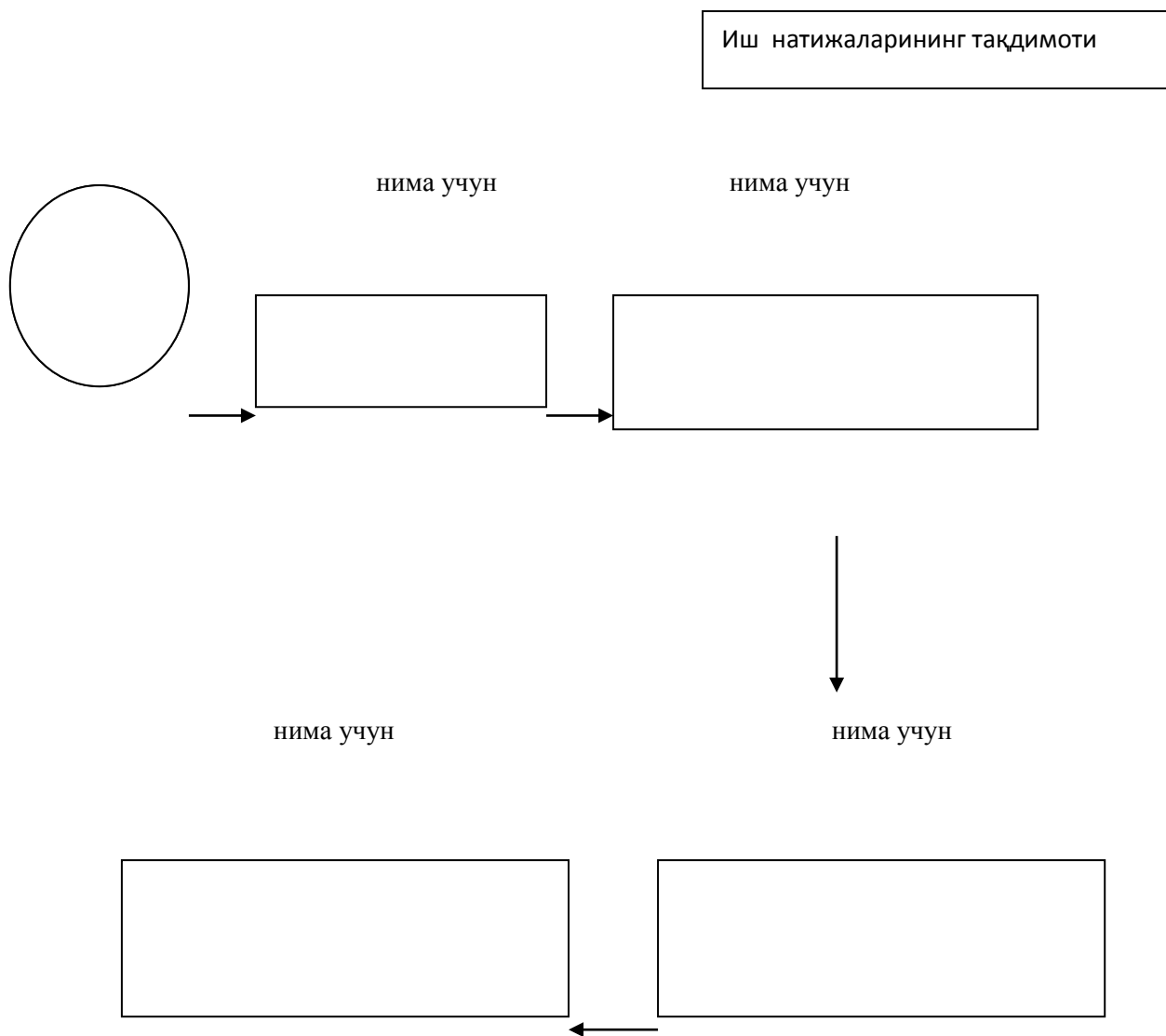
“Нима учун” схемаси

“Нима учун” схемасини тузиш қоидаси билан танишадилар. Алоҳида кичик гурҳларда муаммони ифодалядилар. “Нима учун” сўроғини берадилар ва чизадилар, шу саволга жавоб ёзадилар. Бу жараён муаммонинг дастлабки

“Нима учун” схемаси- муаммонинг дастлабки сабабларини аниқлаш бўйича фикрлар занжири.

Тизимли, ижодий,

Кичик гуруҳларга бирлашадилар, таққослядилар, ўзларининг чизмларини тўлдирадилар. Умумий чизмага келтирадилар.

5-МАШҒУЛОТ	АҲМОНИЙЛАР ДАВЛАТИ. ДАВЛАТ ТУЗУМИ
------------	-----------------------------------

Дарс соати

Технологик карта.

Иш босқичлари	Фаолият мазмуни ўқитувчини	Талабалар
---------------	-------------------------------	-----------

Ўқув режаси:		1.Форс қабилаларини Эрон худудига келиб ўрнашиши 2.Аҳамонийлар давлатини ташкил топиши ва юксалиши 3.Аҳамонийлар давлат бошқаруви ва маъданияти
Мақсад: Форс қабилаларини Эрон худудига келиб ўрнашиши,Аҳамонийлар давлатини ташкил топиши ва юксалиши,Аҳамонийлар давлат бошқаруви ва маъданияти маълумот бериш		
Ўқитувчининг вазифалари		Ўқув фаолияти натижалари.
4. Мавзу бўйича тушунча бериш. 5. Таянч иборалар билан таништириш. 6. Мавзуни қўшимча адабиётлардаги маълумотлар ёрдамида ёритиб бериш ва бу адабиётлар билан таништириш.		4. Талабалар мавзу бўйича олган билимларини қай даражада ўзлаштирганлигини аниқлай олиш керак. 5. Таянч иборалар ҳақида тушунчаларни ифодалай олиш керак. 6. Мавзуни ўзлаштириш билан бир қаторда шу даврга оид тарихий саналарни ёзиб олишлари керак. Ҳариталар билан ишлашлари керак.
Таълим техникаси ва методлари:		мулоқот, ақлий хужум, ариз-триз
Таълимнинг ташкил этиш шакли:		маъруза-матн, гуруҳли, ҳамкорлик.
Таълим воситалари:		харита, доска, таянч иборалар.
Талабалар билимини текшириш усуллари ва воситалари:		Блиц-сўров, савол-жавоб.
1-босқич. Ўқув машғулотига кириш. (10 мин.)	1.1. Мавзу билан таништириб ўтиш, мақсад ва вазифаларни айтиб ўтиш. 1.2. Мавзуга оид адабиётлар рўйхати билан таништириш. 1.3. Ақлий хужум орқали шу мавзу бўйича талабалар	Тинглаб, ёзиб олиш ва ўзларини қизиқтирган саволларини бериш.

	тушунчаларини билиб олиш.	
2-босқич. Асосий қисм (50 мин.)	2.1. Тезкор сўров савол-жавоб тарзида талабалар билимини фаоллаштиришни амалга ошириш. 2.1) Форс қабилалари Эрон ҳудудига қачон келиб ўрнашган? 2.2) Аҳамонийлар давлатини қачон ташкил топган? 2.3) Аҳамонийлар давлат бошқаруви қандай бўлган? Ўқув машғулотини тузилмасига мос ҳолда таълим жараёнини ташкил этиш бўйича ўз фаолияти кетма-кетлигини тушунтиради.	Жавоб берадилар, тинглайдилар. Гуруҳларда ишлайдилар, иш натижаларини тақдим этадилар.
3-босқич. Дарсга хулоса (20 мин)	3.1. Мавзу бўйича хулоса ясайди, бунда касбий фаолиятга талабалар диққатини қаратади. 3.1) Аҳамонийлардан кимлар Ўрта Осиёни босиб олиш учун ҳарбий юришлар қилган? 3.2) Аҳамонийларда давлат бошқаруви қандай бўлган? 3.3) Аҳамонийлар маданиятини Эрон тарихида тутган ўрни қандай бўлган?	Ўз-ўзини ўзаро баҳолайдиган савол берадилар.

Илова I

Таянч иборалар.

1.Форс

- 2.Кир II
- 3.Доро I
- 4.Ксерекс
- 5.Сатрап

Илова II

Ариз – триз.

Аҳамонийлар давлати ва Мидия давлатини ўзaro фарқларини ёзинг

Аҳамонийлар	Мидия
-------------	-------

Илова III

Адабиётлар

1. Қадимги дунё тарихи.1-2 қисм.Ю.С.Крушкол таҳрири. Т.,1975 й.
2. Грантовский Э.А. Иран и иранцы до Ахеменидов. М., 1998
3. Колесников А.И. Завоевание Ирана арабами. М., 1983
4. Дандамаев М А. Политическая история Ахеменидской державы М.1985.

6-машғулот	АХАМОНИЙЛАР ДАВЛАТИ
------------	---------------------

6.1. Амалий машғулотда таълим технологияси

Машғулот вақти- соат	2	Талабалар сони: 10-15 нафаргача
Машғулот шакли		Билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш бўйича семинар машғулооти
Амалий машғулот режаси		1.Форс қабилаларини Эрон худудига келиб ўрнашиши 2.Аҳамонийлар давлатини ташкил топиши ва юксалиши 3.Аҳамонийлар давлат бошқаруви 4.Аҳамонийлар маъданиятини эрон тарихида тутган ўрни
Ўқув машғулотининг мақсади: Мавзу бўйича билимларини чуқурлаштириш ва мустаҳкамлаш,		

мустақил ўқув фаолиятини юритиш кўникмаларини ривожлантириш	
Педагогик вазифалар: -Форс қабилаларини Эрон худудида кўчиш сабаблари ҳақидаги билимларни мустаҳкамлаш; -Аҳамонийлар давлатини ташкил топиши, уни юксалиши ва босқинчилик юришлари тўғрисидаги тасаввурларни кенгайтириш; -Аҳамонийлар давлатини бошқаруви ва сатрапликларга бўлиш тўғрисидаги тушунчаларни кенгайтириш; -Аҳамонийлар маъданиятини юксалиши ва қадимги халқларга унинг таъсири ҳақидаги билимларни чуқурлаштириш;	Ўқув фаолияти натижалари: - Форс қабилаларини Эрон худудида кўчиш сабаблари ҳақида айтиб беради; - Аҳамонийлар давлатини ташкил топиши, уни юксалиши ва босқинчилик юришлари тўғрисида гапириб беради; - Аҳамонийлар давлатини бошқаруви ва сатрапликларга бўлиш тўғрисида тушунтиради; - Аҳамонийлар маъданиятини юксалиши ва қадимги халқларга унинг таъсири ҳақида маълумот беради;
Таълим бериш усуллари	Сухбат, тушунтириш, тезкор сўров, Б/БХ/Б
Таълим бериш шакллари	Жамоавий, гуруҳларда ишлаш
Таълим бериш воситалари	Компьютер, проектор, маркерлар, ўқув топшириқлари, ўқув материаллари
Таълим бериш шароити	Техник таъминланган, гуруҳларда ишлаш учун мўлжалланган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат: савол-жавоб

6.2. “Аҳамонийлар давлат” мавзуси бўйича амалий машғулотнинг технологик ҳаритаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёрлов	Мавзуни аниқлайди, таълим мақсадни белгилайди ва	

босқичи	кутилаётган натижаларни шакллантиради. Мавзу бўйича таянч конспектлар ишлаб чиқади. Белгиланган таълимий мақсадларга эришишни таъминловчи ўқув топшириқларини ишлаб чиқади. Кичик гуруҳларда самарали фаолиятни таъминлаш учун ёзма йўриқномаларни тайёрлайди (1-илова). Кичик гуруҳлар фаолият натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади (2-илова).	
1.Ўқув машғулотиға кириш босқичи (5 дақиқа)	1.1.Машғулот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижаларини эълон қилади, уларнинг аҳамиятлилиги ва долзарблигини асослайди. 1.2.Талабалар билимларини фаоллаштириш мақсадида тезкор сўров ўтказади (3-илова). Жавобларни умумлаштиради. Диққатини асосий тушунчаларға қаратади. Зарур бўлса жавобларни аниқлаштиради, қўшимчалар қилади, ўзгартириш киритади. 1.3.Кейинги фаолият “Б/БХ/Б” жадвали бўйича кичик гуруҳларда давом этишини эълон қилади. 1.4.Қўшимча маълумотлар акс этган таянч конспектларни тарқатади (4-илова). 1.5.Эксперт гуруҳлар фаолияти натижаларини баҳолаш мезонларини эълон қилади.	Тинглайдилар Саволни муҳокама қилиб, уларға жавоб беради.
2.Асосий босқич (70 дақиқа)	2.1.Талабаларни олтита кичик гуруҳларға бўлади. Машғулотнинг ўтказилиш тартибини яна эслатади. Ўқув машғулоти “биргаликда ўрганиш”, яъни ҳамкорликда ўрганиш тамойили асосида ўтказилишини айтади. 2.2.Гуруҳларға ўқув топшириқларини тарқатади ва фаолиятларини ташкил қилади. Матнни ўрганиб, муҳокама қилишға 15 дақиқа беради. 2.3. Кузатувчи, йўналтирувчи сифатида иштирок этади. Топшириқ бўйича тўплаган маълумотларини расмларда, схемаларда, жадвалларда тасвирлаш кераклигини уқтиради. 2.4. Тақдимот бошланишини эълон қилади. Ҳар бир	Кичик гуруҳларға бўлинадилар. Топшириқ бўйича фаолият бошлайдилар. Матнларни ўқиб, саволларға жавоб топадилар. Маълумотни муҳокама қилиб, фикр алмашиб, системалаштиради.

	гуруҳдан 1-2 тадан талаба чиқиб, фаолият натижаларини тақдим қилишларини айтади. 2.5. Тақдимот регламентини эълон қилади ва талабаларни ушбу регламентга амал қилишларини уқтиради. 2.6. Йўналтирувчи, маслаҳатчи сифатида иштирок этади. Жавобларни аниқлаштиради, тўлдиради, изоҳ беради ва тузатишлар киритади. 2.7. Ҳар бир гуруҳ тақдимои охирида саволлар бўйича хулосалар қилинади.	Формат қоғозига схема, расм, жадвал тарзида туширади, тақдимот учун материаллар тайёрлайдилар. Ҳар бир гуруҳдан 1-2 тадан талаба чиқиб ишини тақдим қилади.
3-Якуний босқич (5 дақиқа)	3.1. Мавзу юзасидан умумий хулосалар қилади. 3.2. Ўқув машғулотини натижаларини шарҳлайди, гуруҳлар фаолияти баҳосини эълон қилади. 3.3. Мустақил ишлари учун вазифа беради: 1) ўқув материални ўрганиб келиш; 2) назорат тест топшириқларини ечимини топиш.	Тинглайдилар. Вазифани ёзиб оладилар.

1 – илова

Гуруҳларда ишлаш қоидаси

Шеригингизни диққат билан тингланг.

Гуруҳ ишларида ўзаро фаол иштирок этинг, берилган топшириқларга масъулият билан ёндашинг.

Агар ёрдам керак бўлса, албатта муржаат қилинг

Агар сиздан ёрдам сўрашса, албатта ёрдам беринг.

Гуруҳлар фаолиятининг натижаларини баҳолашда ҳамма иштирок этиши шарт.

Гуруҳ	Баҳо	Баҳолаш кўрсаткичи ва мезонлар			
		Маълумотни тўлалиги	Гуруҳ иштирокчиларининг фаоллиги	Маълумотнинг тақдим этилиши	Жами
	Балл	1.0	0.5	0.5	2

1					
2					
3					
4					
5					
6					

2 – илова

3- илова

- 1) Форс қабилалари Эрон худудига қачон келиб ўрнашган?
- 2) Аҳамонийлар давлатини қачон ташкил топган?
- 3) Аҳамонийлар давлат бошқаруви қандай бўлган?

4 – илова

БИЛАМАН	БИЛИШНИ ХОҲЛАЙМАН	БИЛИБ ОЛДИМ

7-МАШҒУЛОТ	АЛЕКСАНДР МАКЕДОНСКИЙНИНГ ХАРБИЙ ЮРИШЛАРИ. АҲАМОНИЙЛАР ДАВЛАТИНИ ҚУЛАШИ
-------------------	--

Дарс соати - 2 соат

Ўқув режаси:	1. Юнон-македон давлатини ташкил топиши 2. Александр Македонский томонидан Шарқни босиб олиши 3. Эллиништириш маъданиятини тарқалиши
Мақсад: Юнон-македон давлатини ташкил топиши, Александр Македонский томонидан Шарқни босиб олиши, Эллиништириш маъданиятини тарқалиши ҳақида талабаларга маълумот бериш	
Ўқитувчининг вазифалари	Ўқув фаолияти натижалари.
7. Мавзу бўйича тушунча бериш. 8. Таянч иборалар билан таништириш. 9. Юнон-македон давлатини ташкил топиш жараёнини ёритиб бериш	7. Талабалар мавзу бўйича олган билимларини қай даражада ўзлаштирганлигини аниқлай олиш керак. 8. Таянч иборалар ҳақида тушунчаларни ифодалай олиш керак. 9. Мавзуга оид муҳим саналар ва тарихий шахсларнинг исмларини ёд олишлари керак.
Таълим техникаси ва методлари:	мулоқот, ақлий хужум.
Таълимнинг ташкил этиш шакли:	маъруза-матн, гуруҳли, ҳамкорлик.
Таълим воситалари:	харита, доска, таянч иборалар.
Талабалар билимини текшириш усуллари ва воситалари:	Блиц-сўров, савол-жавоб.

Технологик карта.

Иш босқичлари	Фаолият мазмуни ўқитувчини	Талабалар
1-босқич. Ўқув машғулотига кириш. (10 мин.)	1.1. Мавзу билан таништириб ўтиш мақсад ва вазифаларни айтиб ўтиш. 1.2. Мавзуга оид адабиётлар рўйхати билан таништириш. 1.3. Ақлий хужум орқали шу мавзу бўйича талабалар тушунчаларини билиб	Тинглаб, ёзиб олиш ва ўзларини қизиқтирган саволларини бериш.

	олиш.	
2-босқич. Асосий қисм (50 мин.)	2.1. Тезкор сўров ва савол-жавоб тарзида талабалар билимини фаоллаштиришни амалга ошириш. 2.1) Юнон-македон давлати қачон ташкил топди? 2.2) Александр Македонский Шарққа қилган юриши натижасида қаерларни босиб олди? 2.3) Юнон-македон қўшинлари босиб олган ўлкаларга қандай маъданият тарқатди? Ўқув машғулоти тузилмасига мос ҳолда таълим жараёнини ташкил этиш бўйича ўз фаолияти кетма-кетлигини тушунтиради.	Жавоб берадилар, тинглайдилар. Гуруҳларда ишлайдилар, иш натижаларини тақдим этадилар.
3-босқич. Дарсга хулоса (20 мин)	3.1. Мавзу бўйича хулоса ясайди, бунда касбий фаолиятга талабалар диққатини қаратади. 3.2. Юнон-македон давлати қачон ташкил топди? 3.3. Александр Македонский Шарққа қилган юриши натижасида қаерларни босиб олди? 3.4. Юнон-македон қўшинлари босиб олган ўлкаларга қандай маъданият тарқатди?	Ўз-ўзини ўзаро баҳолайдиган савол берадилар.

Илова I

Таянч иборалар.

1. Эллада
2. Македония
3. Флипп II

4. Эллиништириш
5. Мароканда
6. Наутака
7. Гавгамел

Илова II

Ариз – триз.

Ахамонийлар давлати ва Юнон-макадон давлатида мавжуд бўлган ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий аҳволни ўзаро солиштиринг

Ахамонийлар давлати	Юнон-макадон давлати

Илова III.

Адабиётлар

1. Колесников А.И. Завоевание Ирана арабами. М., 1983
2. Дандамаев М.А. Политическая история Ахеменидской державы М.1985.
3. Большаков О.Г. Средневековый город Ближнего Востока. М. 1984.
4. Грантовский Э.А. Иран и иранцы до Ахеменидов. М., 1998

8-МАШҒУЛОТ	АЛЕКСАНД МАКЕДОНСКИЙНИНГ ХАРБИЙ ЮРИШЛАРИ
------------	---

8.1. Амалий машғулотда таълим технологияси

Машғулот вақти-2 соат	Талабалар сони: 10-15 нафаргача
Машғулот шакли	Билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш бўйича семинар машғулот

Амалий машғулот режаси	1.Юнон-македон давлатини ташкил топиши 2.Александр Македонский томонидан Шарқни босиб олиши 3.Эллинлаштириш маъданиятини тарқалиши
Ўқув машғулотивнинг мақсади: Мавзу бўйича билимларини чуқурлаштириш ва мустаҳкамлаш, мустақил ўқув фаолиятини юритиш кўникмаларини ривожлантириш	
Педагогик вазифалар: - Юнон-македон давлатини ташкил топиши жараёнлари ҳақида билимларни мустаҳкамлаш; - Александр Македонский томонидан Шарқни босиб олиши тўғрисидаги тасаввурларни кенгайтириш; - Эллинлаштириш маъданиятини тарқалиши тўғрисидаги тушунчаларни кенгайтириш;	Ўқув фаолияти натижалари: - Юнон-македон давлатини ташкил топиши жараёнлари ҳақида айтиб беради; - Александр Македонский томонидан Шарқни босиб олиши тўғрисида гапириб беради; - Эллинлаштириш маъданиятини тарқалиши тўғрисида тушунчаларни кенгайтириш;
Таълим бериш усуллари	Сухбат, тушунтириш, тезкор сўров, ...
Таълим бериш шакллари	Жамоавий, гуруҳларда ишлаш
Таълим бериш воситалари	Компьютер, проектор, маркерлар, ўқув топшириқлари, ўқув материаллари
Таълим бериш шароити	Техник таъминланган, гуруҳларда ишлаш учун мўлжалланган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат: савол-жавоб

8.2. “ Александр Македонскийнинг харбий юришлари ” мавзуси бўйича амалий машғулотнинг технологик ҳаритаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёрлов босқичи	Мавзуни аниқлайди, таълим мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради. Мавзу бўйича таянч конспектлар ишлаб чиқади. Белгиланган таълимий мақсадларга эришишни таъминловчи ўқув топшириқларини ишлаб чиқади. Кичик гуруҳларда самарали фаолиятни таъминлаш учун ёзма йўриқномаларни тайёрлайди (1-илова). Кичик гуруҳлар фаолият натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади (2-илова).	
1.Ўқув машғулоти кириш босқичи (5 дақиқа)	1.1.Машғулот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижаларини эълон қилади, уларнинг аҳамиятлилиги ва долзарблигини асослайди. 1.2.Талабалар билимларини фаоллаштириш мақсадида тезкор сўров ўтказди (3-илова). Жавобларни умумлаштиради. Диққатини асосий тушунчаларга қаратади. Зарур бўлса жавобларни аниқлаштиради, қўшимчалар қилади, ўзгартириш киритади. 1.3.Кейинги фаолият “Венна диаграммаси” техникаси бўйича кичик гуруҳларда давом этишини эълон қилади. 1.4.Қўшимча маълумотлар акс этган таянч конспектларни тарқатади (4-илова). 1.5.Эксперт гуруҳлар фаолияти натижаларини баҳолаш мезонларини эълон қилади.	Тинглайдилар Саволни муҳокама қилиб, уларга жавоб беради.
2.Асосий босқич (70 дақиқа)	2.1.Талабаларни олтита кичик гуруҳларга бўлади. Машғулотнинг ўтказилиш тартибини яна эслатади. Ўқув машғулоти “биргаликда ўрганиш”, яъни ҳамкорликда ўрганиш тамойили асосида ўтказилишини айтади . 2.2.Гуруҳларга ўқув топшириқларини тарқатади ва фаолиятларини ташкил қилади. Матнни ўрганиб, муҳокама қилишга 15 дақиқа беради.	Кичик гуруҳларга бўлинадилар. Топшириқ бўйича

	2.3. Кузатувчи, йўналтирувчи сифатида иштирок этади. Топширик бўйича тўплаган маълумотларини расмларда, схемаларда, жадвалларда тасвирлаш кераклигини уқтиради. 2.4. Такдимот бошланишини эълон қилади. Ҳар бир гуруҳдан 1-2 тадан талаба чиқиб, фаолият натижаларини такдим қилишларини айтади. 2.5. Такдимот регламентини эълон қилади ва талабаларни ушбу регламентга амал қилишларини уқтиради . 2.6. Йўналтирувчи, маслаҳатчи сифатида иштирок этади. Жавобларни аниқлаштиради, тўлдиради, изоҳ беради ва тузатишлар киритади. 2.7. Ҳар бир гуруҳ такдимои охирида саволлар бўйича хулосалар қилинади.	фаолият бошлайдилар. Матнларни ўқиб, саволларга жавоб топадилар. Маълумотни муҳокама қилиб, фикр алмашиб, системалаштиради. Формат қоғозига схема, расм, жадвал тарзида туширади, такдимот учун материаллар тайёрлайдилар. Ҳар бир гуруҳдан 1-2 тадан талаба чиқиб ишини такдим қилади.
3-Якуний босқич (5 дақиқа)	3.1. Мавзу юзасидан умумий хулосалар қилади. 3.2. Ўқув машғулотини натижаларини шарҳлайди, гуруҳлар фаолияти баҳосини эълон қилади. 3.3. Мустақил ишлари учун вазифа беради: 1)ўқув материални ўрганиб келиш; 2) назорат тест топшириқларини ечимини топиш.	Тинглайдилар. Вазифани ёзиб оладилар.

1 – илова

Гуруҳларда ишлаш қоидаси

Шеригингизни диққат билан тингланг.

Гуруҳ ишларида ўзаро фаол иштирок этинг, берилган топшириқларга масъулият билан ёндашинг.

Агар ёрдам керак бўлса, албатта муржаат қилинг

Агар сиздан ёрдам сўрашса, албатта ёрдам беринг.

Гуруҳлар фаолиятининг натижаларини баҳолашда ҳамма иштирок этиши шарт.

2 – илова

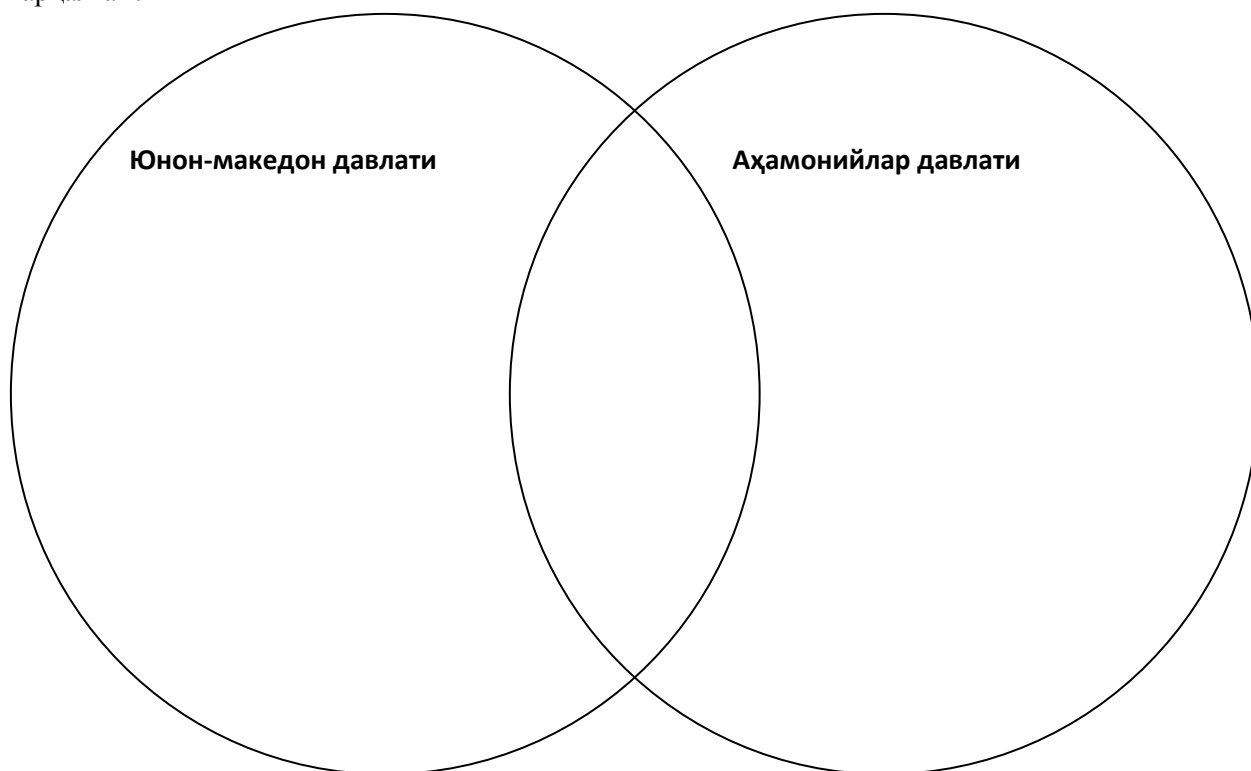
Гуруҳ	Баҳо	Баҳолаш кўрсаткичи ва мезонлар			
		Маълумотни тўлалиги	Гуруҳ иштирокчиларининг фаоллиги	Маълумотнинг тақдим этилиши	Жами
	Балл	1.0	0.5	0.5	2
1					
2					
3					
4					
5					
6					

3- илова

1.Юнон-македон давлати қачон ташкил топди?

2.Александр Македонский Шарққа қилган юриши натижасида қаерларни босиб олди?

3. Юнон-македон кўшинлари босиб олган ўлкаларга қандай маъданият тарқалган?

9-МАШҒУЛОТ

САЛАВКҲҲҲЛАР ДАВЛАТИ. ЭРОН ВА ЭЛЛИНИЗМ.

Технологик карта.

Иш босқичлари	Фаолият мазмуни ўқитувчини	Талабалар
Ўқув режаси:		1. Салавийлар давлати ташкил топиши шарт шариоитлари. 2. Эронда Салавийларнинг олиб борган сиёсати ва ислохотлари. 3. Форс ва юнон македон маданиятларининг синтези ва ассимиляцияси
Мақсад: Мил. авв. V аср охири ва III аср бошларида ташкил топган Салавийлар давлатининг қадим дунё тарихида тутган ўрни ва роли, Собик Искандар империяси ҳудудларида Салавийларнинг сиёсати ва ислохотлари, Эрон ҳудудида эллинизм маданиятини ёйилиши ва маҳаллий маданият билан синтези ҳақида илмий қарашларнинг натижаларни атрофлича талабаларга маълумот бериш		
Ўқитувчининг вазифалари		Ўқув фаолияти натижалари.
10. Мавзу бўйича тушунча бериш. 11. Таянч иборалар билан таништириш. 12. Эллинизмнинг асл моҳиятини очиб бериш.		10. Талабалар мавзу бўйича олган билимларини қай даражада ўзлаштирганлигини аниқлай олиш керак. 11. Таянч иборалар ҳақида тушунчаларни ифодалай олиш керак. 12. Эллинизмни Шарқ мамлакатларига тарқалиши ҳақида маълумот олиш
Таълим техникаси ва методлари:		мулоқот, ақлий ҳужум, ариз-триз.
Таълимнинг ташкил этиш шакли:		маъруза-матн, гуруҳли, ҳамкорлик.
Таълим воситалари:		харита, доска, таянч иборалар.
Талабалар билимини текшириш усуллари ва воситалари:		Блиц-сўров, савол-жавоб.
1-босқич. Ўқув машғулотига кириш. (10 мин.)	1.1. Мавзу билан таништириб ўтиш мақсад ва вазифаларни айтиб ўтиш. 1.2. Мавзуга оид адабиётлар рўйхати билан таништириш. 1.3. Ақлий ҳужум орқали шу маввзу бўйича талабалар тушунчаларини билиб	Тинглаб, ёзиб олиш ва ўзларини қизиқтирган саволларини бериш.

	олиш.	
2-босқич. Асосий қисм (50 мин.)	2.1. Тезкор сўров савол-жавоб тарзида талабалар билимини фаоллаштиришни амалга ошириш. 2.1) Қандай омиллар Салавийлар давлатини ташкил топиши жараёнига олиб келди? 2.2) Салавийлар давлатини бошқа собиқ Искандар империяси ҳудудлари билан қандай муносабатда бўлди? 2.3 Эллинизмнинг асосий ғоялари қандай бўлган? Ўқув машғулотини тузилмасига мос ҳолда таълим жараёнини ташкил этиш бўйича ўз фаолияти кетма-кетлигини тушунтиради.	Жавоб берадилар, тинглайдилар. Гуруҳларда ишлайдилар, иш натижаларини тақдим этадилар.
3-босқич. Дарсга хулоса (20 мин)	3.1. Мавзу бўйича хулоса ясайди, бунда касбий фаолиятга талабалар диққатини қаратади. 3.1) Салавийлар давлати қайси даврда вужудга келди? 3.2) Эллинизм Эрон ҳудудидаги халқларга қандай таъсир кўрсатди? 3.3) Салавийлар давлати тарихда қандай из қолдирди?	Ўз-ўзини ўзаро баҳолайдиган савол берадилар.

Илова I

Мавзу бўйича муаммоли саволлар:

1. Салавийлар давлати қайси даврда вужудга келди?
2. Эллинизм Эрон ҳудудидаги халқларга қандай таъсир кўрсатди?
3. Салавийлар давлати тарихда қандай из қолдирди?

Илова II

Таянч иборалар.

8. Салавка I Никотор
9. Эллинизм
10. Антиох I
11. Шарқий вилоятлар
12. Бобил
13. Стратег

Илова III

Адабиётлар

5. Колесников А.И. Завоевание Ирана арабами М., 1983
6. Дандамаев М А. Политическая история Ахеменидской державы М.1985.
7. Большаков О.Г. Средневековый город Ближнего Востока. М. 1984.
8. Грантовский Э.А. Иран и иранцы до Ахеменидов. М., 1998

Илова IV.

Ариз – триз

Эллинизм ва Эрон халқлари маданияти ғояларида ўзаро фарқларни ажратинг

Эллинизм ғояси	Эрон халқлари маданияти

--	--

10-машғулот	Салавкийлар давлати. Эрон ва эллинизм.
--------------------	---

10.1. Амалий машғулотда таълим технологияси

Машғулот вақти-2 соат	Талабалар сони: 10-15 нафаргача
Машғулот шакли	Билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш бўйича семинар машғулоти
Амалий машғулот режаси	1. Салавкийлар давлати ташкил топиши шарт шароитлари. 2. Эронда Салавкийларнинг олиб борган сиёсати ва ислохотлари. 3. Форс ва юнон македон маданиятларининг синтези ва ассимилятцияси
Ўқув машғулотининг мақсади: Мавзу бўйича билимларини чуқурлаштириш ва мустаҳкамлаш, мустақил ўқув фаолиятини юритиш кўникмаларини ривожлантириш	
Педагогик вазифалар: - Салавкийлар давлатининг Искандар империясидан сўнг йирик давлат сифатида дунё цивилизациясида тутган ўрни ҳақидаги билимларни мустаҳкамлаш; - Салавкий хукмдорлар ва уларнинг олиб борган сиёсати тўғрисидаги тасаввурларни кенгайтириш; - Осиёга кириб келган эллинизм ҳақидаги билимларни	Ўқув фаолияти натижалари: - Салавкийлар давлатининг Искандар империясидан сўнг йирик давлат сифатида ўрни ҳақида гапириб беради. - Қадим дунё тарихида Салавкийлар давлатининг олиб борган сиёсати тўғрисида тушунтиради. - Эронда маданиятлар аралашуви ва Эллинизмнинг ёйилиши

чуқурлаштириш;	ҳақида маълумот беради.
Таълим бериш усуллари	Сухбат, тушунтириш, тезкор сўров, ...
Таълим бериш шакллари	Жамоавий, гуруҳларда ишлаш
Таълим бериш воситалари	Компьютер, проектор, маркерлар, ўқув топшириқлари, ўқув материаллари
Таълим бериш шароити	Техник таъминланган, гуруҳларда ишлаш учун мўлжалланган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат: савол-жавоб

10.2. “ Салавкийлар давлати. Эрон ва эллинизм. ” мавзуси бўйича амалий машғулотнинг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёрлов босқичи	Мавзунини аниқлайди, таълим мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради. Мавзу бўйича таянч конспектлар ишлаб чиқади. Белгиланган таълимий мақсадларга эришишни таъминловчи ўқув топшириқларини ишлаб чиқади. Кичик гуруҳларда самарали фаолиятни таъминлаш учун ёзма йўриқномаларни тайёрлайди (1-илова). Кичик гуруҳлар фаолият натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади (2-илова).	
1.Ўқув машғулотиغا кириш босқичи (5 дақиқа)	1.1.Машғулоти мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижаларини эълон қилади, уларнинг аҳамиятлилиги ва долзарблигини асослайди. 1.2.Талабалар билимларини фаоллаштириш мақсадида тезкор сўров ўтказади (3-илова). Жавобларни умумлаштиради. Диққатини асосий тушунчаларга	Тинглайдилар

	қаратади. Зарур бўлса жавобларни аниқлаштиради, қўшимчалар қилади, ўзгартириш киритади. 1.3.Кейинги фаолият “Т-жадвали” техникаси бўйича кичик гуруҳларда давом этишини эълон қилади. 1.4.Қўшимча маълумотлар акс этган таянч конспектларни тарқатади (4-илова). 1.5.Эксперт гуруҳлар фаолияти натижаларини баҳолаш мезонларини эълон қилади.	Саволни муҳокама қилиб, уларга жавоб беради.
2.Асосий босқич (70 дақиқа)	2.1.Талабаларни олтита кичик гуруҳларга бўлади. Машғулотнинг ўтказилиш тартибини яна эслатади. Ўқув машғулоти “биргаликда ўрганиш”, яъни ҳамкорликда ўрганиш тамойили асосида ўтказилишини айтади. 2.2.Гуруҳларга ўқув топшириқларини тарқатади ва фаолиятларини ташкил қилади. Матнни ўрганиб, муҳокама қилишга 15 дақиқа беради. 2.3. Кузатувчи, йўналтирувчи сифатида иштирок этади. Топшириқ бўйича тўплаган маълумотларини расмларда, схемаларда, жадвалларда тасвирлаш кераклигини уқтиради. 2.4. Тақдимот бошланишини эълон қилади. Ҳар бир гуруҳдан 1-2 тадан талаба чиқиб, фаолият натижаларини тақдим қилишларини айтади. 2.5. Тақдимот регламентини эълон қилади ва талабаларни ушбу регламентга амал қилишларини уқтиради. 2.6. Йўналтирувчи, маслаҳатчи сифатида иштирок этади. Жавобларни аниқлаштиради, тўлдиради, изоҳ беради ва тузатишлар киритади. 2.7. Ҳар бир гуруҳ тақдими охирида саволлар бўйича	Кичик гуруҳларга бўлинадилар. Топшириқ бўйича фаолият бошлайдилар. Матнларни ўқиб, саволларга жавоб топадилар. Маълумотни муҳокама қилиб, фикр алмашиб, системалаштиради. Формат қоғозига схема, расм, жадвал тарзида туширади, тақдимот учун материаллар тайёрлайдилар. Ҳар бир гуруҳдан 1-2 тадан талаба чиқиб ишини тақдим қилади.

	хулосалар қилинади.	
3-Якуний босқич (5 дақиқа)	3.1. Мавзу юзасидан умумий хулосалар қилади. 3.2. Ўқув машғулоти натижаларини шарҳлайди, гуруҳлар фаолияти баҳосини эълон қилади. 3.3. Мустақил ишлари учун вазифа беради: 1) ўқув материални ўрганиб келиш; 2) назорат тест топшириқларини ечимини топиш.	Тинглайдилар. Вазифани ёзиб оладилар.

1 – илова

Гуруҳларда ишлаш қоидаси

Шеригингизни диққат билан тингланг.

Гуруҳ ишларида ўзаро фаол иштирок этинг, берилган топшириқларга масъулият билан ёндашинг.

Агар ёрдам керак бўлса, албатта муржаат қилинг

Агар сиздан ёрдам сўрашса, албатта ёрдам беринг.

Гуруҳлар фаолиятининг натижаларини баҳолашда ҳамма иштирок этиши шарт.

2 – илова

Гуруҳ	Баҳо	Баҳолаш кўрсаткичи ва мезонлар			
		Маълумотни тўлалиги	Гуруҳ иштирокчиларининг фаоллиги	Маълумотнинг тақдим этилиши	Жами
	Балл	1.0	0.5	0.5	2
1					
2					
3					
4					
5					
6					

1. Салавийлар давлати қайси даврда вужудга келди?

Ўқув режаси:	1.Сосонийлар давлатни ташкил топиши 2.Сосонийлар даврида давлат бошқарувини ислоҳ қилиниши 3.Сосонийларни бошқа давлатлар билан ўзоро алоқалари
--------------	---

2. Эллинизм Эрон худудидаги халқларга қандай таъсир кўрсатди?

3. Салавийлар давлати тарихда қандай из қолдирди?

Жанубий Осиё минтақаси тарихига Салавийлар давлати аҳамияти

Салбий	Ижобий

11-МАШҒУЛОТ	СОСОНИЙЛАР ДАВЛАТИ. ДАВЛАТ ТИЗИМИНИ ИСЛОҲ ҚИЛИНИШИ
--------------------	---

Дарс соати - 2 соат

Мақсад: Сосонийлар давлатини ташкил топиши ва давлат бошқарувида амалга оширган ислохотлари ҳамда бошқа давлатлари билан олиб борган алоқалари жараёнини ўрганиш	
Ўқитувчининг вазифалари 13. Мавзу бўйича тушунча бериш. 14. Таянч иборалар билан таништириш. 15. Сосонийлар давлатини ташкил топиши ва давлат бошқарувида амалга оширган ислохотлари ҳақида маълумот бериш	Ўқув фаолияти натижалари. 13. Талабалар мавзу бўйича олган билимларини қай даражада ўзлаштирганлигини аниқлай олиш керак. 14. Таянч иборалар ҳақида тушунчаларни ифодалай олиш керак. 15. Сосонийлар давлатини ташкил топиши ва давлат бошқарувида амалга оширган ислохотлари ҳақида билимларни оширишга оид хронологик жадвалларни тузишдан иборат.
Таълим техникаси ва методлари:	мулоқот, ақлий хужум, ариз-триз.
Таълимнинг ташкил этиш шакли:	маъруза-матн, гурухли, ҳамкорлик.
Таълим воситалари:	харита, доска, таянч иборалар.
Талабалар билимини текшириш усуллари ва воситалари:	Блиц-сўров, савол-жавоб.

Технологик карта.

Иш босқичлари	Фаолият мазмуни ўқитувчиники	Талабалар
1-босқич. Ўқув машғулотига кириш. (10 мин.)	1.1. Мавзу билан таништириб ўтиш мақсад ва вазифаларни айтиб ўтиш. 1.2. Мавзуга оид адабиётлар рўйхати билан таништириш. 1.3. Ақлий хужум орқали шу маввзу бўйича талабалар тушунчаларини билиб олиш.	Тинглаб, ёзиб олиш ва ўзларини қизиқтирган саволларини бериш.
2-босқич. Асосий қисм (50 мин.)	2.1. Тезкор сўров савол-жавоб тарзида талабалар билимини фаоллаштиришни амалга ошириш. 2.1) Сосонийлар давлати қачон ташкил топди? 2.2) Сосонийларни давлат тепасига келишига қандай омиллар муҳим рол	Жавоб берадилар, тинглайдилар. Гурухларда ишлайдилар, иш натижаларини тақдим этадилар.

	ўйнайди? 2.3) Буюк Ипак йўли савдосида Сосонийларнинг роли қандай бўлган? Ўқув машғулотини тузилмасига мос ҳолда таълим жараёнини ташкил этиш бўйича ўз фаолияти кетма-кетлигини тушунтиради.	
3-босқич. Дарсга хулоса (20 мин)	3.1. Мавзу бўйича хулоса ясайди, бунда қасбий фаолиятга талабалар диққатини қаратади. 3.1) Сосонийларни Эфталлар билан олиб борган кураши қандай якуни топди? 3.2) Сосонийлар билан Турк хоқонлиги ўртасидаги алоқаларни кучайишига қандай воқеалар сабаб бўлди? 3.3) Сосонийлар даврида давлат бошқарувида қандай ўзгаришлар амалга оширилди?	Ўз-ўзини ўзаро баҳолайдиган савол берадилар.

Илова I

Таянч иборалар

- 1.Сосон
- 2.Шопур
- 3.Шаҳаншаҳ
- 4.Перўз
- 5.Кубод

Илова II

Ариз – триз.

Давлат бошқарувида Сосонийлар билан Парфия орасидаги фарқни кўрсатинг

Сосонийлар давлати	Парфия давлати
--------------------	----------------

--	--

Илова III

Адабиётлар

- 1.История Древнего Востока ч.1 М1983
- 2.Большаков О.Г. Средневековый город Ближнего Востока. М. 1984.
- 3.Колесников А.И. Завоевание Ирана арабами. М., 1983

12-машғулот	Сосонийлар даврида Эрон маъданиятини гуллаб яшнаши
--------------------	---

12.1. Амалий машғулотда таълим технологияси

Машғулот вақти-2 соат	Талабалар сони: 10-15 нафаргача
Машғулот шакли	Билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш бўйича семинар машғулооти
Амалий машғулот режаси	1.Сосонийлар даври хунармандчилиги 2.Сосонийлар даври тили ва ёзуви 3.Сосонийлар даври архитектура услуги
Ўқув машғулотининг мақсади: Сосонийлар даври маъданиятининг тили , ёзуви, хунармандчилиги ва бинокорлик услублари ҳақидаги кўникмаларини ривожлантириш	
Педагогик вазифалар: -Сосонийлар даври хунармандчилиги ва унинг турлари ҳақидаги билимларни мустаҳкамлаш; -Сосонийлар даври ёзуви ва тили тўғрисидаги билимларни	Ўқув фаолияти натижалари: - Сосонийлар даври хунармандчилиги ва унинг турлари ҳақида айтиб беради; - Сосонийлар даври ёзуви ва тили тўғрисида гапириб беради;

кенгайтириш; -Сосонийлар даврининг ўзига хос архитектураси тўғрисидаги тушунчаларни кенгайтириш;	- Сосонийлар даврининг ўзига хос архитектураси тўғрисида тушунтиради;
Таълим бериш усуллари	Сухбат, тушунтириш, тезкор сўров, ...
Таълим бериш шакллари	Жамоавий, гуруҳларда ишлаш
Таълим бериш воситалари	Компьютер, проектор, маркерлар, ўқув топшириқлари, ўқув материаллари
Таълим бериш шароити	Техник таъминланган, гуруҳларда ишлаш учун мўлжалланган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат: савол-жавоб

12.2. “ Сосонийлар даврида Эрон маъданиятини гуллаб яшнаши ” мавзуси бўйича амалий машғулотнинг технологик ҳаритаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёрлов босқичи	Мавзуни аниқлайди, таълим мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради. Мавзу бўйича таянч конспектлар ишлаб чиқади. Белгиланган таълимий мақсадларга эришишни таъминловчи ўқув топшириқларини ишлаб чиқади. Кичик гуруҳларда самарали фаолиятни таъминлаш учун ёзма йўриқномаларни тайёрлайди (1-илова). Кичик гуруҳлар фаолият натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади (2-илова).	
1.Ўқув машғулотига кириш босқичи (5 дақиқа)	1.1.Машғулот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижаларини эълон қилади, уларнинг аҳамиятлилиги ва долзарблигини асослайди. 1.2.Талабалар билимларини фаоллаштириш мақсадида	Тинглайдилар

	тезкор сўров ўтказди (3-илова). Жавобларни умумлаштиради. Диққатини асосий тушунчаларга қаратади. Зарур бўлса жавобларни аниқлаштиради, қўшимчалар қилади, ўзгартириш киритади. 1.3.Кейинги фаолият “Балиқ скелети” техникаси бўйича кичик гуруҳларда давом этишини эълон қилади. 1.4.Қўшимча маълумотлар акс этган таянч конспектларни тарқатади (4-Илова). 1.5.Эксперт гуруҳлар фаолияти натижаларини баҳолаш мезонларини эълон қилади.	Саволни муҳокама қилиб, уларга жавоб беради.
2.Асосий босқич (70 дақиқа)	2.1.Талабаларни олтита кичик гуруҳларга бўлади. Машғулотнинг ўтказилиш тартибини яна эслатади. Ўқув машғулотини “биргаликда ўрганиш”, яъни ҳамкорликда ўрганиш тамойили асосида ўтказилишини айтади. 2.2.Гуруҳларга ўқув топшириқларини тарқатади ва фаолиятларини ташкил қилади. Матнни ўрганиб, муҳокама қилишга 15 дақиқа беради. 2.3. Кузатувчи, йўналтирувчи сифатида иштирок этади. Топшириқ бўйича тўплаган маълумотларини расмларда, схемаларда, жадвалларда тасвирлаш кераклигини уқтиради. 2.4. Тақдимот бошланишини эълон қилади. Ҳар бир гуруҳдан 1-2 тадан талаба чиқиб, фаолият натижаларини тақдим қилишларини айтади. 2.5. Тақдимот регламентини эълон қилади ва талабаларни ушбу регламентга амал қилишларини уқтиради. 2.6. Йўналтирувчи, маслаҳатчи сифатида иштирок этади. Жавобларни аниқлаштиради, тўлдиради, изоҳ беради ва	Кичик гуруҳларга бўлинадилар. Топшириқ бўйича фаолият бошлайдилар. Матнларни ўқиб, саволларга жавоб топадилар. Маълумотни муҳокама қилиб, фикр алмашиб, системалаштиради. Формат қоғозига схема, расм, жадвал тарзида туширади, тақдимот учун материаллар тайёрлайдилар.

	тузатишлар киритади. 2.7. Ҳар бир гуруҳ тақдимоти охирида саволлар бўйича хулосалар қилинади.	Ҳар бир гуруҳдан 1-2 тадан талаба чиқиб ишини тақдим қилади.
3-Якуний босқич (5 дақиқа)	3.1. Мавзу юзасидан умумий хулосалар қилади. 3.2. Ўқув машғулоти натижаларини шарҳлайди, гуруҳлар фаолияти баҳосини эълон қилади. 3.3. Мустақил ишлари учун вазифа беради: 1) ўқув материални ўрганиб келиш; 2) назорат тест топшириқларини ечимини топиш (5-илова).	Тинглайдилар. Вазифани ёзиб оладилар.

1 – илова

Гуруҳларда ишлаш қоидаси

Шеригингизни диққат билан тингланг.

Гуруҳ ишларида ўзаро фаол иштирок этинг, берилган топшириқларга масъулият билан ёндашинг.

Агар ёрдам керак бўлса, албатта муржаат қилинг

Агар сиздан ёрдам сўрашса, албатта ёрдам беринг.

Гуруҳлар фаолиятининг натижаларини баҳолашда ҳамма иштирок этиши шарт.

Гуруҳ	Баҳо	Баҳолаш кўрсаткичи ва мезонлар			
		Маълумотни тўлалиги	Гуруҳ иштирокчиларининг фаоллиги	Маълумотнинг тақдим этилиши	Жами
	Балл	1.0	0.5	0.5	2
1					
2					
3					

4					
5					
6					

Ўқув режаси:	1.Курснинг мақсад ва вазифаси 2. Арабларнинг Эрон худудига кириб келиши 3. Араб истилосининг оқибатлари
--------------	---

2 – илова

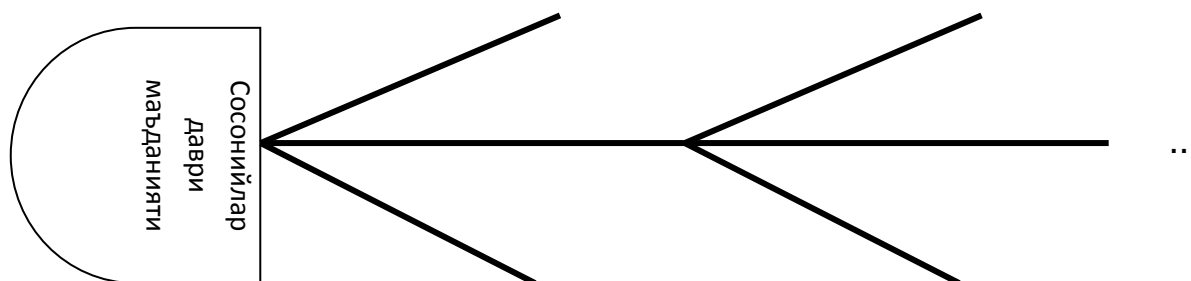
3- илова

Сосонийларни Эфталлар билан олиб борган кураши қандай яқун топди?

2.Сосонийлар билан Турк хоқонлиги ўртасидаги алоқаларни кучайишига қандай воқеалар сабаб бўлди?

3.Сосонийлар даврида давлат бошқарувида қандай ўзгаришлар амалга оширилди?

4 – илова

13-машғулот	Ислоннинг келиб чиқиш тарихидан. Арабларнинг Эронга кириб келиши.
-------------	--

Дарс соати-2 соат

Мақсад: Курснинг мақсад ва вазифаси, ислом динининг пайдо бўлиши, арабларнинг Эрон худудига кириб келиши ва унинг оқибатлари мавзусини талабаларга ёритиб бериш	
Ўқитувчининг вазифалари 16. Мавзу бўйича тушунча бериш. 17. Таянч иборалар билан таништириш. 18. Хронологик саналарни кўрсатиб ўтиш ва мавзуга оид тарихий фактларни ёритиб бериш.	Ўқув фаолияти натижалари. 16. Талабалар мавзу бўйича олган билимларини қай даражада ўзлаштирганлигини аниқлай олиш керак. 17. Таянч иборалар ҳақида тушунчаларни ифодалай олиш керак. 18. Эронни Араб халифалиги худудига кириб келиши ва Араб истилосининг оқибатлари ҳақида билишлари керак.
Таълим техникаси ва методлари:	мулоқот, ақлий хужум, класстер.
Таълимнинг ташкил этиш шакли:	маъруза-матн, гурухли, ҳамкорлик.
Таълим воситалари:	харита, доска, таянч иборалар.
Талабалар билимини текшириш усуллари ва воситалари:	Блиц-сўров, савол-жавоб.

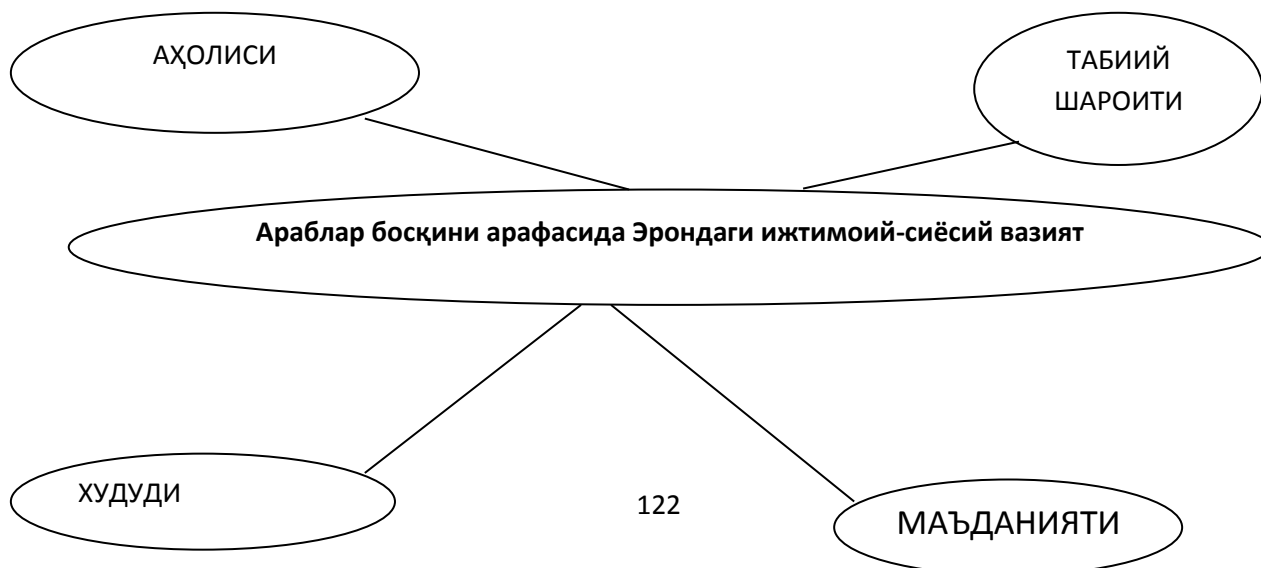
Технологик карта.

Иш босқичлари	Фаолият мазмуни ўқитувчиники	Талабалар
1-босқич. Ўқув машғулотига кириш. (10 мин.)	1.1. Мавзу билан таништириб ўтиш мақсад ва вазифаларни айтиб ўтиш. 1.2. Мавзуга оид адабиётлар рўйхати билан таништириш. 1.3. Ақлий хужум орқали шу маввзу бўйича талабалар тушунчаларини билиб олиш.	Тинглаб, ёзиб олиш ва ўзларини қизиқтирган саволларини бериш.
2-босқич. Асосий қисм (50 мин.)	2.1. Тезкор сўров савол-жавоб тарзида талабалар билимини фаоллаштиришни амалга ошириш. 2.1) Ислон дини қачон ва қерда пайдо бўлган? 2.2) Арабларнинг Эронга юриши	Жавоб берадилар, тинглайдилар. Гурухларда ишлайдилар, иш натижаларини тақдим этадилар.

	арафасида бу ердаги сиёсий вазият? 2.3) Ислом дини Эронга кириб келгандан сўнги вазият? Ўқув машғулотини тузилмасига мос ҳолда таълим жараёнини ташкил этиш бўйича ўз фаолияти кетма-кетлигини тушунтиради.	
3-босқич. Дарсга хулоса (20 мин)	3.1. Мавзу бўйича хулоса ясайди, бунда касбий фаолиятга талабалар диққатини қаратади. 3.1) Ислом динининг Эронга кўрсатган таъсири? 3.2) Бу даврда Эрон аҳолиси ва унга қўшни бўлган ҳудудлардаги қабилаларни ўзaro алоқалари қандай бўлган?	Ўз-ўзини ўзарo баҳолайдиган савол берадилар.

Илова 1

Кластер усули

Таянч иборалар

Ислом, Саид ибн Ваккос ,Кадисияда жанги, Ниховонд жанги ,Уммавийлар халифалиги, Абу Муслим, Аббосийлар, Хуррамийлар ҳаракати.

Илова 3

Адабиётлар:

10. Колесников А.И. Завоевание Ирана арабами. Иран при «праведных халифах». - М.,1983.История Древнего Востока. ч.1 М1983.
11. Петрушевский И.П. Ислам в Иране. - М., 1978

14-машғулот	Эрон Уммовийлар сулоласи даврида.
--------------------	--

14.1. Амалий машғулотда таълим технологияси

Машғулот вақти-2 соат	
Машғулот шакли	Билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш бўйича семинар машғулот
Амалий машғулот режаси	1 Халифалик ва унинг ижтимоий –иқтисодий тузилиши. 2.Эрон Уммавийлар халифалиги таркибида. Ер эгаллиги ,мулк, вақф, инъом. 3 Абу Муслим бошчилигидаги кузғолон. 4 Уммавийлар халифалигининг тугатилиши.

	.
Ўқув машғулотининг мақсади: Мавзу бўйича билимларини чуқурлаштириш ва мустаҳкамлаш, мустақил ўқув фаолиятини юритиш кўникмаларини ривожлантириш	
Педагогик вазифалар: - Араблар истилоси ва унинг оқибатлари ҳақида сузлаб бериш -халифалик ижтимоий –иқтисодий тузилиши. Эрон Уммавийлар халифалиги таркибида. - Араб истилоси зулмига қарши халқ курашлари ва Абу Муслим бошчилигидаги кузголони еритиб бериш.	Ўқув фаолияти натижалари: - Араблар истилоси ва унинг оқибатлари ҳақида айтиб беради; - халифалик ижтимоий –иқтисодий тузилиши. тушунтиради; - Араб истилоси зулмига қарши халқ курашлари ва Абу Муслим бошчилигидаги кузголони ҳақида маълумот беради;
Таълим бериш усуллари	Сухбат, тушунтириш, тезкор сўров, ...
Таълим бериш шакллари	Жамоавий, гуруҳларда ишлаш
Таълим бериш воситалари	Компьютер, проектор, маркерлар, ўқув топшириқлари, ўқув материаллари
Таълим бериш шароити	Техник таъминланган, гуруҳларда ишлаш учун мўлжалланган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат: савол-жавоб

14.2. “ Эрон Уммавийлар сулоласи даврида” мавзуси бўйича амалий машғулотнинг технологик ҳаритаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёрлов босқичи	Мавзунини аниқлайди, таълим мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради. Мавзу бўйича таянч конспектлар ишлаб чиқади. Белгиланган таълимий мақсадларга эришишни	

	таъминловчи ўқув топшириқларини ишлаб чиқади. Кичик гуруҳларда самарали фаолиятни таъминлаш учун ёзма йўриқномаларни тайёрлайди (1-илова). Кичик гуруҳлар фаолият натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади (2-илова).	
1. Ўқув машғулотига кириш босқичи (5 дақиқа)	1.1. Машғулоти мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижаларини эълон қилади, уларнинг аҳамиятлилиги ва долзарблигини асослайди. 1.2. Талабалар билимларини фаоллаштириш мақсадида тезкор сўров ўтказиши (3-илова). Жавобларни умумлаштиради. Диққатини асосий тушунчаларга қаратади. Зарур бўлса жавобларни аниқлаштиради, қўшимчалар қилади, ўзгартириш киритади. 1.3. Кейинги фаолият “Нима учун” жадвали бўйича кичик гуруҳларда давом этишини эълон қилади. 1.4. Қўшимча маълумотлар акс этган таянч конспектларни тарқатади (4-илова). 1.5. Эксперт гуруҳлар фаолияти натижаларини баҳолаш мезонларини эълон қилади.	Тинглайдилар Саволни муҳокама қилиб, уларга жавоб беради.
2. Асосий босқич (70 дақиқа)	2.1. Талабаларни олти кичик гуруҳларга бўлади. Машғулотнинг ўтказилиш тартибини яна эслатади. Ўқув машғулоти “биргаликда ўрганиш”, яъни ҳамкорликда ўрганиш тамойили асосида ўтказилишини айтади . 2.2. Гуруҳларга ўқув топшириқларини тарқатади ва фаолиятларини ташкил қилади. Матнни ўрганиб, муҳокама қилишга 15 дақиқа беради. 2.3. Кузатувчи, йўналтирувчи сифатида иштирок этади. Топшириқ бўйича тўплаган маълумотларини расмларда, схемаларда, жадвалларда тасвирлаш кераклигини уқтиради. 2.4. Тақдимот бошланишини эълон қилади. Ҳар бир гуруҳдан 1-2 тадан талаба чиқиб, фаолият натижаларини тақдим қилишларини айтади. 2.5. Тақдимот регламентини эълон қилади ва талабаларни	Кичик гуруҳларга бўлинадилар. Топшириқ бўйича фаолият бошлайдилар. Матнларни ўқиб, саволларга жавоб топадилар. Маълумотни муҳокама қилиб, фикр алмашиб, системалаштиради. Формат қоғозига схема, расм, жадвал тарзида туширади, тақдимот учун

	ушбу регламентга амал қилишларини уқтиради. 2.6. Йўналтирувчи, маслаҳатчи сифатида иштирок этади. Жавобларни аниқлаштиради, тўлдиради, изох беради ва тузатишлар киритади. 2.7. Ҳар бир гуруҳ тақдими охирида саволлар бўйича хулосалар қилинади.	материаллар тайёрлайдилар. Ҳар бир гуруҳдан 1-2 тадан талаба чиқиб ишини тақдим қилади.
3-Якуний босқич (5 дақиқа)	3.1. Мавзу юзасидан умумий хулосалар қилади. 3.2. Ўқув машғулотини натижаларини шарҳлайди, гуруҳлар фаолияти баҳосини эълон қилади. 3.3. Мустақил ишлари учун вазифа беради: 1) ўқув материални ўрганиб келиш; 2) назорат тест топшириқларини ечимини топиш.	Тинглайдилар. Вазифани ёзиб оладилар.

1 – илова

Гуруҳларда ишлаш қоидаси

Шеригингизни диққат билан тингланг.

Гуруҳ ишларида ўзаро фаол иштирок этинг, берилган топшириқларга масъулият билан ёндашинг.

Агар ёрдам керак бўлса, албатта муржаат қилинг

Агар сиздан ёрдам сўрашса, албатта ёрдам беринг.

Гуруҳлар фаолиятининг натижаларини баҳолашда ҳамма иштирок этиши шарт.

Гуруҳ	Баҳо	Баҳолаш кўрсаткичи ва мезонлар			
		Маълумотни тўлалиги	Гуруҳ иштирокчиларининг фаоллиги	Маълумотнинг тақдим этилиши	Жами
	Балл	1.0	0.5	0.5	2
1					

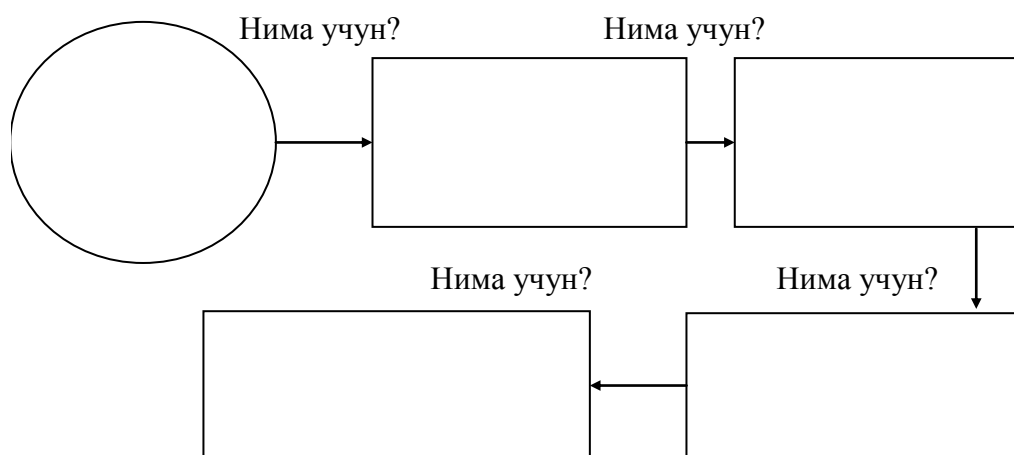
2					
3					
4					
5					
6					

2 – илова

3- илова

1. Арабларнинг Эронга юриши арафасида бу ердаги сиёсий вазият?
2. Ислом дини Эронга кириб келгандан сўнги вазият?
3. Ислом динининг Эронга кўрсатган таъсири?

4 – илова

15-МАШҒУЛОТ	Эронни муғуллар томонидан истило қилиниши ва унинг оқибатлари.
--------------------	---

Дарс соати - 2 соат

Технологик карта.

Иш босқичлари		Фаолият мазмуни ўқитувчини	Талабалар
Ўқув режаси:		1. Мугул катта харбий иттифокининг вужудга келиши 2. 1219 йилда Чингизхоннинг Урта Осиёга қарши юриши 3. Эронни mo'g'ullar tomonidan zabt etilishi	
Мақсад: Eronni mo'g'ullar tomonidan istilo qilinishi va uning oqibatlarini тарихий фактлар орқали ёритиб бериш.			
Ўқитувчининг вазифалари 19. Мавзу бўйича тушунча бериш. 20. Таянч иборалар билан таништириш. 21. Эронда мавжуд бўлган ижтимоий – иқтисодий ва сиёсий аҳволни ўзаро солиштириб, талабаларга маълумот бериш.		Ўқув фаолияти натижалари. 19. Талабалар мавзу бўйича олган билимларини қай даражада ўзлаштирганлигини аниқлай олиш керак. 20. Таянч иборалар ҳақида тушунчаларни ифодалай олиш керак. 21. O'rta asrlar Эрон тарихига оид адабиётларни топиб, ўқиш керак.	
Таълим техникаси ва методлари:		бахс, ақлий хужум, ариз-триз.	
Таълимнинг ташкил этиш шакли:		маъруза-матн, гурухли, ҳамкорлик.	
Таълим воситалари:		харита, доска, таянч иборалар.	
Талабалар билимини текшириш усуллари ва воситалари:		Блиц-сўров, савол-жавоб.	
1-босқич. Ўқув машғулотига кириш. (10 мин.)	1.1. Мавзу билан таништириб ўтиш мақсад ва вазифаларни айтиб ўтиш. 1.2. Мавзуга оид адабиётлар рўйхати билан таништириш. 1.3. Ақлий хужум орқали шу маввзу бўйича талабалар тушунчаларини билиб олиш.	Тинглаб, ёзиб олиш ва ўзларини кизиқтирган саволларини бериш.	
2-босқич. Асосий қисм	2.1. Тезкор сўров савол-жавоб тарзида талабалар билимини фаоллаштиришни амалга ошириш.	Жавоб берадилар, тинглайдилар.	

(50 мин.)	2.1) Мугул катта харбий иттифокининг вужудга келиши? 2.2) 1219 йилда Чингизхоннинг Урта Осиёга қарши юриши? 2.3) Эронни мо'g'ullar tomonidan zabt etilishi? Ўқув машғулоти тузилмасига мос ҳолда таълим жараёнини ташкил этиш бўйича ўз фаолияти кетма-кетлигини тушунтиради.	Гуруҳларда ишлайдилар, иш натижаларини тақдим этадилар.
3-босқич. Дарсга хулоса (20 мин)	3.1 Мо'g'ullar Eronga ilk bora qachon hujum uyushtirishgan? 3.2 Мо'g'ul bosqinchilariga qarshi Эронliklar ko'rsatgan jasorat? 3.3 Мо'g'ul bosqinchiligining oqibatlari? Дарс машғулотидан кутилган natijaning oqibatlari?	Ўз-ўзини ўзаро баҳолайдиган савол берадилар.

Илова I

Eronni mo'g'ullar tomonidan istilo qilinishi va uning oqibatlari:

1. Тимучин
2. Чингизхон
3. Дасин
4. Хоразм шоҳи Муҳаммад
5. Ибн-ал-Асир

Илова II

Ариз – триз.

Мо'g'ullar tomonidan Eron va O'rta Osiyoning zabt etilishida ўзига хос jihatlar

Эрон	O'rta Osiyo
------	-------------

--	--

Илова III

Адабиётлар

9. Большаков О.Г. Средневековый город Ближнего Востока. М. 1984.
10. Колесников А.И. Завоевание Ирана арабами. М., 1983
11. Агаев С.Л. «Иран в прошлом и настоящем». М
12. Хрестоматия по истории средних веков Т. - М., 1961, 1965.

16-МАШҒУЛОТ	Eronda mo'g'ul istilosining oqibatlari va Xulagilar davlatining tashkil topishi
--------------------	--

16.1. Амалий машғулотда таълим технологияси

Машғулот вақти-2 соат	Талабалар сони:
Машғулот шакли	Билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш бўйича семинар машғулот
Амалий машғулот режаси	1. Mo'g'ul bosqini oqibatlari 2. Xulagular davlatining tashkil topishi 3. Xulagular davlatida islohotlar
Ўқув машғулотининг мақсади: Мавзу бўйича билимларини чуқурлаштириш ва мустаҳкамлаш, мустақил ўқув фаолиятини юритиш кўникмаларини ривожлантириш	
Педагогик вазифалар: - Элхонлар Хулагулар (1256-1353) давлатининг вужудга келиши ҳақидаги билимларни мустаҳкамлаш; - Хулагулар давлатининг ички тузими тўғрисидаги тасаввурларни кенгайтириш; - Хулагулар давлатида маъмурий ва иқтисодий ислохотлар утказилиши тўғрисидаги	Ўқув фаолияти натижалари: - Элхонлар Хулагулар (1256-1353) давлатининг вужудга келиши ҳақидаги билимларни мустаҳкамлаш; - Хулагулар давлатининг ички тузими тўғрисидаги тасаввурларни кенгайтириш;

тушунчаларни кенгайтириш;	- Хулагулар давлатида маъмурий ва иктисодий ислохатлар утказилиши тўғрисидаги тушунчаларни кенгайтириш;
Таълим бериш усуллари	Сухбат, тушунтириш, тезкор сўров, ...
Таълим бериш шакллари	Жамоавий, гуруҳларда ишлаш
Таълим бериш воситалари	Компьютер, проектор, маркерлар, ўқув топшириқлари, ўқув материаллари
Таълим бериш шароити	Техник таъминланган, гуруҳларда ишлаш учун мўлжалланган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат: савол-жавоб

16.2. “ Eronda mo'g'ul istilosining oqibatlari va Xulagilar davlatining tashkil topishi ” мавзуси бўйича амалий машғулотнинг технологик ҳаритаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёрлов босқичи	Мавзуни аниқлайди, таълим мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради. Мавзу бўйича таянч конспектлар ишлаб чиқади. Белгиланган таълимий мақсадларга эришишни таъминловчи ўқув топшириқларини ишлаб чиқади. Кичик гуруҳларда самарали фаолиятни таъминлаш учун ёзма йўриқномаларни тайёрлайди (1-илова). Кичик гуруҳлар фаолият натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади (2-илова).	
1.Ўқув машғулотида кириш босқичи (5 дақиқа)	1.1.Машғулот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижаларини эълон қилади, уларнинг аҳамиятлилиги ва долзарблигини асослайди. 1.2.Талабалар билимларини фаоллаштириш мақсадида тезкор сўров ўтказади (3-илова). Жавобларни умумлаштиради. Диққатини асосий тушунчаларга қаратади. Зарур бўлса жавобларни аниқлаштиради,	Тинглайдилар Саволни муҳокама қилиб, уларга жавоб беради.

	кўшимчалар қилади, ўзгартириш киритади. 1.3. Кейинги фаолият “Концептуал жадвал” техникаси бўйича кичик гуруҳларда давом этишини эълон қилади. 1.4. Кўшимча маълумотлар акс этган таянч конспектларни тарқатади (4-илова). 1.5. Эксперт гуруҳлар фаолияти натижаларини баҳолаш мезонларини эълон қилади.	
2. Асосий босқич (70 дақиқа)	2.1. Талабаларни олтита кичик гуруҳларга бўлади. Машғулотнинг ўтказилиш тартибини яна эслатади. Ўқув машғулоти “биргаликда ўрганиш”, яъни ҳамкорликда ўрганиш тамойили асосида ўтказилишини айтади. 2.2. Гуруҳларга ўқув топшириқларини тарқатади ва фаолиятларини ташкил қилади. Матнни ўрганиб, муҳокама қилишга 15 дақиқа беради. 2.3. Кузатувчи, йўналтирувчи сифатида иштирок этади. Топшириқ бўйича тўплаган маълумотларини расмларда, схемаларда, жадвалларда тасвирлаш кераклигини уқтиради. 2.4. Такдимот бошланишини эълон қилади. Ҳар бир гуруҳдан 1-2 тадан талаба чиқиб, фаолият натижаларини такдим қилишларини айтади. 2.5. Такдимот регламентини эълон қилади ва талабаларни ушбу регламентга амал қилишларини уқтиради. 2.6. Йўналтирувчи, маслаҳатчи сифатида иштирок этади. Жавобларни аниқлаштиради, тўлдиради, изоҳ беради ва тузатишлар киритади. 2.7. Ҳар бир гуруҳ такдимоти охирида саволлар бўйича хулосалар қилинади.	Кичик гуруҳларга бўлинадилар. Топшириқ бўйича фаолият бошлайдилар. Матнларни ўқиб, саволларга жавоб топадилар. Маълумотни муҳокама қилиб, фикр алмашиб, системалаштиради. Формат қоғозига схема, расм, жадвал тарзида туширади, такдимот учун материаллар тайёрлайдилар. Ҳар бир гуруҳдан 1-2 тадан талаба чиқиб ишини такдим қилади.
3-Якуний босқич (5 дақиқа)	3.1. Мавзу юзасидан умумий хулосалар қилади. 3.2. Ўқув машғулотини натижаларини шарҳлайди, гуруҳлар фаолияти баҳосини эълон қилади.	Тинглайдилар.

	3.3. Мустақил ишлари учун вазифа беради: 1)ўқув материални ўрганиб келиш; 2) назорат тест топшириқларини ечимини топиш.	Вазифани ёзиб оладилар.
--	---	-------------------------

1 – илова

Гуруҳларда ишлаш қоидаси

Шеригингизни диққат билан тингланг.

Гуруҳ ишларида ўзаро фаол иштирок этинг, берилган топшириқларга масъулият билан ёндашинг.

Агар ёрдам керак бўлса, албатта муржаат қилинг

Агар сиздан ёрдам сўрашса, албатта ёрдам беринг.

Гуруҳлар фаолиятининг натижаларини баҳолашда ҳамма иштирок этиши шарт.

2 – илова

Гуруҳ	Баҳо	Баҳолаш кўрсаткичи ва мезонлар			
		Маълумотни тўлалиги	Гуруҳ иштирокчиларининг фаоллиги	Маълумотнинг тақдим этилиши	Жами
	Балл	1.0	0.5	0.5	2
1					
2					
3					
4					
5					
6					

3- илова

Муаммоли саволлар.

1. Элхонлар Хулагулар (1256-1353) давлатининг вужудга келиши ҳақида gapirib bering?
2. Хулагулар давлатининг ички тузими тўғрисидаги ma'lumot bering?
3. Хулагулар давлатида маъмурий ва иқтисодий ислохатлар утказилиши qachon yuz berdi?

4 – илова

Ўқув режаси:	1. Сафавийлар давлатининг ташкил топиши. 2. Эронда Сафавийларнинг олиб борган сиёсати ва ислохотлари. 3. XVI аср бошида Эрон сиёсий жihatдан ягона davlatga birlashishi.
--------------	---

Хулагулар давлатида маъмурий ва иқтисодий ислохатлар утказилиши	Тавсифлар, тоифалар, ажралиб турадиган белгилар ва шу кабилар		
	Дин	Ёзув	Хунарманчилик
Шаҳарларда			
Қишлоқларда			

17-МАШҒУЛОТ	Сафавийлар давлати (XVI аср)
--------------------	-------------------------------------

Мақсад: XVI asr boshida tashkil topgan Safaviylar davlatining Eron tarixida tutgan ўрни va roli, ularning mamlakatda yuritgan siёсати va isloхотлари, Eronning bu davrda madaniy jihatdan gullab-yashnashi.	
Ўқитувчининг вазифалари 22. Мавзу бўйича тушунча бериш. 23. Таянч иборалар билан таништириш. 24. Эронда Сафавийларнинг олиб борган сиёсати va isloхотлари.	Ўқув фаолияти натижалари. 22. Талабалар мавзу бўйича олган билимларини қай даражада ўзлаштирганлигини аниқлай олиш керак. 23. Таянч иборалар ҳақида тушунчаларни ифодалай олиш керак. 24. Эронда Сафавийларнинг олиб борган сиёсати va isloхотлари ҳақида маълумот олиш
Таълим техникаси va методлари:	мулоқот, ақлий ҳужум, ариз-триз.
Таълимнинг ташкил этиш шакли:	маъруза-матн, гуруҳли, ҳамкорлик.
Таълим воситалари:	харита, доска, таянч иборалар.
Талабалар билимини текшириш усуллари va воситалари:	Блиц-сўров, савол-жавоб.

Дарс соати - 2 соат

Технологик карта.

Иш босқичлари	Фаолият мазмуни ўқитувчини	Талабалар
1-босқич. Ўқув машғулотига кириш. (10 мин.)	1.1. Мавзу билан таништириб ўтиш мақсад va вазифаларни айтиб ўтиш. 1.2. Мавзуга оид адабиётлар рўйхати билан таништириш. 1.3. Ақлий ҳужум орқали шу маввзу бўйича талабалар тушунчаларини билиб олиш.	Тинглаб, ёзиб олиш va ўзларини қизиқтирган саволларини бериш.
2-босқич. Асосий қисм (50 мин.)	2.1. Тезкор сўров савол-жавоб тарзида талабалар билимини фаоллаштиришни амалга ошириш. 2.1) Қандай омиллар Safaviylar davlatini ташкил топиши жараёнига олиб келди? 2.2) Safaviylar davlati boshqa qo'shni	Жавоб берадилар, тинглайдилар. Гуруҳларда ишлайдилар, иш натижаларини тақдим этадилар.

	худудлар билан қандай муносабатда бўлди? 2.3 Safaviylar davlatida qanday islohotlar o'tkazilgan? Ўқув машғулоты тузилмасига мос ҳолда таълим жараёнини ташкил этиш бўйича ўз фаолияти кетма-кетлигини тушунтиради.	
3-босқич. Дарсга хулоса (20 мин)	3.1. Мавзу бўйича хулоса ясайди, бунда касбий фаолиятга талабалар диққатини қаратади. 3.1) Сафавийлар давлатининг ташкил топиши qanday yuz berdi? 3.2) Safaviylar madaniyati Эрон ҳудудидаги халқларга қандай таъсир кўрсатди? 3.3) Safaviylar davlati тарихда қандай из қолдирди?	Ўз-ўзини ўзаро баҳолайдиган савол берадилар.

Илова I

Мавзу бўйича муаммоли саволлар:

1. Safaviylar davlati қайси даврда вужудга келди?
2. Safaviylar davlati Эрон ҳудудидаги халқларга қандай таъсир кўрсатди?
3. Safaviylar davlati тарихда қандай из қолдирди?

Илова II

Таянч иборалар.

14. шайх Сайфиддиндан
15. "Сафавиё"
16. "ямок • ёстик"
17. Марино Санужо
18. **Исмоил I**

Адабиётлар

13. Бартольд В.В. Сочения Т. 7 Работы по исторической географии и истории Ирана. - М.1971.
14. Петрушевский И.П. Ислам в Иране. - М., 1978.
15. Большаков О.Г. Средневековый город Ближнего Востока. М. 1984.
16. Хрестоматия по истории средних веков Т. - М., 1961, 1965.

Ариз – триз

Sosoniylar va Safaviylar davlatining boshqaruv borasida ўзаро фарқларни ажратинг

Sosoniylar	Safaviylar

18-машғулот	XV1-XV1I асрларда Эрон
-------------	------------------------

18.1. Амалий машғулотда таълим технологияси

Машғулот вақти-2 соат	Талабалар сони: 10-15 нафаргача
Машғулот шакли	Билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш бўйича семинар машғулот
Амалий машғулот режаси	1. Сиёсий тарқоклик даври. 2. Эронда Сафвийлар давлатини ташкил топиши. 3. Сафавийларнинг юксалиши.
Ўқув машғулотининг мақсади: Мавзу бўйича билимларини чуқурлаштириш ва мустаҳкамлаш, мустақил ўқув фаолиятини юритиш кўникмаларини ривожлантириш	
Педагогик вазифалар: - Эронда Сафвийлар давлатини ташкил топиши mustaqil davlat сифатида дунё цивилизациясида тутган ўрни ҳақидаги билимларни мустаҳкамлаш; - Сафвий хукмдорлар ва уларнинг олиб борган сиёсати тўғрисидаги тасаввурларни кенгайтириш; - Сафавийларнинг юксалиши ҳақидаги билимларни чуқурлаштириш;	Ўқув фаолияти натижалари: - Эронда Сафвийлар давлатини ташкил топиши mustaqil davlat сифатида дунё цивилизациясида тутган ўрни ҳақида гапириб беради. - Сафвий хукмдорлар ва уларнинг олиб борган сиёсати тўғрисида тушунтиради. - Сафавийларнинг юксалиши ҳақида маълумот беради.
Таълим бериш усуллари	Сухбат, тушунтириш, тезкор сўров, ...
Таълим бериш шакллари	Жамоавий, гуруҳларда ишлаш
Таълим бериш воситалари	Компьютер, проектор, маркерлар, ўқув топшириқлари, ўқув материаллари
Таълим бериш шароити	Техник таъминланган, гуруҳларда ишлаш учун мўлжалланган аудитория

Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат: савол-жавоб
------------------------------	------------------------------------

18.2. XV1-XV11 асрларда Эрон. ” мавзуси бўйича амалий машғулотнинг технологик ҳаритаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёрлов босқичи	Мавзунини аниқлайди, таълим мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради. Мавзу бўйича таянч конспектлар ишлаб чиқади. Белгиланган таълимий мақсадларга эришишни таъминловчи ўқув топшириқларини ишлаб чиқади. Кичик гуруҳларда самарали фаолиятни таъминлаш учун ёзма йўриқномаларни тайёрлайди (1-илова). Кичик гуруҳлар фаолият натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади (2-илова).	
1.Ўқув машғулоти кириш босқичи (5 дақиқа)	1.1.Машғулоти мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижаларини эълон қилади, уларнинг аҳамиятлилиги ва долзарблигини асослайди. 1.2.Талабалар билимларини фаоллаштириш мақсадида тезкор сўров ўтказиши (3-илова). Жавобларни умумлаштиради. Диктатини асосий тушунчаларга қаратади. Зарур бўлса жавобларни аниқлаштиради, қўшимчалар қилади, ўзгартириш киритади. 1.3.Кейинги фаолият “Т-жадвали” техникаси бўйича кичик гуруҳларда давом этишини эълон қилади. 1.4.Қўшимча маълумотлар асос этган таянч конспектларни тарқатади (4-илова). 1.5.Эксперт гуруҳлар фаолияти натижаларини баҳолаш мезонларини эълон қилади.	Тинглайдилар Саволни муҳокама қилиб, уларга жавоб беради.
2.Асосий босқич (70)	2.1.Талабаларни олти кичик гуруҳларга бўлади. Машғулотнинг ўтказилиш тартибини яна эслатади. Ўқув машғулоти “биргаликда ўрганиш”, яъни ҳамкорликда	Кичик гуруҳларга бўлинадилар.

дақиқа)	ўрганиш тамойили асосида ўтказилишини айтади. 2.2. Гуруҳларга ўқув топшириқларини тарқатади ва фаолиятларини ташкил қилади. Матнни ўрганиб, муҳокама қилишга 15 дақиқа беради. 2.3. Кузатувчи, йўналтирувчи сифатида иштирок этади. Топшириқ бўйича тўплаган маълумотларини расмларда, схемаларда, жадвалларда тасвирлаш кераклигини уқтиради. 2.4. Такдимот бошланишини эълон қилади. Ҳар бир гуруҳдан 1-2 тадан талаба чиқиб, фаолият натижаларини такдим қилишларини айтади. 2.5. Такдимот регламентини эълон қилади ва талабаларни ушбу регламентга амал қилишларини уқтиради. 2.6. Йўналтирувчи, маслаҳатчи сифатида иштирок этади. Жавобларни аниқлаштиради, тўлдиради, изоҳ беради ва тузатишлар киритади. 2.7. Ҳар бир гуруҳ такдимои охирида саволлар бўйича хулосалар қилинади.	Топшириқ бўйича фаолият бошлайдилар. Матнларни ўқиб, саволларга жавоб топадилар. Маълумотни муҳокама қилиб, фикр алмашиб, системалаштиради. Формат қоғозига схема, расм, жадвал тарзида туширади, такдимот учун материаллар тайёрлайдилар. Ҳар бир гуруҳдан 1-2 тадан талаба чиқиб ишини такдим қилади.
3-Якуний боскич (5 дақиқа)	3.1. Мавзу юзасидан умумий хулосалар қилади. 3.2. Ўқув машғулотини натижаларини шарҳлайди, гуруҳлар фаолияти баҳосини эълон қилади. 3.3. Мустақил ишлари учун вазифа беради: 1) ўқув материални ўрганиб келиш; 2) назорат тест топшириқларини ечимини топиш.	Тинглайдилар. Вазифани ёзиб оладилар.

Гуруҳларда ишлаш қоидаси

Шеригингизни диққат билан тингланг.

Гуруҳ ишларида ўзаро фаол иштирок этинг, берилган топшириқларга масъулият билан ёндашинг.

Агар ёрдам керак бўлса, албатта муржаат қилинг

Агар сиздан ёрдам сўрашса, албатта ёрдам беринг.

Гуруҳлар фаолиятининг натижаларини баҳолашда ҳамма иштирок этиши шарт.

2 – илова

Гуруҳ	Баҳо	Баҳолаш кўрсаткичи ва мезонлар			
		Маълумотни тўлалиги	Гуруҳ иштирокчиларининг фаоллиги	Маълумотнинг тақдим этилиши	Жами
	Балл	1.0	0.5	0.5	2
1					
2					
3					
4					
5					
6					

3- илова

1. Safaviyiyalar davlati qaysi davrda vujudga keldi?
2. Safaviyiyalar davlati madaniyati Эрон худудидаги халқларга қандай таъсир кўрсатди?
3. Safaviyiyalar davlati tarixda qanday iz qoldirdi?

4 – илова

Салбий	Ижобий

ТошДШИ «Хорижий мамлакатлар тарихи» кафедраси бўйича рейтинг ишланмаси

Институт бўйича тасдиқланган ўқув жараёни режасига мувофиқ 100 балл қуйидагича тақсимланди:

ЖБ 40 балл (шундан мустақил ишга – 20 балл)

ОБ 30 балл (шундан мустақил ишга – 10 балл)

ЯБ 30 балл

Жами 100 балл

1-4 курс учун

1-чи рейтинг – 35 балл (ЖБ – 20 балл (муст. ишга – 10б), ОБ – 15 балл (муст.ишга – 5 балл)

2-чи рейтинг - 35 балл (ЖБ – 20 балл (муст. ишга – 10б), ОБ – 15 балл (муст.ишга – 5 балл)

3-чи рейтинг - 30 балл (ЯН – 30 балл)

Жами - 100 балл

Юқоридаги балларни тақсимлашдан келиб чиқиб, кафедрада қуйидаги мезонлар ишлаб чиқилди:

Бакалавр

ЖОРИЙ НАЗОРАТНИ БАХОЛАШ МЕЗОНИ

Масалан, бир кунлик дарснинг максимал бали	- 1 балл
- конспект ёзиб бориш	- 0,1 балл
- саволларга жавоб бериш (семинар ёки тест саволлари)	- 0,1 балл
- маъруза саволларини муҳокама қилишда иштирок этиш	- 0,1 балл
- уйга берилган вазифани бажариш	- 0,1 балл
- фикрни эркин ва равион ифода этиш	- 0,2 балл
- эркин фикрлаш	- 0,2 балл
- қўшимча манбалардан фойдаланиш	- 0,2 балл

1) Барча саволларга тўлиқ жавоб берилса, фикр аниқ ва равион ифода этилса, жавоб тўла мазмунга эга бўлиб, қўшимча манбалардан фойдаланилса : 0,81 - 1 балл - “аъло” баҳо қўйилади;

2) Барча саволларга нисбатан тўлиқ жавоб берилса, фикр равион ифода этилса, мазмун жиҳатдан тўғри баён қилинса, лекин баъзи хатоларга йўл қўйилган бўлса: 0,61 – 0,8 балл - “яхши” баҳо қўйилади;

3) Маъруза саволларини муҳокамасида қисман иштирок этилса, айрим саволларга нисбатдан тўғри жавоб берилса, уйга берилган вазифа қисман бажарилса: 0,41–0, 6 балл - “қониқарли” баҳо қўйилади;

4) Қўйилган саволларга тўғри жавоб берилмаса, маъруза саволларини муҳокама қилишда иштирок этилмаса, уйга берилган вазифа бажарилмаса: 0,21 – 0,4 балл - “қониқарсиз” баҳо қўйилади.

ОРАЛИК НАЗОРАТИНИ БАХОЛАШ МЕЗОНИ

Семестрнинг 10-чи ва 20-чи хафталарида (4 курсда - 6, 12,14 хафталарда) ўтқазилади. Масалан, оралик назорат учун ажратилган максимал балл **-10 балл:**

- янги манбалардан фойдаланиш	- 1 балл
-------------------------------	----------

- тарихий ибораларга изох бериш - 1 балл
- оралиқ назорат даврида ўтилган мавзуларни ўзлаштириш - 1 балл
- ўз фикрини мустақил ифода этиш - 1 балл
- янги педогогик технологияларни куллаши - 1 балл
- мантикий саволларга аниқ ва равион жавоб бериши - 1 балл
- қўшимча адабиётларни ўқиб бориши - 2 балл
- мавзунини ўзлаштиришда техник воситаларидан фойдаланиши - 2 балл

1) Барча мавзулар тўлиқ ўзлаштирилса, фикр мустақил ва илмий ифода этилса, янги манбалардан фойдаланилса, янги пел. технология усуллари жалб қилинса : 8,1- 10 балл - “аъло” баҳо қўйилади;

2) Барча мавзулар ўзлаштирилса, мантикий саволларга жавоб берилса, янги манбалардан фойдаланилса, лекин баъзи хатоларга йўл қўйилган бўлса: 6,1- 8 балл - “яхши” баҳо қўйилади;

3) Мантикий саволларга қисман жавоб берилса, айрим мавзулар ўзлаштирилган бўлса, тарихий ибораларга қисман изох берилса: 4,1– 6 балл - “қониқарли” баҳо қўйилади;

4) Ўтилган мавзулар тўлиқ ўзлаштирилмаса, мантикий саволларга тўғри жавоб берилмаса, тарихий ибораларга изох берилмаса: 2,1 – 4 балл - “қониқарсиз” баҳо қўйилади.

Магистратура

ЖОРИЙ НАЗОРАТНИ БАХОЛАШ МЕЗОНИ

- Масалан, бир кунлик дарснинг максимал бали - **1 балл**
- саволларга жавоб бериши (семинар ёки тест саволлари) - 0,1 балл
- маъруза саволларини муҳокама қилишда фаол иштирок этиш- 0,1 балл
- уйга берилган вазифани бажариши - 0,2 балл
- мантикий фикрлаш - 0,2 балл
- илмий анализ қилиш - 0,2 балл
- қўшимча манбалардан фойдаланиш - 0,2 балл

1) Барча саволларга тўлиқ жавоб берилса, фикр аниқ ва равон ифода этилса, жавоб тўла мазмунга эга бўлиб, мантикий фикрланиб, илмий анализга асосланган бўлса : 0,81- 1 балл - “аъло” баҳо қўйилади;

2) Барча саволларга нисбатан тўлиқ жавоб берилса, фикр равон ифода этилса, мазмун жихатдан тўғри баён қилинса, янги манбалардан фойдаланилса, лекин баъзи хатоларга йўл қўйилган бўлса: 0,61-0,8 балл - “яхши” баҳо қўйилади;

3) Маъруза саволларини муҳокамасида қисман иштирок этилса, айрим саволларга нисбатдан тўғри жавоб берилса, уйга берилган вазифа қисман бажарилса: 0,41–0,6 балл - “қониқарли” баҳо қўйилади;

4) Саволларга тўғри жавоб берилмаса, маъруза саволларини муҳокама қилишда иштирок этилмаса, уйга берилган вазифа бажарилмаса: 0,21 - 0,4 балл - “қониқарсиз” баҳо қўйилади.

ОРАЛИК НАЗОРАТИНИ БАҲОЛАШ МЕЗОНИ

Семестрнинг 10-чи ва 20—чи ҳафталарида ўтқазилади. Масалан, оралик назорат учун ажратилган максимал балл **- 10 балл:**

- оралик назорат даврида ўтилган мавзуларни ўзлаштириш - 1 балл
- ўз фикрини мустақил ифода этиш - 1 балл
- янги педогогик технологияларни қўллаши - 1 балл
- мантикий саволларга аниқ ва равон жавоб бериши - 1 балл
- қўшимча адабиётларни ўқиб бориши - 1 балл
- мавзунини ўзлаштиришда техник воситаларидан фойдаланиш - 1 балл
- эркин фикрлаш - 2 балл
- мавзунини бошқа фанлар билан боғлаб кетиш - 2 балл

1) Барча мавзулар тўлиқ ўзлаштирилса, фикр мустақил ва илмий ифода этилса, янги манбалардан фойдаланилса, мавзу бошқа фанлар билан боғлаб кетилса, янги пел. технология усулларида фойдаланилса : 8,1 - 10 балл - “аъло” баҳо қўйилади;

2) Барча мавзулар ўзлаштирилса, мантикий саволларга жавоб берилса, янги манбалардан фойдаланилса, фикр ифода этилса, лекин баъзи хатоларга йўл қўйилган бўлса: 6,1- 8 балл - “яхши” баҳо қўйилади;

3) Мантикий саволларга қисман жавоб берилса, айрим мавзулар ўзлаштирилган бўлса, ўз фикрини мустақил ифода жтишга ҳаракат бўлса: 4,1,1– 6 балл - “қониқарли” баҳо қўйилади;

4) Ўтилган мавзулар ўзлаштирилмаса, мантикий саволларга тўғри жавоб берилмаса, ўз фикрини мустақил ифода этолмаса: 2,1 - 4 балл - “қониқарсиз” баҳо қўйилади.

ЯКУНИЙ ЁЗМА ИШЛАРНИ БАХОЛАШ МЕЗОНИ

1 - САВОЛ

а) назарий жихатдан саволнинг мазмунини тўлиқ ёритиш	- 2 балл
б) мантикий кетма - кетлик принципига риоя қилиш	- 2 балл
в) тарихий воқеаларни аниқ саналар билан тўлдириш	- 2 балл
г) ҳозирги замон воқеалари билан боғлаб кетиш	- 2 балл
д) тарихий воқеаларга ўз муносабатини билдириш	- 2 балл

ЖАМИ - 10 балл

2 - САВОЛ

а) ўша даврнинг тарихий муҳитини тўғри англаш	- 2 балл
б) тарихий ҳужжатлар, манбаларнинг мазмунини яхши билиш	- 2 балл
в) тарихий шахсларнинг ўрни ва ролини қўрсатиб бериш	- 2 балл
г) эркин фикрлаш	- 2 балл
д) тарихий ибораларга изох бериш	- 2 балл

ЖАМИ - 10 балл

3 - САВОЛ

а) саволни ёритиб тарихга яқин бўлган фанлар билан
боғлаб кетиш	- 2 балл
б) фикр аниқ ва раво ифода қилинган	- 2 балл
в) жавобни тарихий ҳужжатлар, манбалар билан мустаҳкамлаш	- 2 балл

г) янги манбалардан фойдаланиш	- 2 балл
д) тарихий анализ қилиб, хулоса чиқариш	- 2 балл
ЖАМИ	- 10 балл

Умумий балл	- 30 балл
--------------------	------------------

II.1) Фикр аниқ ва рағон ифода қилинган, барча саволлар тўлиқ ёритилган, тўла мазмунга эга бўлган, ҳар томонлама чуқур асосланган ёзма ишга: 24,1-30 балл - “аъло” баҳо қўйилади;

2) Барча саволларга нисбатан тўлиқ жавоб берилган, фикр рағон ифодаланган, мазмун дуруст баён қилинган, лекин баъзи хатоларга йўл қўйилган ёзма ишга: 18,1- 24 балл - “яхши” баҳо қўйилади;

3) Барча саволларга қисман жавоб бера олган, маълум даражада жавоблар тўлиқ ёритилмаган, тарихий фактлар билан мустаҳкамланмаган, мазмун тўлиқ бўлмаган, бирқанча нуқсонларга эга бўлган ёзма ишга: 12,1-18 балл - “қониқарли” баҳо қўйилади;

4) Фикр аниқ ва тўла ифода этилмаган, мазмунсиз, қўйилган саволларга тўғри жавоб йўқ ёзма ишга: 6,1 - 12 балл - “қониқарсиз” баҳо қўйилади.

Талабанинг фан бўйича шлаштириш қўрсаткичини назорат қилишда қўйидаги намунавий мезонлар таянилади:

а) 86-100 балл учун талабанинг билим даражаси қўйидагиларга жавоб бериши лозим:

- хулоса ва қарор қабул қилиш
- ижодий фикрлай олиш
- мустақил мушоҳада юрита олиш
- олган билимларини амалда қўллай олиш
- моҳиятини тушуниш
- билиш, айтиб бериш
- тасаввурга эга бўлиш

б) 71-85 балл учун талабанинг билим даражаси қўйидагиларга жавоб бериши лозим:

- мустақил мушохида юрита олиш
- олган билимларини амалда қўллай олиш
- моҳиятини тушуниш
- билиш, айтиб бериш
- тасаввурга эга бўлиш

в) 55- 70 балл учун талабанинг билим даражаси қуйидагиларга жавоб бериши лозим:

- моҳиятини тушуниш
- билиш, айтиб бериш
- тасаввурга эга бўлиш

г) қуйидаги ҳолларда талабанинг билим даражаси 0 – 54 балл билан баҳоланиши мумкин:

- аниқ тасаввурга эга бўлмаслик
- билмаслик

Назорат саволлари.

Жорий назорат.

1. Ахомонийлар даври Эрон маданияти.
2. Эллинизм ва Эрон.
3. Сосонийлар давлат тузуми ва маданияти.
4. Сосонийлар даврига оид моддий ва маънавий маданият обидалари.
5. Эрон араб халифалиги таркибида
6. Эронда мустақил амирликларнинг вужудга келиши.
7. Эронда ислом дининг шиъа таълимоти ва халқ ҳаракатларида унинг гоявий аҳамияти.
8. Салжукийлар даврининг Яқин шарқ ва Эрон тарихида тутган аҳамияти.
9. Вазир Низомул мулк ва унинг давлатни бошқаришига доир асари.

Оралиқ назорат саволлари.

- 1 Шаркнинг буюк аломлари.
- 2 Жалоирлар ва Музаффарийлар давлатлари..
3. Амир Темурнинг Эронга юришлари.
4. Темурийлар салтанати даврида Эрон.
5. Эрон маданияти .
6. Сафавийлар давлати.
7. Европа мустамлакачиларнинг Эронга кириб келиши.
8. Эрон-Туркия урушлари.
- 9 Исфохон –СафавийларЭроннинг пойтахти.
- 10 Сафавийлар давлат тузуми.
11. Сафавийлар даврида маданият.Фан . Меъморчилик.

Якуний назорат саволлари.

- 1 «Маданият», ва «цивилизация» ибораларни кандай чунаси?
- 2 Ушбу ибораларни фарқи нимада?
- 3 «Шарк» сузи қаердан келиб чиқкан
- 4 Ибтидоий даврнинг босқичларини айтиб беринг.
5. Суза I ва Суза II маданиятини асосий хусусиятлари нимадан иборат? (археологик қазилмалар натижаси)
6. Милoddан аввалги II минг йилликда Элам давлатининг ижтимоий ва сиёсий тузумини тасвирлаб беринг.
- 7 Мидия маданияти асосий хусусиятлари нимадан иборат.
- 8 Сафавийлар давлатининг ташкил топиши .
- 9 Сафавийлар қимлар?
- 10 Сафавийлар давлатининг тузуми
- 11 Сафавийлар даврида Эроннинг иқтисодий-ижтимоий ҳаёли
- 12 Ташки –иқтисодий алоқалар
- 13 Буюк Аббос I даврида Сафавийлар давлати .

- 14 Аббос 1 ислохотлари ва уларнинг ахамияти .
- 15 Сафавийлар даврида маданият
16. Эроннинг тарихида Сафавийлар давлатини роли ва ахамияти
- 17 Сафавийлар давлатини таназулли ва унинг сабабалари .

Кадимги Эрон буйича адабиетлар

- История Ирана (маъсул мухариб М.С.Иванов)М. 1977
- История древнего Востока М.1983
- История древнего Востока .В 3 т М 1980
- Дандамаев М.А.Политическая история Ахеменидской державы .М 1985
- Алиев И История Индии .Баку 1960
- Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история .М 1973
- Грантовский Э.А. Ранняя история иранских племен Передней Азии М. 1970
- Дандамаев М.А. Луконин В.Г. культура и экономика древнего Ирана М 1980
- Дорошенко Е.А. Зороастрийцы в Иране . Итсорики-этнографический очерк. М1982
- Дьяконов Очерк истории древнего Ирана .М 1961
- Васильев Л. С. История Востока . М 1998 т 1

Урта аср Эрони буйича адабиетлар.

- Пигулевская Н.В. , Дьяконов М.М.. и др .История Ирана с древнейших времен до конца XIX в. М.19
- Пигулевская Н.В.Арабы у границ Византии и Ирана в IV-VI вв М.Л. 1964
- История древнего Востока .В 3 т М 1980
- Колесников А.И Завоевание Ирана арабами (« Иран при праведных халифах»).М.1983
- Луконин В.Г. Культура Сасанидского Ирана .М 1969

- Петрушевский И.П. Ислам в Иране в VII-XII вв. Л.1966
- Строева Л.В. Государство исмаилитов в Иране М.1978
- Пигулевская Н.В. Города Ирана в раннем средневековье М.-Л. 1965
- Шукуров Ш.М. Искусство средневекового Ирана . М 1988
- Коновалова И.Г.Средневековый Восток .Учебное пособие для вузов М 2007
- История Востока в шести томах . М 1995.ТII,III
- Большаков О.Г. История ХалифатаМ.1989
- Дафтари Ф. Традиции исмаилизма в средние века. М. 2006
- Ислам : историографические очерки /под общей ред Прозорова С.М. М.1991
- Сурдель Д. Сурдель Ж. Цивилизация классического ислама .Перс фр. В.Бабинцева)Екатеринбург 2006
- Кляшторный С.Г.История Центральной Азии памятники рунического письма.СПб 2003
- Акимушкин О.Ф.Средневековый Иран:культура ,история , филология.СПб.,2004
- Очерки истории культуры средневекового Ирана:письменность и литература.М.1984
- Очерки распространения исламской цивилизации .М 2002

Глоссарий

Эрон-номи кадим замонларда ушбу мамлакатига истикомат киилган ва узларини "орий" деб атаган кабилилалар номидан олинган. Шу сабабли мамлакот "Ориён", "Ориёнам" деб атаган. Хозиргиноми "Эрон'хам шу суздан келиб чиккан

Форс кўрфази-Эроннинг жанубий чегараларини дунё океанлари билан боғловчи денгиз йўли. Эроннинг жанубида яшовчи қабилла номидан олинган

Каспий денгизи-Эроннинг шимолидаги денгиз номи

Касситлар-Эроннинг ғарбий қисмида яшовчи қабилла номи

Форслар- Эроннинг жанубий қисмида яшовчи қабилла номи

Элам- Эроннинг жанубий-ғарбий қисмида жойлашган вилоят. “Элам” сўзи оссурия тилидан олинган бўлиб, “баланд тоғлар орасида жойлашган” деганидир.

Суза I, Суза II- Қадимги Элам худудидаги маъданий-археологик қатламалар номи.

Буюк вакил-“сукалмаҳ”- Қадимги Элам шоҳи.

Мидия-Эроннинг шимолида жойлашган давлат номи ва шу номдаги қабила номидан олинган. М. ав. 7-асрда ташкил топган

Киаксар-Қадимги Мидия шоҳи

Миххат-Қадимги Эрон худудидаги ёзув номи.(м. ав. 3-минг йилликда Эронда пайдо бўлган)

Сатрап- қадимги форс тилидаги “хшатрий” сўзидан олинган бўлиб вилоят деган маънони билдиради.

Мобедан-мобед- олий коҳин

Нақши Рустам- Қадимги Аҳамонийлар даври маъданияти ёдгорлиги.

Сосон- Ардашер Бабаканнинг бобоси ва Форс вилоятининг ҳокими ҳамда Анаҳита илоҳининг эҳром коҳини

Шаҳоншоҳ- “шоҳлар шоҳи”. Сосоний шоҳлари шу ном билан аталган.

Перўз- Сосоний шоҳлардан бири.

Эллинлаштириш- Қадимги Юнон-македон қўшинлари орқали юнон маъданиятини Шарққа тарқалиши

Персопол-Қадимги Эрондаги шаҳар. Аҳамонийлар давлати пойтахти

Зардуштийлик- Қадимги Эрон ва Орта Осиё халқлари дини

МУНДАРИЖА

Кириш.....	3
Намунавий дастур.....	4
Ишчи дастур.....	17
Маъруза матни.....	21
Таълим технологиялари.....	76
Рейтинг ишланмаси.....	142
Назорат саволлари.....	148
Адабиётлар руйхати.....	150
Глоссарий.....	151